

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XX-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 27–28 NOIEMBRIE 2010)

GIULA, 2011

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Elena Rodica Colta

Publicație subvenționată de:
Fondul Wekerle Sándor
și
Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta

ISBN 978-963-86530-8-6

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Cornel Sigmirean</i> : Petru Maior. Anii de studiu	8
<i>Maria Berényi</i> : Manifestări național-culturale românești de amploare în Budapesta secolului al XIX-lea	22
<i>Ioan Bolovan</i> : Asociația națională arădeană, instituție culturală a românilor din Ungaria (de la regional la local: 1863–1918)	62
<i>Vasile Dobrescu</i> : Studenți la Budapesta – profesori și economiști la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj	71
<i>Maria Dan</i> : Un intelectual român absolvent al liceului din Szeged. Scriitorul Virgil Onițiu	91
<i>Elena Csobai</i> : Simion Cornea, luptător pentru organizarea parohiilor ortodoxe române într-o eparhie	100
<i>Elena Rodica Colta</i> : Ioan I. Ardelean (1883–1949), un prestigios urmaș al preotului Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz	115
<i>Gabriel Moisa</i> : Considerații referitoare la istoriografia românilor din Ungaria în perioada 1920–2010	124
<i>Tiberiu Herdean</i> : De la o experiență la alte experiențe – Mircea Eliade	145
<i>Ana Borbély</i> : Variabilitate și schimbare lingvistică – cercetare sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală despre limba românilor din Ungaria (1990–2000–2010)	168
<i>Viorica Goicu, Simona Goicu-Cealmof</i> : Nume de familie de origine toponimică ale românilor din Ungaria	192
<i>Emilia Martin</i> : Vindecare prin descîntec la românii din Ungaria	201
<i>Stella Nikula</i> : Metode și procedee de educare a copiilor în comunitatea tradițională	237
<i>Traian Trifu Căta</i> : Centenarul revistei Familia din Petrovasâla, Banatul sârbesc – Mesager românesc pe meridianele lumii (1910–2010)	249

Cuvînt de deschidere***Stimați Oaspeți,
Dragi Colegi!***

Doresc să vă mulțumesc că ați răspuns atât de generos invitației de a participa la a XX-a ediție a Simpozionului nostru. Ne-a venit într-ajutor două autogovernări românești: cea din sectorul II din Budapesta și Autogovernarea Românească din Giula. Le mulțumesc și pe această cale. Gestul autogovernărilor pomenite, plin de responsabilitate intelectuală și morală, a făcut posibil ca tradiția organizării simpozioanelor să nu se întrerupă.

Se împlinesc 20 de ani, de când s-a organizat primul simpozion. În 22–23 noiembrie 1991 următorii colegi și prieteni au ținut comunicări: Maria Berényi, Ana Borbély, Lucia Borza, Mihaela Bucin, Mihai Cozma, Elena Csobai, Eva Cozma Frătean, Ștefan Frătean, Ana Hoțopan, Marius Maghiar, Emilia Martin, Gheorghe Petrușan și Gheorghe Santău. Am pornit la drum cu dorința, dar și cu ambiția, de a reflecta prin munca noastră istoria, cultura și viața tradițională a comunității românești din Ungaria, în toate aspectele ei, în care poate fi reconstituită și valorificată.

Douăzeci de ani, o picătură în oceanul vast al istoriei și totuși, când stai și gîndești, cîtă cheltuială de energie, cîtă fosforescență de spirit, cîte gînduri și cîte năzuințe nu împetritează acest petec de viață. Se spune că *timpul nu există*, dar viața noastră cea de toate zilele este oricum măsurabilă în ani, iar ei dau, pînă la urmă, măsura lucrurilor și uneori a faptelor noastre.

După douăzeci de ani SIMPOZIONUL și-a făcut o biografie. Spre surprinderea noastră, el a devenit un fel de bulgăre de zăpadă, care o ia la vale și se face din ce în ce mai mare. Colaboratorii institutului și colegii din România, care ne-au stat în preajmă, a căror devoțiune și seriozitate profesională a contat decisiv la apariția și la calitatea fiecărui număr al simpozionului, finanțatorii care ne-au sprijinit, au făcut posibilă continuarea lor,

cititorii noștri fideli știu bine acest lucru. Le mulțumesc tuturor și le sînt recunoscătoare pentru solidaritatea lor.

20 de ani de apariție a unei publicații este realmente un eveniment remarcabil! Mai ales în condițiile noastre de tranziție. Aș cuteza a zice: un act de eroism!

Cu volumele Simpozion și cu celelalte publicații ale Institutului, astăzi avem o adevărată BIBLIOTECĂ, care bibliotecă însumează 68 de volume! Da, chiar dacă la început, în primii ani, nu au fost decît niște fascicule. Astăzi, însă, fiecare ediție se prezintă ca o carte. Și nu una oarecare, ci o carte de zile mari!

Cele 68 de ediții se prezintă ca o arenă fidelă a dezbaterilor de idei din aceste două ultime decenii. Și aceste dezbateri/discuții sau derulat la un susținut nivel intelectual, cu un serios grad de obiectivitate, respectîndu-se opiniile tuturor celor angajați în dezbateri. În acest sens, aș vrea să mă refer la rolul intelectualității noastre în viața politico-culturală, la meritele dar și la scăderile și responsabilitatea ei, pentru ceea ce am trăit și mai suportăm pînă astăzi.

Peste ani, dacă va vrea cineva să afle ce s-a produs în lumea ideilor, a cercetărilor, a deșteptării etnice și naționale în acest segment de timp și în această zonă, va descinde în Biblioteca sus amintită și va simți, pe viu, pulsul gândirii și simțirii celor care am fost și sîntem noi.

Aceste publicații constituie ipostaze ale istoriei noastre culturale: una de la începuturi, iar cealaltă din contemporaneitate, avînd în față cele trei fețe ale timpului: are deja trecut, este prezentă activ în viața culturală și are, sperăm noi, viitor. Dorim ca acestea să devină un brand cultural, care face cinste comunității românești din Ungaria. O identitate se verifică, se consolidează și își află perspectivele, șansele evolutive, drumul în timp și în istorie prin creație.

Trăind într-o lume traversată de conflicte interetnice și de crize identitare, trebuie să spun, provocarea a existat mereu și ea a fost cea care ne-a disciplinat și ne-a întărit pentru a merge mai departe. Institutul a făcut eforturi eroice, uneori chiar disperate, pentru a se menține pe linia de plutire, ca să supraviețuiască. Este

unul din rarele exemple cînd fapta a mers înaintea vorbelor, și menținîndu-și pe parcursul anilor rolul pe care și l-a asumat, nobil, dar deloc simplu.

În acest ceas aniversar, trebuie să mărturisim și aceea că, în viața profesională a fiecăruia dintre noi, se află destule "ziduri părăsite și neisprăvite," peste care dăm, în genere, cînd căutăm, asemenea lui *Manole*, locul potrivit pentru o construcție nouă. Mănăstirile vieții nu se fac dintr-o dată. Clădești ziua, iar noaptea - intervalul metamorfozelor primejdioase - tot ce-ai clădit se dărîmă. Depinde ce faci cu "zidul neisprăvit" din profesia ta, atunci cînd o iei de la capăt. Cu siguranță că resturile lui pot fi de folos la o nouă clădire.

Cu aceste gânduri declar deschise lucrările Simpozionului.

Giula, 27 noiembrie 2010

Maria Berényi

Cornel Sigmirean

Petru Maior. Anii de studiu

O mare parte a studiilor dedicate procesului istoric al receptării culturii europene și moștenirea societății românești moderne au pus în evidență rolul elitei intelectuale formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest. Trecătoare, indirecte și fără urmări esențiale până în secolul al XVIII-lea, contactele românilor cu cultura Apusului prin tinerii formați în universitățile europene au devenit constante odată cu săvârșirea unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei.

Eugen Lovinescu, în *Istoria civilizației moderne române*, într-o încercare de a oferi o interpretare strict sociologică asupra nașterii României moderne, dezvoltând cunoscuta teorie a sincronismului, referindu-se la unirea religioasă, afirma: *E aproape de prisos să mai amintim că, din punct de vedere cultural, întregul veac al XVIII-lea este dominat de actul unirii unei părți a românilor din Ardeal cu biserica latină. Oricât de înșelate ar fi fost speranțele politice puse în acest act și oricare ar fi fost jocul diplomatic al Austriei în Transilvania, importanța lui culturală domină întreaga chestiune a unirii: prin contactul cu însăși obârșia neamului nostru, cu Roma ni s-a întărit conștiința națională*¹.

Unirea religioasă a îndeplinit, potrivit istoricului Mathias Bernath, *funcția unei porți de acces a spiritului occidental [...] a creat premisele pentru un învățământ românesc și, în consecință, o pătură intelectuală purtătoare a "naționalizării" în veacul al XIX-lea*².

Unirea a deschis accesul românilor la colegiile din Transilvania și la universitățile din Europa, marcând – potrivit sociologului George Em. Marica – primul pas spre occidentalizarea românilor³.

De fiecare dată când istoricii au analizat efectele unirii religioase asupra societății românești din Transilvania și rolul elitei intelectuale formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest,

au avut ca reper reprezentanții Școlii Ardelene. Sigur, o opinie cu totul îndreptățită, ei fiind fondatorii culturii moderne în cazul românilor, interpretii spiritului epocii iluministe în sensul intereselor poporului român.

După semnarea diplomelor de unire a românilor cu Biserica Romei și nașterea Bisericii Greco-Catolice, fidelitatea clerului pentru noua biserică se putea dobândi prin educație, prin cultură. Într-un memoriu adresat Congregației de Propaganda Fide, cardinalul Kollonich, unul dintre artizanii unirii, se referea la legătura cauzală dintre extraordinara neștiință a acelor preoți și episcopi (*nimia eorum sacerdotum et episcoporum ignorantia*) și „nestatornicia” (*inconstantia*) ortodocșilor din Ungaria, pe care el s-a străduit să-i aducă la adevărata credință⁴. Din proprie inițiativă, sau inspirați de promotorii unirii, reprezentanții elitei românești, în frunte cu episcopii, au formulat în documentele legate de unirea religioasă dezideratul accesului românilor în școli. În *Declarația de Unire*, rezultată în urma Sinodului din februarie 1697, la punctul trei, se solicită: *laicii români uniți să fie admiși în orice funcție ca și laicii celorlalte națiuni transilvane, iar copiii lor să fie primiți în școli latine și să aibă dreptul de a primi stipendii*⁵. Înființarea de școli s-a discutat de altfel încă din primii ani de existență a Bisericii Române Unite. La 7 aprilie 1701, în *Juramentum et reversales Episcopii Atanasii*, la punctul 11 se prevede înființarea unei școli româno-latine pe lângă reședința episcopală de la Alba Iulia: *Schola Valachica latina Albae erigatur, satagam Magistrus Scholarum eligam callenles linguam valachicam, et latinam*⁶. În a doua diplomă a unirii, din 19 martie 1701, la articolul 8, se face din nou referire la școli, la deschiderea unor instituții de învățământ la Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș: *Et ut unitarum filii majus incrementum scientiae valeant haurire, desideramus, ut Albae, Hațeg et in Fogaras oppidis, scilicet in praeattacta Transilvania existentibus, scholas instituant, et ut templa, ubi plures fuerit Valachi valeant erigere, annuimus*⁷. În Sinodul Bisericii Unite din 8 iunie 1702, s-a hotărât ca cinci tineri, cei mai bine înzestrați, să fie trimiși la „școlile mari” din Viena, Tirnavia și Roma, *ad artium liberalium studia et ad sacras liberas diligentur informadi*⁸.

Dezideratele elitei greco-catolice s-a împlinit doar în parte. Din cauza războiului, proiectele de trimitere a tinerilor români în colegiile de la Tirnavia și Roma nu s-au putut concretiza în primele două decenii ale secolului. În schimb, s-a permis accesul românilor în colegiile catolice din Transilvania, de la Cluj, Bistrița, Alba Iulia, Brașov ș.a. În anul 1703, la Colegiul Iezuit „Sf. Iosif” din Cluj învățau 45 de elevi români, proveniți din pătura subțire a nobilimii românești din Transilvania⁹. Doar un singur român a studiat la Roma, Ioan Giurgiu Pataki, *prototipul tânărului român educat în școlile iezuite*, a cărui carieră (de viitor episcop) ne oferă imaginea posibilităților de ridicare culturală a uniților¹⁰. A studiat la Colegiul Catolic din Cluj, unde magistrul său, Csete István, l-a recomandat pentru studii în *Collegium Pazmanianum* din Viena. Rectorul colegiului l-a propus apoi pentru studii la Roma. Aici a învățat între anii 1705-1710, cu rezultate strălucite, devenind *decan* al studenților proveniți din Ungaria și Transilvania, și prefect al *Congregației*. La 16 august 1710 a susținut doctoratul la Universitatea Gregoriană, fiind primul român care a obținut un doctorat în filosofie.

Trimiterea de tineri la Roma s-a reluat după 20 de ani. Prin documentul semnat la 21 august 1738 de către împăratul Carol al III-lea, pe baza căruia Episcopia Unită primea domeniul de la Blaj, se prevedea ca 972 de florini proveniți din venitul anual al populației să fie atribuiți întreținerii a trei tineri români în *Colegiul Urban de Propaganda Fide* din Roma. Astfel, în 1740, Episcopia de Blaj a trimis la Roma trei tineri, pe Silvestri Kalliany (Caliani), Petrus Aaron și Gregorius Major¹¹. Cei trei tineri au studiat în Colegiul Urban de Propaganda Fide, instituție aflată în subordinea Congregației de Propaganda Fide, un departament al Vaticanului, care avea menirea să promoveze catolicismul prin mijloace specifice epocii. Înființat în anul 1627, de către Papa Urban al VIII-lea, colegiul era considerat o adevărată universitate mondială a catolicismului. Durata studiilor era de cinci ani, din care doi erau dedicați studiului filosofiei și trei ani teologiei. După trei ani de studii, Grigore Maior, viitorul episcop, a susținut doctoratul în filosofie, cu o teză despre principiile newtoniene, intitulată

*Conclusiones ex universa philosophiae selectae quae sacrae Congregationi Eminentissimorum ac Reverendissimorum D.D. (Dominomm n.n.) Sactae Romane Ecclesiae Cardinalium de Propaganda Fide Gregorio Maior S. Basilii Magni, Monachus Transylvanus, Venerabilis colegii Urban de Propaganda Fide Alumnus D.D.D. (Devotus Dedicavit – n.n)*¹². Teza i-a fost coordonată de părintele Thomas La Seur, din Ordinul Fraților minimi (adică al paulinilor, supranumiți în Franța *les bons hommes*), lector de filosofie la Colegiul Urban de Propaganda Fide și consultant al Inchiziției (Sancta Romanae et universalis Institutionis Qualificator).

La Colegiul Urban De Propaganda Fide au studiat, începând cu 1753, Francisc László, Alexiu Mureșan, Sabatiu Metz, Iacob Aaron, Vasile Keresztesi, Ambrozie Sadi, Ieronim Kalnaki, Partenie Iacob, frații Benedict și Spiridon Fărcaș.¹³

În anul 1774, episcopul Grigore Maior i-a propus pentru studii la Roma pe Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioachim Pop.

Petru Maior, nepotul episcopului Grigore Maior, avea în momentul plecării la Roma 14 ani, fiind născut, conform majorității biografilor săi, în anul 1760¹⁴. Pentru această dată, au pledat N. Iorga, Atanasie Marian Marienescu, Alexandru Piru, Maria Protase, Laura Stanciu. În schimb, Nicolae Albu propune ca dată a nașterii sale anul 1756¹⁵.

Dimitrie Popovici¹⁶, Alexandru Piru¹⁷ și Pompiliu Teodor¹⁸ au optat pentru anul 1761. Matricola de studii de la Roma menționează ca dată a nașterii anul 1760¹⁹. Ca loc al nașterii, este indicat *Mezőkapus* (Căpușu de Câmpie), infirmând orașul Târgu-Mureș ca loc al nașterii sale, așa cum au propus o parte din biografia săi. Sigur este însă faptul că tatăl său a fost protopop greco-catolic al Târgu-Mureșului. Era dintr-o familie nobiliară, din Dicio-Sânmartin.

Așa cum lasă de înțeles *Matricola* de la Roma, nu s-a născut la Târgu-Mureș, dar cu siguranță aici a urmat primii ani de școală, mai mult ca sigur la Gimnaziul Romano-Catolic. Pledează în favoarea studiilor la Gimnaziul Catolic, faptul că a lăsat prin testament internatului acestei școli o fundație de burse, în valoare de 7 200 de florini²⁰. De asemenea, ne putem imagina că un preot

greco-catolic nu și-ar fi dat fiul la un gimnaziu reformat (la Gimnaziul Reformat din Tg. Mureș a studiat Gheorghe Șincai).

Gimnaziul Catolic a fost fondat de iezuiți la 1702, în casa lui Simion Boer de Berivoi, un român catolicizat, membru al ordinului iezuit, care a fost căpitan suprem al districtului Făgăraș²¹.

Printre primii locatari ai Convictului nobiliar de la Gimnaziu s-a numărat și Francisc Boer de Berivoi, viitorul secretar al episcopului Ivan Giurgiu Patachi. De asemenea, printre profesorii iezuiți ai Gimnaziului s-au numărat și Nicolae Talian (1713), Gheorghe Zăicici (1714), Palcovici (1746), Gheorghe Apostol (1757–1758), Ioan Vlasici (1764–1766) și Pavel Ribici (1767), probabil de origine română. Elevii români au fost o prezență constantă la Gimnaziul Catolic. Între anii 1782–1895, au studiat la Gimnaziu 12.618 tineri, dintre care 7.860 romano-catolici, 808 de alte religii și 395 greco-catolici²².

La Colegiul Catolic din Târgu-Mureș, P. Maior a studiat trei ani, aici dobândind cunoștințe de geografie, istorie, gramatică, de limbi, greacă și latină, de aritmetică, ortografie și caligrafie. Orașul, oamenii, amintirea anilor de studiu l-au legat pentru totdeauna de Târgu-Mureș, mai târziu hotărându-se să-și cumpere aici o casă, pentru a-și petrece bătrânețile²³.

După încheierea studiilor la Târgu-Mureș, a plecat la Cluj, la Gimnaziul iezuiților, mai târziu al ziaristilor, cel puțin așa lasă de înțeles *Matricola* de la Roma, care indică faptul că a urmat studii gimnaziale la Cluj²⁴. Din păcate, matricola întocmită de iezuiți s-a pierdut, fiind greu de reconstituit perioada studiilor lui Maior la Cluj. Nu știm cât timp a studiat aici, dar, cu siguranță, înainte de a pleca la Roma, pentru o perioadă a urmat cursurile școlilor din Blaj.

La Blaj, unde unchiul său, Grigore Maior, era episcop, Petru Maior i-a cunoscut pe Ignatie Darabant, vicar general și profesor la clasa de poetică. *Din îndemnul mai marilor mei, am îmbrățișat viața monahală*, mărturisea Maior mai târziu despre intrarea sa în 1774 în Ordinul Călugăresc „Sfântul Vasile cel Mare”, luându-și numele de Paul²⁵. Starea monahală era condiția obținerii unei burse la Roma. Astfel, la propunerea episcopului Grigore Maior

și a vicarului Ignatie Darabant, Petru Maior, împreună cu Gheorghe Șincai și Ioachim Pop sunt trimiși cu bursă la Colegiul Urban De Propaganda Fide din Roma. Au plecat spre Roma în toamna anului 1774, călătorind prin Timișoara, Viena, unde au făcut un popas. De aici la Milano, și apoi la Roma. Întâlnirea cu fosta capitală a Imperiului roman este descrisă de Șincai, impresionat de monumentalitatea orașului, mai ales de Columna lui Traian: *Eu însumi adeseori am privit la columna aceasta*²⁶.

Indiscutabil, studiile lui Petru Maior și ale colegilor săi la Roma, derulate între 19 noiembrie 1774 și 4 aprilie 1779, au reprezentat o experiență unică, de care își vor aduce aminte toată viața.

Conform ordonanței din 1742 a Curții de la Viena, transmisă Colegiului Urban, prin nunțul apostolic de la Viena, Camillum Merlino, tinerii din imperiu care frecventau colegiul, erau orientați spre studii de teologie, de polemică eclesiastică, de drept canonic și de limba greacă²⁷. În Colegiul Urban, materiile fundamentale erau Istoria eclesiastică și profană, Istoria Conciliului de la Trento, Studiul Catehismului, Teologia morală și scolastica, Teologia dogmatică, Scolastica speculativă, Liturgica și limbile arabă, siriană, latină, greacă, illiră și chineză. Ele erau propuse de profesori precum: Carol Bonomi, care l-a înlocuit la Catedra de Teologie dogmatică pe Antonio Monforti, Tommaso Gabrini, lector la teologie, care predă oratoria, Francesco Angelo-Spaziani, predă de asemenea teologia, Girolamo da Chiavani, era lector de filosofie și teologie, Michel Galeasi, predă elocința, gramatica era predată de Francesco Batistini, lector de illiră era Giuseppe Luigi Assemani, limbile arabă și siriană erau propuse de Emmanuel Valdivieso, Francesco Maria dia Capranola predă Filosofia, limba greacă era predată de Francesco Cutié și Raphael Vernarza, iar Ignatio Ballarini predă limba ebraică²⁸. La încheierea studiilor, alumnii susțineau examenul de absolvire, care se făcea în prezența a patru lectori, a secretarului Colegiului, în urma unui examen oral, pe baza biletelor de examen extrase la întâmplare, iar pentru cei care aspirau la un doctorat, cerințele erau mai exigente. Potrivit bulei *Romanus Pontifex*, alumnii Colegiului Urban aveau dreptul să susțină la încheierea studiilor doctoratul,

asemeni oricărui absolvent al unui institut de rang universitar²⁹. Din păcate, nu s-au păstrat documente care să ateste faptul că Petru Maior și-a încheiat studiile cu susținerea doctoratului, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Gheorghe Șincai, care a susținut doctoratul, atât în teologie cât și în filosofie, la Academia „Sf. Toma”.

Anii la Roma au însemnat pentru Petru Maior șansa studiului în marile biblioteci ale Vaticanului și ale Colegiului Urban. Întemeiat în 1627, din inițiativa spaniolului Baptista Vives, Colegiul Urban de Propaganda Fide avea o impresionantă bibliotecă. Pentru o perioadă de timp, Gheorghe Șincai a fost custodele bibliotecii Colegiului. Ca urmare, putem să ne imaginăm că, sub îndrumarea colegului său mai mare, și Petru Maior s-a numărat printre cei care au frecventat biblioteca. De asemenea, a putut cunoaște lumea intelectuală a Romei. Gheorghe Șincai s-a bucurat de încredere și prietenia lui Ștefan Borgia, secretarul Congregației, fiind invitat la mesele date de acesta, prilej cu care a cunoscut cercurile intelectuale italiene. Nu s-au păstrat informații dacă protecția acordată de Ștefan Borgia lui Gh. Șincai s-a răsfărânt și asupra lui Petru Maior, doar se presupune. Într-o scrisoare trimisă de Petru Maior la Roma, în 13 octombrie 1803, prin care omagia personalitatea lui Ștefan Borgia, cu prilejul numirii acestuia ca prefect al Congregației, Maior arăta foarte multă căldură, admirație și recunoștință față de Borgia: *Sub un asemenea conducător cum este Ștefan Borgia – i se adresa P. Maior – nu numai eu care am avut norocul să-l cunosc personal, cu înțelepciunea, învățătura și imensa lui erudiție și pietate neprefăcute, ci și cei care au auzit numai de faima lui pot spera, desigur, întreaga fericire a bisericilor. Așadar, plin de bucurie și devotament filial, fac cunoscut Eminenței Voastre și Sfintei Congregații că eu stau acum în Reghinul unghuresc [...] etc.*³⁰.

În timpul studiilor la Roma, așa cum dovedesc scrisorile sale de mai târziu, dar mai ales concepția și argumentația din *Procanon*, Maior a cunoscut disputele teologice din timpul său, care se purtau la nivelul Bisericii Catolice. În perioada studiilor la Roma, se presupune că P. Maior a luat contact cu ideile galicanismului,

curent care contesta dreptul papilor de a se amesteca în problemele laice și susținea primatul instituției Conciliului în biserică. Aici a cunoscut, probabil, opera lui Francisco di Vitoria, considerat fondator al unei a doua scolastici, cel care a pus înaintea de Hugo Grotius bazele dreptului ginților. El a dezvoltat teza Sfântului Toma de Aquino, potrivit căreia Îndurarea divină nu schimbă ordinea naturii ci o desăvârșește. La fel, a putut cunoaște opera iezuiților Juan de Mariana și Francisco Suarez, care au demonstrat în opera lor dreptul popoarelor de a înlătura o stăpânire ce nu se conducea după preceptele înțelepciunii și justiției divine, contravenind ordinii firii³¹.

Indiscutabil, la Roma, P. Maior și colegii săi au fost educați în spiritul fidelității față de biserică, a mândriei pentru apartenența la catolicism. La aproape un an de la începerea studiilor, la 15 august 1775, Petru Maior, Gheorghe Șincai și Ioachim Pop au depus jurământul de intrare în Congregația pentru răspândirea credinței catolice. Astfel, se obligau ca odată întorși în patriile lor, să militeze pentru răspândirea catolicismului și, în acest sens, să trimită Congregației dări de seamă anuale.

După cinci ani de studii, din care doi ani dedicați studiului filosofiei și trei ani teologiei, Congregația, într-o scrisoare către episcopul Grigore Maior, își exprima întreaga răspundere pentru foarte buna pregătire „cu laudă” a tânărului monah Petru Maior. Răspunzând unei scrisori pe care Maior și Șincai i-au trimis-o de la Viena, Ștefan Borgia își reînnoia „alesele așteptări” pe care le-au trezit la Sfânta Congregație „prin talentul roditor și frumoasele moravuri”. Cu referire directă la Maior, Borgia vorbea de *părerea strălucită pe care conducerea o avusese despre pietatea și zelul său*³².

În primăvara anului 1779, cei trei absolvenți de la Colegiul Urban de Propaganda Fide se pregăteau să părăsească Roma. Aveau doar 50 de scuzi pentru călătoria de întoarcere în patrie. Ca urmare, s-au adresat cardinalului Castelli, prefectul colegiului, solicitându-i suplimentarea sumei, dar fără rezultat. Au ajuns astfel la Viena, sperând să procure mijloacele necesare continuării drumului spre casă, vizitându-l pe Consilierul Cancelariei

aulice a Transilvaniei, Ștefan Costa. Acesta, constatând că Maior și Șincai au învățat relativ puțin dreptul canonic, le-a propus să rămână un an la Viena³³.

Cunoașterea relativă a dreptului canonic era, se pare, doar un pretext pentru a continua studiile la Viena. Ca absolvenți de teologie și filosofie la Roma, se presupune că Maior și Șincai aveau o bună cunoaștere a dreptului canonic. Scopul reținerii lor la Viena era, potrivit Mariei Protase, formarea lor în spiritul discernământului față de politica Curții, în ceea ce privea raporturile statului cu biserica. Avându-se în vedere însemnătatea reformelor Curții vieneze pentru Transilvania, precum și rolul pe care biserica îl juca în viața națională a românilor, cei doi absolvenți ai Propagandei Fide au fost, firește, îndreptați spre studiul dreptului canonic. Reluarea acestei discipline nu tindea spre sporirea cunoștințelor, ci spre însușirea noului drept canonic, predat la Universitatea din Viena³⁴. Așa cum mărturisea mai târziu, *Întorcându-mă de acolo (de la Roma) la Beciu (Viena), am mai zăbovit un an, în care am învățat pravila ce se zice Jus canonicus*³⁵.

La Viena, cei doi studenți aveau să studieze la Școala Normală „Sf. Ana” și la Colegiul de la Sancta Barbara. La Școala Normală, Petru Maior și Gheorghe Șincai au luat cunoștință cu noile metode didactice introduse în învățământul elementar din Imperiu. Astfel, au urmat cursurile de metodică și catehetică propuse de cunoscutul pedagog Joahann Ignaz Von Felbiger³⁶, cunoștințele dobândite dovedindu-se deosebit de utile mai târziu cu profesorii la Blaj sau, pentru Maior, ca protopop la Reghin.

În formarea sa intelectuală, o importanță majoră a avut Seminarul de la Sancta Barbara. Prin hotărârea consilierului cameral von der Mark și a croatului Josaphat Bastasich s-a hotărât ca Maior și Șincai să rămână în Seminar, primind 300 de florini pentru întreținere pe timp de un an³⁷. Convictul de la Sancta Barbara era instituția centrală de învățământ pentru greco-catolicii din imperiu. Cunoscut sub denumirea de *Collegium Graeco-Catholicum ad Sanctum Barbaram*, s-a deschis la 15 octombrie 1775 cu douăzeci de bursieri din următoarele episcopii: 5 Muncaci, 4 Făgăraș, 4 Oradea și 4 pentru Lembeg.

După un an de la deschidere, a crescut numărul burselor, Episcopiei de Făgăraș revenindu-i 9 burse, iar celei de la Oradea 6. Bursa era în valoare de 300 de florini anual, acordată pe timp de 5 ani, acoperind pentru alumni cheltuieli de cazare, masă și îmbrăcăminte³⁸. Ca interni în colegiu, tinerii urmau să învețe limba germană și să frecventeze teologia la Universitatea din Viena³⁹. Astfel, programul era foarte sever, internilor refuzându-li-se citirea cărților străine și permițându-li-se foarte rar să părăsească seminarul.

Începând cu anul 1780, Seminarul de la Sancta Barbara a trecut sub autoritatea Cancelariei maghiare de la Viena, întrucât acesteia îi revenea rezolvarea problemelor politice ale greco-catolicilor și ortodocșilor din Ungaria și a părților anexate. S-a redactat și un nou regulament numit *Regium Generale Seminariu, Graeco Catholicum*, care punea un accent deosebit pe ideea restabilirii unității Bisericii catolice, prin convertirea schismaticilor (a ortodocșilor), cea mai eficientă metodă de atingere a acestui scop fiind educarea adecvată și pregătirea preoțimii greco-catolice⁴⁰.

Pe parcursul a 9 ani, din 1775 până în 1784 (când seminarul a fost închis), la Sancta Barbara au studiat 41 de români, printre ei, alături de Petru Maior și Gheorghe Șincai numărându-se Samuil Micu, Ioan Budai Deleanu, Samuil Vulcan, Cernelli, Ioan Cornelli, Ioan Nobili ș.a.⁴¹. Dintre români, Samuil Micu a ocupat funcția de viceephemerius, iar Iacob Aron a ajuns prefect de studii, înlocuindu-l pe croatul Bastasich.

Petru Maior și Gheorghe Șincai, ca foști studenți la Roma, au rămas la Viena, în Seminarul de la Sancta Barbara, pentru a studia mai departe dreptul canonic, fundamentat pe datele istoriei ecleziastice și ale exegezei biblice. Noul drept canonic urma să reglementeze juridic raportul dintre prerogativele puterii de stat și cele ale puterii ecleziastice. De asemenea, de o importanță majoră pentru formarea intelectuală a lui Maior au fost cursurile de „științe politice” și de „știința statului”, propuse de Joseph von Sonnenfels, unul din artizanii reformelor iosefiniste, om politic și de cultură de mare notorietate. Cursurile sale cuprindeau ca recomandări bibliografice operele lui Montesquieu, Rousseau,

Mirabeau, Turgot, David Hume ș.a. La Viena, P. Maior a stabilit o rodnică prietenie cu Samuil Micu, prin intermediul căruia a putut să cunoască bibliotecile ardelenilor Alexandru Fiscuti și Ștefan Salcivai, în care putea citi operele clasicilor Virgiliu, Horațiu, Juvenal, Tit Livius, Suetonius, Tacit și, de asemenea, Hugo Grotius, Wolff, Martini, Muratori, Claude Fleury Fénelon și alți autori și lucrări de gramatică și filosofie. Din *Elegia* lui Șincai rezultă că au putut consulta și cărțile bibliofilului Andrei Hadik, președinte al Cancelariei de război. La Viena, Petru Maior a reușit să-i cunoască pe marii istorici Daniel Cornides și Iosif Benkő, precum și pe Franz Joseph Sulzer⁴². În timpul petrecut la Viena, P. Maior a putut aprofunda și opera lui Iustinus Febronius (Nikolaus von Hontheim – episcop de Trier), teologul german iluminist care s-a ridicat împotriva puterii nelimitate a papei. Influența operei lui Febronius este elocventă la Maior, în special în *Procanon*, în care dezbate trei probleme fundamentale raportului dintre papalitate și laicat: 1) respinge infaibilitatea papei și pledează pentru autoritatea conciliului; 2) raportul dintre puterea papei și a împăratului; 3) opțiunea pentru libertatea spirituală și abolirea autorității absolute a papei⁴³.

După cinci ani la Roma și un an la Viena, Petru Maior s-a întors la Blaj, unde a fost numit profesor la *Scholae altiores*, propunând cursul de metafizică. În anul următor i se vor adăuga cursurile de logică, drept natural, apoi drept canonic. În 1785 a fost numit protopop la Reghin, unde va rămâne pentru 23 de ani, timp în care a adunat importante documente pentru istoria bisericii. Aici, probabil, a redactat *Protopopadachia*⁴⁴, operă marcată de spirit jansenist și galican. În 1808, cu ajutorul lui Samuil Vulcan, a obținut postul de cenzor la Tipografia din Buda. A avut astfel șansa să-și publice o mare parte din opera sa de istoric și filolog, în primul rând *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia* și *Istoria bisericii românilor*.

Pentru aproape o jumătate de veac, opera lui Maior va deveni principalul suport teoretic al formării conștiinței naționale, fundamentată pe conștiința istorică a originii pur romane a poporului român. Mai târziu s-a vorbit de exagerările Școlii Ardelene în

problema originii poporului român și a limbii sale. Unele afirmații au fost cu siguranță exagerate. Dar, prin proclamarea unei origini ilustre a poporului român, așa cum arată istoricul Camil Mureșanu, Petru Maior, Gh. Șincai și Samuil Micu nu au făcut altceva decât să se integreze mentalității timpului. În *zorile lumii moderne*, scria Mircea Eliade, „originea” se bucura de un prestigiu aproape magic. A avea o „origine” bine stabilită însemna, de fapt, a te prevala de o viziune nobilă. „Suntem urmașii Romei” – repetau cu mândrie intelectualii români din veacul al XVII-lea și al XIX-lea. Conștiința descendenței latine era însoțită la ei de un fel de participare mistică la măreția Romei⁴⁵.

Putem astfel considera că prin contactele cu curente de gândire și cu spiritul epocii, Petru Maior și intelectualii din generația sa au furnizat fundamentele ideologice ale mișcării naționale, au pregătit intrarea românilor în modernitate.

NOTE

1. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației moderne*, vol. I, Editura Minerva, București, 1992, p. 14.
2. Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj, 1994, p.21
3. George Em. Marica, *Studii sociologice*, Cluj-Napoca, 1997, p. 237.
4. M. Bernath, *op. cit.*, p. 35.
5. Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor renașterii culturale*, München, 1988, p. 10.
6. Dr. Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Teresa (1740–1780), a împăraților Iosif al II-lea (1780–1790) și Leopold al II-lea (1790–1792. Teză de doctorat în teologie, Viena, p. 23.*
7. *Ibidem*, p. 23.
8. Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* (Partea I-a, 1697–1751, ediția a II-a), în *Perspective*, nr. 65–68, iulie 1995, p. 162.
9. Toth I. Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean (1697–1792)*, Editura Pytagora, București, 2001, p. 169.
10. *Ibidem*, p. 65.
11. Francis Pall, *Știri noi despre primii studenți români trimiși din Blaj la Roma, în Appulum*, XVII, 1979, p. 470–479; vezi și Iacob Mârza, *Școală și națiune*

- (*Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale*), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 74.
12. Grigore Maior, *Institutiones linguae valachicae, Lexicon compendiarium latino-valachicum*, Ediție, studiu introductiv, note și indici de Alin-Mihai Gherman, Alba Iulia, 2001, p. XV; Pentru teza de doctorat a lui Grigore Maior, vezi și Kőllő Károly, *Confluente literare. Studii de literatură cmparată româno-maghiară*, Editura Kriterion, București, 1993, p. 23–44.
  13. Ioan Chiorean, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea elitei intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Grigore Ploșteanu, Târgu-Mureș, 1996, p. 49–56.
  14. Atanasie Marian Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, în *Analele Academiei Române, Seria II (1882–1883)*, București, 1884; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821). Epoca lui Petru Maior. Excursuri*, vol. II, Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969; Maria Protase, *Petru Maior*, Editura Minerva, București, 1973; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, Editura Sport-Turism, București, 1990; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760–1821)*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2003.
  15. *Petru Maior. Scrisori și documente inedite*, Ediție îngrijită, prefață, note și indicii de Nicolae Albu, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. V.
  16. D. Popovici, *Studii literare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 65.
  17. Al. Piru, *Literatura română premodernă*, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 65.
  18. P. Teodor, *Petru Maior*, în *Istoria literaturii române*, vol. II, Editura Academiei Române, București, 1968, p. 57; Dimitrie Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarum iluminist*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 182.
  19. Slavikovsky Béata, *Magyarország diákok itálliai egyetemeken. Resz 1526–1918*, Budapest, 2007, p. 111.
  20. Ladislau Gyemánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1790–1848)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 347.
  21. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Tipografia Corvin, Târgu-Mureș, 1923, p. 279–281; vezi și Remus Câmpeanu, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 182–185.
  22. Traian Popa, *op. cit.*, p. 280.
  23. S. Duicu, *op. cit.*, p. 280.
  24. Slavikovsky Béata, *op. cit.*, p. 111.
  25. Maria Protase, *op. cit.*, p. 23.
  26. Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, Editura pentru Literatură, București, 1965.
  27. S. Duicu, *op. cit.*, p. 39.

28. L. Stanciu, *op. cit.*, p. 107.
29. M. Protase, *op. cit.*, p. 25.
30. *Ibidem*, p. 27.
31. Camil Mureșanu, *În templul lui Ianus. Studii și gânduri despre trecut și viitor*, Cluj-Napoca, 2003, p. 88.
32. M. Protase, *op. cit.*, p. 35.
33. *Ibidem*, p. 38.
34. *Ibidem*, p. 58.
35. Petru Maior, *Răspunsul la cârtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorul Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1814, p. 15.
36. Johann Ignac von Felbiger este cunoscut pentru activitatea sa de reformator în domeniul învățământului. El a fost autorul legii de stat din 6 decembrie 1774, cunoscută sub numele de *Allgemeine Schulordnung für die deutsche Normal, Haupt unde Trivialschulen in sämtlichen Kaiserlichen und Königlichen Erbändern*, lege care a contribuit mult la modernizarea învățământului din întreaga monarhie. Mai târziu, la 1777, a fost completată cu *Ratio Educationis totiusque Rei Litterarie per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*, iar în 1781 cu *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae, Joseph II, Caes. Aug. Magni Principe Transilvaniae Jussu edita*.
37. Toth J. Zoltán, *op. cit.*, p. 274.
38. Ioan Chiorean, *Rolul Vienei în formarea intelectualității românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în vol. *De la umanism la iluminism*, Târgu-Mureș, 1994, p. 9.
39. Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762–1848)*, Oradea, 2003, p. 16.
40. Toth J. Zoltán, *op. cit.*, p. 78.
41. Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774–1809*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 226.
42. M. Protase, *op. cit.*, p. 64.
43. L. Stanciu, *op. cit.*, p. 142.
44. *Ibidem*, p. 141. Laura Stanciu avansează ideea că *Protopopadachia* ar fi scris-o Petru Maior la Viena.
45. Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 171.

Maria Berényi

Manifestări național-culturale românești de amploare în Budapesta secolului al XIX-lea

Un punct de vedere distinct pe harta culturală a românilor din secolul al XIX-lea l-a reprezentat orașul Budapesta. Cărți de referință pentru istoria modernă a românilor, ziare și reviste de prestigiu, societăți culturale și formarea universitară a mii de intelectuali români în instituțiile de învățământ superior din Budapesta subliniază locul orașului de pe Dunăre în afirmarea culturii românești în epoca modernă.

Trebuie constatat, că în capitala Ungariei s-a păstrat și dezvoltat o spiritualitate românească meritorie. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la Pesta e atestată o vie activitate culturală românească, mai întâi sub formă religioasă, apoi treptat cu un ton mai pronunțat de caracter național.

Studentii și intelectualii români din capitala Ungariei își constituie asociațiile lor culturale, publică diferite reviste și periodice, activează pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități ilustre ale culturii românești studiază și activează aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la împuternicirea comunității românești, care era risipită în această metropolă. Comunitatea românească din Budapesta, în secolul al XIX-lea reușește, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă întregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei, ci și să afirme propria spiritualitate. Trebuie, desigur, să avem în permanență în vedere faptul că ceea ce acești oameni luminați au inițiat, realizat și finalizat, stă sub semnul vrerii și puterii lor cât și a posibilității îngăduite de alții.

Aproape toate manifestările culturale și artistice ale românilor din capitala Ungariei au stat sub semnul politicului, au contribuit astfel la fortificarea conștiinței naționale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în complexitatea activității culturale desfășu-

rată de românii de aici se disting câteva direcții de acțiune culturală: școala confesională, societățile literare și culturale, reuniunile muzicale și casinele române, presa și teatrul. Manifestările național-culturale din capitală de-a lungul secolului al XIX-lea au fost organizate de:

- Societatea femeilor macedoromâne din Pesta (1815)
- Societatea „Petru Maior” (1862)
- Societatea pentru Fond de Teatru Român (1870)
- Reuniunea meseriașilor români din Budapesta (1902)
- Corul societății Petru Maior (1873)
- Corul bisericii ortodoxe române din Budapesta (1901)
- Corul meseriașilor români din Budapesta¹

În a doua jumătate al secolului al XIX-lea viața muzicală și corală a cunoscut un avânt fără precedent. Formele cele mai des utilizate de societățile sus-amintite erau „serile artistice și concertele”. Se organizau „baluri naționale”, serate de distracție, unde participa un numeros public din Budapesta și împrejurimi. La aceste întruniri se făceau donații, suprasolviri, pentru scopuri filantropice.

Aceste concerte, serate, baluri se organizau în locuri elegante ca:

- Grand Hotel Hungaria
- Hotelul „Cornul de vînat” (Jagerhorn)
- Otelul „Arhiducele Stefan”
- Reduta orașenească (Vigadó)
- Otelul Europa
- Restaurantul „Regina Angliei”
- Hotelul Royal

Cea mai activă societate dintre cele enumerate era *Societatea „Petru Maior”*. Studențimea română își începe activitatea organizînd mai ales serbări și întruniri cu caracter festiv, șezători culturale, unde se jucau piese, se prezentau coruri și dansuri populare; apoi se organizau serate literare în care se recitau poezii, se citeau nuvele ori disertații literare și științifice pe teme istorice, filozofice, drept, medicină, științele naturii etc. La ședințele societății au participat studenții și intelectualii români din Buda-

pesta care erau setoși de cunoștințe cu privire la știința, cultura și literatura română

În afară de ședințele unde se dezbăteau problemele de limbă și literatură, ea a acordat o deosebită atenție și ședințelor culturale festive și acelor „conveniri sociale”, baluri, serate declamatorice, concerte, etc. Izvorînd din necesitatea unui contact mai strîns între membrii societății și colonia română din Budapesta, ședințele festive publice și balurile erau minuțios pregătite, iar membrii societății depuneau toate eforturile pentru reușita lor.²

Dacă la început publicul român lipsea din sala de ședințe, nefiind familiarizat cu astfel de ocupații, cu timpul ajunge să aprecieze aceste acțiuni, pentru că erau unicele de acest gen în limba română. Ele se soldau de obicei cu un frumos câștig pentru societate, fondurile fiind destinate fie creșterii bibliotecii, fie ajutorării studenților lipsiți de mijloace materiale. Din presa vremii reiese că în 1882, printre ajutorii societății găsim și cîțiva chitighăzeni: „Lista dlui dr. G. Popovici din *Kétegyháza*: Isaia Boczkó 1 fl; dr. George Popovici 1 fl; Petru Chirilescu 1 fl; Minca Chirilescu 50 cr; Ioan Ardelean 50 cr; Mihai Ardelean 50 cr; George Grósz 25 cr; S. Jovian 25 cr. Suma: 6 fl.”³

Foarte mulți români din Budapesta făceau suprasolviri, ajutînd cu bani și prin acest mod tinerii studenți. (v. anexe)

Programul ședințelor publice consta obișnuit dintr-o disertație (conferință, declamări de poezii, interpretări de piese corale sau instrumentale). Înființarea corului, în 1873, și, mai tîrziu, a orchestrei au contribuit la îmbogățirea programului acestor manifestări.

Cele mai frecvente erau seratele muzical-literare urmate de dans. Comitetul organizator punea de obicei această manifestare sub patronajul unei personalități publice, iar audiența la public era foarte largă.⁴

Serate se organizau și cu ocazia comemorării unor evenimente sau personalități (de exemplu ședința literară festivă închinată memoriei lui Andrei Șaguna din 1902)⁵; seratele închinete comemorării lui Petru Maior, organizate, începînd cu 1900, în fiecare an).

De o deosebită importanță s-au bucurat și seratele, balurile și serile de înfrățire organizate de societate, ca mijloc de comunicare cu colonia română sau cu studenții de altă naționalitate, în special sîrbi, slovaci, cehi, croați, pentru a se cunoaște și a-și coordona mai bine activitatea comună. Sînt cunoscute astfel de seri de înfrățire din anii 1894/1895, dar și baluri și petreceri literare de mare succes. Între acestea se cuvine să le enumerăm neapărat pe cele din anii 1879–1882, cînd la serate a participat lumea cea mai aleasă a Budapestei.

Foarte reușit a fost și primul concert și bal românesc din 23 februarie 1865, care a fost organizat sub patronajul soției lui Gojdu, *Melania Dumcia*. Despre acest bal s-a scris în presa timpului (v. anexe). A avut un ecou pozitiv în rîndul coloniei române din Budapesta. Participarea Constanței Dumcia, sora soției lui Gojdu, la acest concert, l-a impresionat și pe *Iosif Vulcan* într-atîta, încît a publicat o poezie în cinstea ei.⁶

Între anii 1866–1872, de fiecare dată, doamna balului a fost *Elena Mocioni*. Participau la aceste baluri membrii familiilor românești de vază a Budapestei: Mocioni, Nedelcu, Babeș, Ioanovici, Cimponeriu, Șerb, Aldulean, Lyka, Mihali, Pușcariu, Stupa, etc.⁷

Despre balul din anul 1872 putem citi: „Din 10 faur a.c. aranjat de tinerimea română din Buda-Pesta în *Hotelul „Grand”* și în acest an a fost una dintre cele mai splendide și animate petreceri, mai cu seamă din două cauze, pentru că de una parte astfel de petreceri române aici sînt cele mai rare, iară de alta scopul a fost sublim și măreț: ajutorarea junei societății române de lectură de aici „Petru Maior” și a fondului „Academiei române de drep-turi”. Balul s-a început la 9 ore sara „cu mersul lui Mihai eroul”. Una adevărată surprindere a fost, mai cu seamă pentru pușinii străini, cari au fost de față, cînd în timpul pauzei, una cunună frumoasă de tineri români, atleți ca brazii și superbi ca puii de vulturi, în frunte cu vengiosul vătavu, intra în mijlocul salei pompoase, îmbrăcați în vestminte naționale, chiar ca străbunii lor din legiunea a doua Severiană, staționată cîndva chiar pe pămîntul acesta: cu cioareci și cămăși albe ca spuma Sticsului, cu sandale (opinci) și curele șierpuitoare încărcate cu zurgălăie,

semnalatorii tactului sau netactului, cu brîu neted și strîns, și cu tricolor național pe piept și produc, petrecuți de muzică, cu mult succes jocurile străbune „Bătuta” și „Călușerul”. „Preamblata”, „Fuga” și celelalte figuri caracteristice și mișcări maestruoase ale piciorului și ale corpului, toate cu fidelitate antică, cu un tact și gust înăscut numai unui sînge adevărat român. Ce mîndrie și bucurie umplea inima fiecărei spectator român! Parcă au dispărut nevoile și durerile, cari cu puțin mai înainte apăsa sufletul! Parcă acum serbează Românimea triumful...! Interesul și entuziasmul străinilor, a căror curiozitate i-a strîns la un cerc mîndru, dar și nepenetrabil, în jurul desterilor săltători, și-a ajuns culmea: aplauzele numeroase și ovațiunile nefinite ale publicului încîntat și însuflețit au esoperat una repetire a salturilor naționale, și și acum tot cu acel succes, tot cu acel efect ca dintîi. S-au mai jucat „Româna”, „Cvadrilul român”, „Ardeleana” și alte jocuri române, chiar și de străini, cu multă plăcere și frumusețe. – La 5 dimineața cutreiera sala Marselesă română intonînd banda „Auzi buciumul că sună!” Străinii cu una experiență mai multă, frumoasele străine și încîntătoare, frumoase și plăcute, iar românii cu mîndria și bucuria și cu un dor tainic, pentru numele și înaintarea Românimei și împlinirea cît de curînd a scopurilor și aspirațiunilor sale sublime și necesare, pentru cari lucra și veghea, se lupta și suferea fiecare suflet român curat și nobil. Dumnezeu să ne ajute!”⁸

La 12 februarie 1879, studenții români din cadrul societății, ajutați de membrii coloniei române din capitala Ungariei, au organizat tradiționala lor reuniune muzical-literară, urmată de bal, la „Grand Hotel Ungaria”.

„În serata de dans care se va aranja de către junimea română din Budapesta la 12 februarie mai mulți tineri îmbrăcați în costume naționale vor prezenta în pauză jocul istoric al „Călușerilor”; iar în serata literară-muzicală, cu care se va deschide petrecerea, corul vocal al Societății „Petru Maior”, acompaniat de muzica militară a regimentului Kussevich, va cînta „Cîntecul Gintei Latine” de dl Vasile Alecsandri, muzica de maestrul Marchetti.”⁹

De data aceasta, serata lor a primit un caracter cu totul excep-

țional, prin prezența la festivitate a marelui pianist maghiar, *Franz Liszt*.

„Serata tinerimei române din Budapesta va întruni un public atît de elegant, încît doară nici o petrecere românească n-a fost atît de splendidă, cum are să fie acesta. Nu numai toate familiile române, dar și multe filo-române au promis a participa (. ..) Cîntecul Gintei Latine! și „Călușerul” au deșteptat cea mai vie interesare în publicul unguresc d-aice. Elita societății, lumea literară, artistică și muzicală, toate vor fi reprezentate. Însuși celebrul Fr. Liszt și-a exprimat dorința d-a participa. Comitetul aranjator a făcut toate, ca această serată să producă onoare numelui român în capitala Ungariei (...)”¹⁰

Prezența lui Liszt la acest bal românesc a stîrnit interesul presei române și maghiare deopotrivă. Prin ce întîmplare a ajuns el oaspete al studenților români se poate ușor deduce, deoarece tocmai atunci printre elevele sale se afla o româncă macedoneană, Elena Zaphiry, care s-a produs cu acest prilej, executînd la pian *Fantezia* lui Liszt, iar mentorul și maestrul său a ținut să fie de față. „Elevă în al doilea an a lui Liszt, tînăra domnișoară macedoneană a jucat cu atîta abilitate și virtuozitate, încît tot publicul cucerit aplauda cu entuziasm, în frunte cu Liszt, a cărui față strălucea cu lumină cerească” – se scrie în cronica reuniunii, apărută în *Familia* din 16 februarie 1879, sub iscălitura „O maghiară”. Serata s-a mai bucurat de prezența unei alte artiste române, Melania Ioanovici, studentă la Conservatorul din Viena, care a prezentat cîteva arii, avînd un succes foarte mare. La bal s-au jucat dansurile românești *Ardeleana*, *Bătuta* și *Călușerul*.

Un lucru caracteristic, o tradiție a fost, că, la concerte, serate, maialuri, studenții români din Budapesta jucau totdeauna *Bătuta* și *Călușerul*. (Jocul călușarilor constituie un dans ritual străvechi. La Rusalii se cheamă în ajutor forțele naturii, pentru ca recolta să fie mai bogată, superstiție care există la toate popoarele sud-orientale. Călușerul reprezintă unul dintre cele mai vechi jocuri dramatice românești. Îl pomenește Dimitrie Cantemir, iar poetul maghiar Balassi Bálint, care a petrecut multă vreme în Transilvania a asistat în 1572 la executarea acestui joc cu prilejul încoronă-

rii lui Rudolf al II-lea al Ungariei. Dansul este executat numai de bărbați. Principalele personaje sînt vătaful, înarmat cu o sabie de lemn, stegarul, primul călucean, care poartă capul de cal, și mutul, personajul comic al grupului, care are, de obicei, un bici. Călușerul se joacă, de cele mai multe ori, cu jocul „Bătuta” al cărui nume este dat de „bătutul picioarelor și al palmilor”, un joc săltăreț și vioi, executat în cerc, în exclusivitate de feciori.)

Seara s-a bucurat de o participare excelentă, căci Liszt a venit însoțit de Ábrányi, redactorul foii muzicale, și de contele Zichy. În relatarea amintită mai putem citi următoarele:

„Elita societății din Budapesta toată era reprezentată. Clerul, statul militar, curțile judecătorești, aristocrația, literatura și jurnalistică, toate și-au trimis reprezentanții lor. Patronesa seratei era *Elena Mocioni*, și jocul se începu cu *Ardeleana*. Nu cred să se mai fi jucat *Ardeleana* în Budapesta de așa multe perechi. Entuziasmul a ajuns la așa grad mare, încît însuși directorul ziarului politic *Magyarország*, aristocraticul dnu Ioan Asbóth a intrat în șirul jucătorilor.

Bătuta și Călușerul au atras tot publicul din toate saloanele în sala de dans. Tinerii dansatori în frunte cu vătaful dl Absolon Todea, au jucat excelent și au fost remunerați nu numai cu privirile atîtor ochi frumoși, dar încă și prin un adevărat vifor de aplauze.

Prin serata aceasta s-a dat ocaziune publicului din capitala Ungariei, să cunoască mai deaproape pe români, să vadă cel puțin unele din jocurile noastre populare, să ne audă limba și muzica. Și constatăm cu plăcere, că intențiunea aceasta a reușit de minune. Ziaristica ungurească din Budapesta, deși sub impresiunea acțiunii din Viena a arhierilor români, nu numai scrie cu multă admirațiune despre această serată, dar unele îi făcu și niște elogiuri pline de încîntare.” Au relatat despre această serată revistele maghiare: *Hon*, *Pesti Napló*, *Fővárosi Lapok*, *Magyarország*, *Ellenőr*. Tot din revista *Familia* aflăm: „Serata tinerimei române din Budapesta a avut nu numai un prețios succes moral, dar totodată și un considerabil rezultat material. Venitul curat, deși multe liste încă nu s-a înapoiat, se urcă la 6–

700 Fl. Însemnăm cu bucurie, că Înălțimile Lor Regale, Domnul și Doamna României, au trimis prin dl mareșal al curții, cu o epistolă în termeni de înalta încurajare, suma de 100 fl. Astfel Societatea „Petru Maior”, în al cărei favor s-a aranjat serata, va primi un ajutor, de care avu mare trebuință”.¹¹

Revista *Familia* descrie ecoul pe care l-a avut serata în publicistica maghiară din capitală:

„Serata tinerimei române din Budapesta apreciată de ziaristica ungurească

Orice succes, ce contribuie la înălțarea prestigiului național, merită a fi însemnat spre cunoștința publică. Un astfel de succes este și acela raportat de tinerimea română din Budapesta, prin reieșitul escelent al seratei literare muzicale și de dans, despre care împărtășirăm un raport în nrul trecut.

Spațiul nu ne permite a reproduce raporturile tuturor ziarelor, vom lua doar notițe numai din cele mai de frunte. Să vedem ce scriu ziarele.

Pesti Napló descrie pe lung și cu multă simpatie „Călușerul”, pe care, zice, ungerii l-au aplaudat cu cel mai mare foc. Constată că Liszt a aplaudat cu cea mai mare recunoștință jocul pe pian al dșoarei Zafiry și cîntecul dșoarei Ioanovici, descrie cu plăcuta impresiune portul poporal al junilor cari au jucat Călușerul, și încheia cu numirea damelor cari luară parte.

Hon publică un raport și mai lung. Acesta nu este lipsit de un colorit politic, căci e scris după sosirea știrea despre deputațiunea română din Viena. Raportorul zice, că tinerimea română a aranjat o „splendidă serată”, și că ceea ce a văzut el, prin cuvinte puține s-ar putea exprima așa: ..”București în Budapesta” Apoi constată că Românii sînt în Budapesta o colonie importantă. Ei au în capitala Ungariei o viață socială atît de dezvoltată, încît acesta ar face onoare și Bucureștilor .... *Fővárosi Lapok* scrie că a fost „o serată interesantă cu trăsături particulare”. Laudă concertul și descrie Călușerul și Bătuta. *Magyarország* scrie că serata aceasta a fost una din cele mai splendide petreceri ale carnavalului.”¹²

Studenta lui Franz Liszt, *Elena Zaphiry* a fost prezentată publicului în *Familia*, în felul următor:

„Serata literară și muzicală a tinerimei române din Budapesta, precum ziserăm, are să formeze un punct interesant în istoria artii noastre muzicale, căci într-însa s-a ivit pentru prima oară în publicitatea română două talente nouă, dintr-însa au ieșit în lumea artistică română două june artiste române.

Una pianistă, alta cântăreață, domnișoarele *Elena Zaphiry* și *Melania Ioanoviciu*, ambele se află încă numai la începutul carierei lor artistice, dar studiile și talentul cu care dînosele fac acest început, ne autorizează a spera un viitor frumos.

Sub impresiunea acestei speranțe, venim încă de acuma să le introducem prin mica noastră „Familia” în marea familia română.

De astă dată publicăm portretul domnișoarei *Elena Zaphiry*. Să-i facem și biografia? Dar ce biografie poate să aibă o jună copilă abia trecută de 16 ani? Cu toate acestea să însemnăm câteva schițe!

Juna noastră artistă s-a născut în *Szerencs* lângă Tokaj în Ungaria, la 1862. Părintele său, amplita la căile ferate, este român macedonean, iar mamă-sa română din Banat. Un unchi a lui, dl Popoviciu, șef al stațiunii calei ferate Marcheg, este inventatorul „glorinei” (cale ferată mobilă), pentru care a și fost distins; un alt unchi, după mamă, dl Popescu, e colonel în Orșova. Astfel, pe terenul militar, tehnic și al artei, aceasta familie a dat naștunii noastre niște puteri demne de respect.

Talentul său muzical s-a manifestat încă în fragedele sale tinerețe, și deja în etate de 10 atrase atențiunea unui artist călător. La 1873 părinții ei se mutară la Budapesta, unde apoi i se oferii ocaziunea spre ași dezvoltă talentul.

La 1874 începu să ia lecții private de la Sipos, mai apoi intră în academia muzicală a acestuia, și ca eleva lui Sipos juca prima oară în publicitate într-un „matineu”, aranjat de profesorul său în sala redutei.

Cu asta ocaziune o auzi *Liszt*, și recunoscînd la moment talen-

mul ei, mai tîrziu o primi de elevă, o distincțiune aceasta, care numai celor mai excelente talente muzicale se admite.

Și de atunci dșoara *Zaphiry* e eleva lui Liszt în academia muzicală a țării, al cărei director este „regele pianului”. De trei ani face studii teoretice, și de doi practice.

Dar să mai adăugăm, că juna noastră artistă este totodată o favorită elevă a maestrului. Aceasta s-a probat și la serata tinerimei române, prin venirea lui Liszt s-o asculte. Și Liszt nu numai a venit s-o asculte, dar a și aplaudat-o, iar la fine i-a zis:

– Fiica mea, ai făcut multă onoare Românilor!

Să o aplaudăm și noi, dorindu-i ca frunoasa-i carieră să fie încununată de flori, ca astfel să facă „multă onoare Românilor!” I.H.”¹³

Balul din anul următor se bucură de o și mai bună pregătire. Sîntem informați că „*Maiestatea Sa regina Elisabeta a trimis comitetului 50 florini*”, iar pentru adunarea de fonduri în folosul sinistraților din Transilvania, comitetul aranjator, din care face parte *Iosif Vulcan*, în calitate de președinte, și *Victor Babeș*, în calitate de vicepreședinte, primesc în calitate de patroneasă pe *Catinca Andrásy*, soția fostului ministru de externe și *contesa Alexandru Teleki*. Balul s-a ținut la Hotelul Europa și a fost considerat cel mai reușit din acel sezon.¹⁴

În *Familia* citim: „Balul a fost organizat pe 24 februarie. Interesul a fost atît de mare încît comitetul aranjatoriu a mutat balul din „Grand Hotel Hungaria” în otelul „Europa”, un glumeț a observat:

Iată românilor li-e mică Ungaria („Hungaria”) și se duc în – Europa.

Și într-adevăr în Europa am găsit o lume mult mai numeroasă decît în Ungaria. Elita societății din Budapesta, cea mai înaltă aristocrație, căpeteniile autorităților civile și militare, bărbați de stat, oameni de științe și litere (...)

Patronele române erau: dna Constanța de Pușcariu și Catarina Gall, iar patronesele maghiare: contesa *Catinca Andrásy* și contesa *Alexandru Teleky*.

Primul dans fu *Ardeleana*, care se deschise prin dl deputat George Serb cu dsoara contesa Elena Andrassy. Fiica fostului ministru de externe al Austro-Ungariei, deschizînd un bal românesc cu Ardeleana! Iată un eveniment ce desigur merită să-l însemnăm în istoria analelor balurilor române!

Mai mare efect a făcut Bătuta și Călușerul, jucate de 15 tineri români în pauză.”¹⁵ Și despre acest bal a relatat foarte multe foi maghiare.

Un alt bal celebru a fost cel organizat de Societate în 18 februarie 1882 în saloanele Otelului Europa. Patroneasa română a fost *Catarina Gall*, patroneasa maghiară contesa *Livia Zichy*, iar printre participanți s-a numărat vestitul pictor maghiar *Munkácsy Mihály*, alături de contele Andrassy Gyula, consulul turc, președintele Camerei Toma Péchy, primarul capitalei Ráth Károly, deputatul Svetozar Miletic, membrii familiei Mocioni, Ioan cav de Pușcariu, Vincențiu Babeș, Iosif Gall, At.M.Marienescu, cont. Apponyi Albert, gen Türr și mulți alții, semn că activitatea Societății era foarte apreciată.¹⁶

Programul unei asemenea serate cuprindea recitaluri de muzică corală, susținute de corul Societății, la pian se interpretau piese ale unor autori clasici, se țineau disertații pe teme literare sau de istorie națională.

Asemenea evenimente culturale, urmate de dans, se organizau în fiecare an. În 1898, serata s-a desfășurat sub patronajul lui *Alexandru Mocioni*, cu participarea cîntărețelor Valeria Pop, Ecaterina Mezei, Clotilda Olteanu și Virginia Gall. În program figurau piese din I. Vidu, Carol R. Karas, Mendelsson Bartholdy etc. „*A fost multă lume din Budapesta și din toate colțurile țării*” se spunea în *Raportul anual al Societății*.¹⁷

În 1907 „Tinerimea română din Budapesta aranjază un *Concert și Serată Etnografică* sub patronajul Domnilor Dr. Alexandru Mocioni, Dr. Iosif Gall, George Popa de Băsești, George Șerb și Dr. Ioan Mihali, cu concursul Doamnelor Lucia Cosma și Veturia

Triteanu, al Domnișoarelor Valeria Papp, Virginia Gall și al Domnilor Tiberiu Brediceanu, Vasile Druma și Dr. Leonida Domiade în favoarea societății „Pentru Maior”, sîmbătă 9 martie, 1907, în sala de la „*Hotelul Royal*”. Prețul de intrare de persoană 10 cor., de familie 20 cor. Începutul preciz la 8 oare sara. Contribuiri benevole se primesc cu mulțămîtă la adresa dlui Dr. Teofil Tanco, József körút 78, și se vor publica. *Costumul național e bine văzut*. După serată urmează dans”.¹⁸ La petrecerea aceasta sînt invitate 1200 familii românești din toate părțile țării și din străinătate.¹⁹

În 1912 cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani de la constituirea Societății „Petru Maior”, a fost invitat și *Vasile Stroescu*, renumitul mecenat al culturii române din Transilvania și Ungaria. Boierul moldovean Stroescu, cu aceasta ocazie a donat societății 12.000 coroane. Atunci s-a mai adunat pentru constituirea unui internat român 20.000 coroane.²⁰

Cînd s-a organizat jubileul Societății, serbările ocazionate de această aniversare s-au programat iarna. Dar, pentru că timpul nu era prielnic deplasărilor, s-au reprogramat în aprilie. S-au desfășurat sub patronajul înalților ierarhi I.Mețianu, Victor Mihaly de Apșa, Ioan Papp, Dimitrie Radu, Vasile Hossu și Miron Cristea. Au fost prezenți principalii lideri politici români. Au venit reprezentanții studenților români de la Viena, Cernăuți și Cluj. Din Transilvania a plecat un numeros public. Ziarul *Românul* scria că aproape toate trenurile din Ardeal erau încărcate de lume românească. Banchetul s-a organizat în sala mare a Hotelului „Pester Lloyd”,

De-a lungul anilor, manifestările literare, culturale a studenților români din Budapesta au fost vizitate de mai multe personalități marcante românești ca *Ioan Slavici*, *I.L.Caragiale* (v. anexe), *Nicolae Iorga* și alții.

Precum am amintit și alte societăți, coruri au organizat serate

culturale, concerte, baluri. Prezentăm doar câteva spicuiuri din presa vremii:

„*Corul bisericii române* din Budapesta invită la concertul împreunat cu dans, ce-l va aranja duminică 9 martie 1902 în sala Hotelului Royal, sub patronajul domnilor *George Ioanovici de Duleu și Valea mare*, secretar de stat în pensiune și *Dr. Iosif Gall*, membru în casa magnaților și cu binevoitorul concurs al dsoarei Clotilda Oltean, absolventă a academiei de muzică din Budapesta, al dlui Iuliu cav de Pușcariu. Începutul la 8 ore. Venitul este destinat pentru biserica română din Budapesta. Suprasolvirile se vor cvita prin ziare. Ofertele benevole sînt a se trimite la oficiul parohial (Holló u.8). Programa concertului seara la cassă. *Damele sînt rugate a se prezenta în toalete simple.*”²¹

„*O serbare românească în Budapesta*”

- Serata muzicală a corului bisericii române -

Corul acesta înființat la inițiativa dl cand de profesor Dionisie Stoica, și condus de abs.de teologie și stud.fil. Sebastian Stanca, în scurt timp a izbutit să atragă public tot mai mult la serviciul divin, ce se celebrează în fiecare duminică și sărbătoare în capela română. Și ca să contribuie la dezvoltarea unei vieți sociale mai intenzive între românii din Budapesta, acest cor și-a propus a aranja cît mai multe conveniri. Cea dintîi aranjată joi la 30 martie în redua orășenească, sub patronajul președintelui comitetului parohial, dl *dr. Iosif Gall*, a întrecut chiar și așteptările cele mai optimiste. *Atîta public românesc și atît de distins, de multă, multă, multă vreme n-a convenit în Budapesta* – și iarăși un program atît de bine ales pentru o serată românească și atît de reușit executat nu e tocmai lucru ce să fi practicat pînă acuma la astfel de conveniri.

S-a cîntat o piesă bisericească și încolo tot cîtece populare. Numărul celor ce au luat parte s-a urcat cu mult peste 200. Și n-au fost numai românii din Budapesta, ci și din provincie (...)

Programul a constat din următoarele puncte:

1 „Adusu-mi-am aminte” coral bisericesc. O compoziție admirabilă, cîntată din partea corului. Publicul a fost impresionat în deosebi prin tonurile adînci ale basului, care de altcum are și rolul

în piesă – și laudă li se cuvine basiștilor. Piesa a fost viu aplaudată.

2. Președintele corului, dl Dionisie Stoica, cand. de profesor, a rostit un discurs bine simțit: arătînd importanța bisericii în trecutul nostru istoric și însemnătatea parohiei române din Budapesta în viața românilor de acolo, sulevează în deosebi meritele dlor dr. Gall și Bogoevici la înființarea parohiei și afirmă că parohia are și o menire socială pentru românii din capitală, căreia va corespunde, dacă sub auspiciile ei se vor aranja cît mai multe conveniri. Direct spre acest scop este chemat corul bisericesc, pentru a cărui stabilitate s-au luat pași necesari. Vorbitorul amintind că în 25 martie s-au împlinit 5 ani de la înființarea parohiei, privește convenirea aceasta atît de reușită, prin care se serbează împlinirea acestor ani, de un bun augur pentru dezvoltarea de aici înainte a unei vieți sociale românești mai intenzive și crede că a pus corul bisericesc pe baze solide, în scurt timp s-ar putea forma pe acest temei o Reuniune de cîntări, cînd apoi viața socială românească din Budapesta nu va suferi. În cele din urmă vorbitoarul mulțumește oaspeților pentru sprijinul moral și material. Au urmat aplauze prelungi (...)

După executarea programului a urmat cină comună într-o dispoziție generală dintre cele mai bune (...)²²

În 1902 s-a înființat *Reuniunea meseriașilor români din Budapesta*. Președinte al reuniunii a fost ales dl Ioan Poruțiu, secretar consular în pensiune, vicepreședinte dl Nicolau Turcu, croitor, secretar dl Aurel Cristea tipograf, casier dl Dimitrie Birăuț, controlor dl George Grecescu tipograf. S-a ales și un comitet de 6 membri, toți meseriași.²³ Aceasta reuniune la începutul anilor 1900 a organizat baluri, serate teatrale și alte manifestări culturale. Mai jos se relatează despre o serată:

Concert și teatru dat de meseriașii români din Budapesta

„Meseriașii români din Budapesta au aranjat la 19 martie 1906 în sala restaurantului Plasticon (Andrássy út 69) concert și teatru în favorul *Reuneunii „Meseriașilor Români” din Budapesta*. Programul: 1.Cuvînt de deschidere rostit de Dimitrie Birăuțiu, 2. Motto

și Sună buciumul cor bărb. Cîntat de corul meseriașilor 3. Noi vrem pamînt poezie de G. Coșbuc, declamată de dl Petru Ponta 4. Taci bărbate de Vidu, cor. bărb. Cîntat de corul meseriașilor. 5. Ah, of, mor romanță, solo cîntat de dl Nicolae Neagoe 6. Puișorul cor bărb. Cîntat de corul meseriașilor. Corul a fost instruit și condus de dl Nicolae Ștefu, inv. în Arad. II Sărăcie lucie, comedie populară într-un act de Iosif Vulcan. După teatru dans.”²⁴

Poate sună cam morbid, dar printre manifestările național-sociale românești din Budapesta putem enumera înmormîntările personalităților române din capitala Ungariei. Acestea se făceau cu mare fast și pompă, participau mii de români și persoane maghiare și de altă naționalitate. Aceste evenimente ne dau un tablou social-politic al Budapestei secolului al XIX-lea. Din presa vremii am spicuit cîteva .

Despre înmormîntarea lui *Emanul Gojdu* se relatează în *Telegraful Român* astfel:

„Ieri la 3 ore d.m. furăm martorii celui mai trist act, a înmormîntării neuitatului bărbat Emanuil Gozdsu, care a lăsat prin testament ce s-a deschis îndată după moartea sa, toată averea de mai multe sute de mii, spre înființarea unei fundațiuni pentru tineri, preoți și învățători săraci de religione greco-orientală. (...)

La înmormîntare se văzuse afară de rudeni un număr ne mai văzut pînă aci de condolenți, între cari erau: dirigători, septemviri, judi, oficianți, ministeriali, advocați, telegrafiști (români) studenți, cetățeni din Pesta și din provincie, de toate naționalitățile, religiunile etc.

Ceremonialul se împlini prin parohul român din Pesta, asistîndu-i încă parohul local sîrbesc și grecesc.

La trăsura funebrală erau prinși 6 cai îmbrăcați în pînză neagră, pe amîndouă părțile haiduci, studenți și telegrafiști cu făclii aprinse.

După ce fu lăsat trupul mortului în criptă, se ridica unul dintre dd. condolenți pe una colină, și ținu una cuvîntare excelentă, foarte nimerită, prin care aminti meritele lui Gojdu, ca comite

suprem și membru al casei magnaților, apoi ca testatoriu; accentuînd întru altele, ca: Pe Gojdu mulți nu numai că l-au cunoscut, ba chiar l-au condamnat; mulți au aruncat cu pietre asupra lui.

„Aceștia rămîn acum rușinați, și trebuie să se închine cu pietate naintea mormîntului celui sfînt, naintea faptei fără exemplu, naintea primului faptor pentru promovarea românismului etc. etc.”

Fini cuvîntarea funebrală cu: „Fie-i țărîna ușoară, că memoria-i va fi eternă !” la ce toată inteligența cu un glas striga: „eternă să fie !”

Din partea tinerilor români din Pesta, *Simion Botizan*, în anul 1868-69 secretar al Societății „Petru Maior”, a rostit următorul discurs funebral la înmormîntarea lui Emanuil Gojdu:

Doamnelor și Domnilor !

Invitat de confracții și amicii mei și mișcat prin sentimentul de pietate ce am pentru memoria lui Emanuil Gozdsu, mi-am luat trista dar, pentru mine, onorifica sarcină d-a vă adresa, cu aceasta duioasă ocaziune, cîteva cuvinte sincere.

Dnelor și Dnilor ! Bine ați făcut, că ați venit, să petrecem la locul răpausului etern, umbra unui suflet nobil. Bine ați făcut, că n-ați întîrziat a oferi fericitului Emanuil Gozdsu tributul pietății și al stimei din urmă. Permiteți-mi, dară, să vă mulțumesc, în numele memorie lui, pentru acest devotament, și să vă rog, să nu vă îndoiiți a mai consacra încă, acestei dureroase și solemne ocaziuni, cîteva momente; ca înainte de a ne despărți de acest loc de jale, să facem una modestă socoteală cu acel ce se duce astăzi din mijlocul nostru, se duce în alta lume, poate, mai fericite decît a noastră.

Cine a fost Emanuil Gozdsu – copilul sărac odinioară, apoi avocatul, membrul comunei bisericești române-grecești din Pesta, al mai multor societăți umanitare și de industrie, de mai multe ori deputat în camera țării, prefectul Carașului și, în fine, membru la curtea supremă judecătorească a Ungariei și cavaler al ordului leopoldin, - cine a fost el ?

Lumea l-a cunoscut ca pe un om și creștin bun, cetățean loial, luminat și activ în toate momentele vieții sale. Ca cel mai

distins și mai eminent avocat și jurist al timpului său, el a fost apărător neobosit al dreptului și justiției. Pe câmpul industriei încă-și are meritele sale necontestabile; căci era econom bun și om al progresului și civilizațiunii adevărate. Ca deputat în legislativa patriei și-a avut principiile, părerile și considerațiunile proprii, și, condus de acestea, el s-a luptat, a făcut ce a putut între împrejurările grele și vitrege, cu cari un reprezentant al națiunii române avea și are încă d-a se certa. Cine a fost și ce a făcut prefectul Emanuil Gozsdu ? Poporațiunea Carașului și ziarul din 1861 al camerei boierilor sunt mai competenți să ne spună. Dar cine nu-și aduce aminte de vocea energică și potinte, ce răsuna, atunci, de la înălțimea tribunei, cu un accent detunător, contra acelor ce și-au permis a insulta pe nefericita Transilvania, pe poporul român și suvenirite, lui mari și sacre ? „Infandum regina jubes renovare dolorem !” zicea el către acei ce au înfipt, în decursul timpurilor nenumărate rane de moarte în corpul națiunii și patriei române.

Ultimele zile ale fericitului au fost consacrate justiției patriei noastre. Da, fecundele și vastele cunoștințe ale marelui jurist au fost apreciate deplin numai atunci, când puterile lui fizice numai erau destul de solide pentru a suporta sarcina mare și grea, impusă de înalta pozițiune de judecător; și în acest mod, sănătatea neobositului bărbat deveni una ruină; spiritul lui părăsi, în fine, acel corp infatigabil cu ajutorul căruia, prin una viață proba și activa, în timp de 68 de ani, el și-a știut crea una pozițiune din cele mai onorifice în societate și una avere din cele mai notabili; a știut să-și cucerească stima și respectul tuturor chiar și al dușmanilor săi. Dovadă e împrejurarea, că era să fie numit ministru în cabinetul actual al Ungariei. Da, Emanuil Gozsdu a fost un om, despre care se poate zice, cu drept cuvânt, că a

t r ă i t !

Pentru cine a trăit el ? Ultima faptă a lui a dovedit, pentru cine dânsul a trăit una, viața din cele mai laborioase și fructifere. Lumea n-a știut, cine este Gozsdu ca român, ce simte el ca român; lumea a fost nedreaptă față de sentimentele, intențiunile și aspirațiunile lui devotate Românilor (...)

Da, Gozsdu nu mai este între cei viețuitori. Umbra lui s-a mutat în patria eternă și ferice a lui Zape, Șincai, Șuluțiu ș.a., în lumea spiritelor mari și generoase, cari trăiră, pe pământul nostru, pentru binele, prosperitatea și mărirea Românilor, și cari vor trăi pururea, în inimele Românilor, ca niște monumente și dovezi eterne ale patriotismului, abnegațiunii și virtuților umanitare și naționale; vor trăi ca exemple mărețe de generozitate, ca modele sublime de cetățeni și români devotați țării și națiunii lor.

Da, Emanuel Gozsdu încă va trăi pînă cînd românii vor fi români în țările dintre Dunăre, Tisa, Nistru și Carpați; va trăi în memoria poporului român, pe care dânsul l-a iubit, cum numai un copil fraged poate iubi pe dulcea sa mamă; și cumcă l-a iubit, Gozsdu a dovedit, în modul cel mai generos, prin fapta sa nobilă și măreață, ultima în viața lui, cînd a pus pe altarul națiunii sale cea mai însemnate parte a fructelor unei vieți active, un capital de 300-400 mii florini v.a., pentru promovarea binelui spiritual și material al poporului român.

Românii nu pot fi indiferenți față de acest sacrificiu frumos; recunoștința lor va încununa cu venerațiune eternă acest monument măreț al românului Emanuil Gozsdu (...)

Idele mari, precum libertatea și prosperitatea unui popor, se pot realiza numai prin bărbați mari și prin sacrificii mari. Emanuil Gozsdu a fost unul din acele fenomene rari și sublime, cari și-au dat misiunea de a trăi pentru binele și mărirea poporului român. Și lumea s-a convins despre aceasta numai după moartea lui. „Numai după moartea mea Românii vor vedea, cine a fost Gozsdu !” zicea el. (...) ²⁵

Înmormîntarea deputatului dietal *Ion Eugeniu Cucu* „s-a întîmplat luni în 7 februarie 1870, după miazăzi la 3 ore cu pompă mare. Sf. Sa părintele canonic Ioan Corhan, ca pontificant, și părinții V. Iuțiu, Iustin Popfiu și I. Mărcușiu săvîrșiră ceremonialele, după cari cunoscutul nostru oratoriu eclesiastic *Iustin Popfiu* rosti cu îndatinata-i elocvență cuvîntul funebru. Toate acestea se făcu pe stradă, căci curtea casei – în care răposatul avea domiciliul său – era prea îngustă de-a putea încapa întrînsa un public

atît de numeros, ba și strada – deși cea a lui Leopold (Str. Váci de azi [M. B.]) e destul de largă și lungă – se părea cu asta ocaziune prea mică, pentru ca toți cei prezenți, a căror număr se urcă la mii și mii, să poată auzi bine cuvintele eminentului nostru orator. *Asta fu prima ocaziune cînd într-un loc public al Pestei, în o stradă principală a ei se ținu o cuvîntare solemnă în limba română.* [subl. n. M.B.] O mărturisim cu sinceritate, că oricît de greu ne-am simțit loviți prin moartea unui brav june român, cu care din fragedele noastre tinerețe avurăm legătură de amicitie, totuși simțim în internul nostru o mîndrie, că sonora noastră limbă fu admirată de fruntașii națiunii maghiare. Avurăm ocaziune să admirăm mai de multe ori talentul oratoric al amicului nostru Popfiu, niciodată însă dînsul nu a fost atît de elocint, ca și acuma, cînd ne-am convins din nou, că este un adevărat decor a clerului român. În tot publicul n-a rămas unu singur individ, care să nu-l laude și să nu admire frumusețea limbei românești. După finitul acestui cuvînt, dl Popfiu ținu o scurtă vorbire în l. maghiară, și vorbi chiar atît de elegant ca românește. Aceasta vorbire fu adresată foștilor colegi ai repausatului, deputaților maghiari. Dintre miniștri era de față numai Bedekovics, care rămase pînă-n capăt admirînd frumusețea limbii române. Conductul porni la 5 ore. *Era un spectacol impozant acesta.* [subl. n. M. B.] Înainte mergea banda executînd un marș funebral, apoi urmară preoții în ornamentele lor, și după dînșii înainta trăsura de doliu trasă de șase cai; coșciugul era decorat cu nenumărate flori, cunune, girlande și pantlice, trimise de cele mai frumoase dame ale Pestei. Lîngă coșciug de două părți mergeau haiducii comitatului cu făcliile aprinse. Se aduna un public compus din cele mai alese clase ale populațiunii din Buda-Pesta, spre a aduce răposatului acest ultim dar trist omagiu de iubire. Numărul celor de față se poate pune la zece mii. Fereștile, pe unde trecea conductul, erau pline de dame și bărbați, - și trăsurile cari urmau după conduct formau un șir lung...Osemintele răposatului se depuseră spre odihna eternă în cimitirul de către Kerepes, seara la 6 ore."²⁶

Ecaterina Mocioni, soția lui Mihai Mocioni, mama lui Alexandru

și Eugen Mocioni a decedat în 19 ianuarie 1878, în etate de 71 de ani. Mai jos redăm din anunțul de doliu al familiei:

„Rămășițele pămîntești a scumpei decedate se vor binecuvînta în ziua de 21 ianuarie după miazăzi la 3 ore în „Grand Hotel Hungaria” după ritul greco-oriental, de aci se vor transporta la Foen și se vor depune acolo pentru odihna eternă în mormîntul familiei.

Parastasul se va celebra în Budapesta în 2 martie nainte de miazăzi la 10 ore în biserica greco-română.”²⁷

„Pentru Catarina Mocioni s-a ținut parastasu la 2 martie în biserica greco-română din Budapesta, asistînd afară de familia gelitoare, toată colonia română de aicea, un număr mare de stimători ai repausatei, și mulțime de popor, care a umplut toate unghiurile bisericeii.”²⁸

La 10 ianuarie 1909, *Gheorghe Ioanovici* s-a stins din viață la Budapesta. Magistratul capitalei a oferit un loc de onoare în cimitirul Kerepesi, unde a fost înmormîntat asemenea multor români de aici. Despre înmormîntarea sa a relatat presa română din capitala Ungariei. „Înmormîntarea s-a făcut cu mare pompă și pe lîngă asistența unui public numeros și distins al capitalei (...). Între publicul asistent am observat și pe miniștrii Wekerle și Apponyi. Dintre membrii coloniei române din capitală asemenea s-au prezentat foarte mulți. Catafalcul ridicat în incinta Academiei Maghiare a fost împodobit de numeroase cununi, între cari și două românești și anume din partea parohiei greco-orientale și din partea fundațiunii „Gozsdu”. Prohodul a fost săvîrșit de protopopul onorar Ghenadie Bogoievici, preotul militar Ioan Papp și preotul bisericeii grecești Georgiades Murnu. Răspunsurile funebrele le-a executat corul bisericeii gr.-ort. rom. din Budapesta.”²⁹

La Budapesta aveau loc expoziții, serate de teatru, concerte date de artiști veniți din alte părți. Și acestea erau frecventate de comunitatea românească și cea maghiară a capitalei. Mai jos prezentăm o astfel de serată mai puțin cunoscută, care a avut loc în anul 1889.

Concert românesc în Budapesta

„O trupă de zece lăutari români, în călătoria lor de la București spre Paris la expoziția universală, după ce 2 zile a concertat în Brașov, de curînd a dat în Budapesta 3 concerte.

Aflînd de acest concert național român în Peșta, în societatea unei distinse familii macedo-române de aici, am și participat, fiind curios s-aud pentru prima dată în viața mea o muzică națională românească din România.

Concertul s-a ținut în frumoasa grădină „Mikado” fiind în aceasta spațioasă grădină întinse peste 100 de mese pentru publicul, ce se spera, că din curiozitate va umple acest local.

Încă pe la 8 ore seara se și putea observa pe strada unde e grădina, un zgomot neîndatinat pe acolo: sute și sute de oameni își îndreptau calea numai spre „Mikado”, căci fieștecare dorea să audă un concert de muzică națională românească.

Din depărtare, încă de pe strada Kerepes [str. Rákóczi de azi M. B.] se putea vedea pe edificiul restaurațiunii Mikado tricolorul ce anunță, că are să se țină concertul românesc publicat prin jurnale. Ajungînd apoi în grădină, aci era o formală luptă după scaune, căci deși erau la o masă chiar 10 scaune, totuși o mare parte a publicului a rămas fără scaune și a fost mulțămît, dacă a putut fi cel puțin în grădină, numai s-audă concertul românesc.

Lăutarii bucureșteni 10 la număr, în pitorescul lor costum național român și decorați cu insignele tricolorului român, ocupau locul la o masă lungă de la intrare spre dreapta grădinei.

După 8 seara iată că încep și mult doritul concert, în prezența unui public, pot zice cu tot dreptul, din societatea aleasă a capitalei; căci la acest loc fie-mi permis a aminti, că o cunună frumoasă de dame – firește neromâne – au înfrumusețat aceasta grădină, cari în costumul lor frumos de vară în alb, credeai că la concertul românesc sînt cu mult mai drăgălașe, decît la un concert de pe insula Margareta.

Începîndu-se concertul, muzica națională a executat piesele muzicale în cel mai excelent mod, spre fala românilor, căci întru adevăr melodiile românești au produs în publicul din grădină un entuziasm ne mai observat pe la concerte de muzică.

Di Nastase Ionescu a fost eroul seratei. Acest renumit ghtarist de la grădina Rașca din București, acompaniat de muzică, în fața numerosului și distinsului public a cîntat mai multe doine naționale (...)

Lăutarii români pot fi mîndri de primirea lor în mod atît de afabil din partea peștanilor.

Puteai ceti pe fața românilor prezenți, cît de fericiți sînt, văzînd că muzica națională și portul național românesc au făcut în Budapesta un efect atît de plăcut în numerosul și alesul public, care nu în grabă va uita acest concert național românesc atît de rar pentru peștani. Noi urăm trupei asemenea succes strălucit și la Paris!

Georgiu Opra³⁰

În Budapesta secolului al XIX-lea cele mai îndrăgite manifestări culturale au fost așa-numitele concerte și „balurile naționale”, care au constituit mijlocul principal de solidaritate și adunarea de fonduri. Beneficiile obținute au avut o destinație filantropică.

Societățile culturale și-au întregit activitatea, au primit și un profil artistic-literar cu timpul. În felul acesta, programele manifestărilor organizate au fost mai variate și interesante. Muzica a mers paralel cu literatura îmbogățind activitatea artistică. Compartimentul literar înregistra producții originale de diverse specii și genuri (poezii, drame, schițe, nuvele, scenete, piese de teatru), iar partea muzicală pe lîngă piesele corale includea bucăți soliste vocale și instrumentale, duete, arii clasice și prelucrări din folclorul românesc.

La aceste concerte și baluri au fost prezente majoritatea familiilor de intelectuali din Budapesta și numeroase familii de frunte și politicieni din Banat și Transilvania. Asemenea evenimente culturale, urmate de dans, se organizau în fiecare an, erau momente de mare interes în viața studenților și a intelectualilor români din Budapesta și Transilvania. Aproape toate ziarele românești care apăreau în monarhie au scris laudativ despre aceste manifestări național-culturale.

ANEXE

1

Concert și bal românesc

Coardele inimei mele vibrează încă și acuma de sunetele cele dulci melancolice, inimate și eroice a muzicii noastre naționale, - succesul strălucit a concertului și a balului tinerimei de aicea mi-a sfîrnit în piept o bucurie extraordinară, mintea și inima e răpită încă și acuma de frumusețea încîntătoare a frumoaselor ce erau de față, - nu vă mirați deci cetitoare, dacă icoana ce vi-o pun înaintea voastră ca să vedeți cel puțin în idea petrecerea românilor din Buda-Pesta în 23 februarie nu va fi destul de clară; pînă și vocea mea e cu mult mai debilă, decît să pot descrie, să pot spune din fir în păr ceea ce am văzut, auzit și simțit atunci (...)

Tinerimea română din Pesta adecă a dat și în anul acesta un concert românesc în ospătăria „La Tigru”, astădată însă împreună cu un bal pentru ajutorarea studenților mai sărmani, și mărturisesc, că seara aceasta va fi întipărită în veci nu numai în inima mea, ci a tuturor celor ce erau de față.

Să intrăm în sala decorată cu mult gust; în fruntea aceleia pe un amvon mai înalt vedem pe tinerii noștri cu instrumentele muzicale în mîna, iar celelalte părți a salei, sunt cuprinse de o cunună foarte frumoasă a doamnelor și domnișoarelor elegante, pe cînd largul de lîngă pereți și cel de către ușa fu îndesat de bărbați și tineri. Un public ales și elegant, cărui asemenea numai în balurile cele strălucite a redutei am văzut.

Să luăm la mîna „Programa” și apoi să-i ascultăm pe toți de tot de-a rîndul.

Cînd sună 7.30 dirigintele orchestrului dede semn cu arcul său, și începură Uvertura din Barbierul de Sevilla. Pe fața tinerimei diletante se putea observa o seriozitate bărbătească, și totodată pe a publicului ascultător așteptare încordată de a auzi: ce știu, ce pot face tinerii români. Și orchestra tinerimei documenta eclatant, că românul are talent nu numai pentru știință, ci și pentru arte și că chiar și piesele cele mai grele clasice le știe execută cu

ușorătate, și cu multă precizie. Îndestularea publicului numeros se manifesta prin aplauze viforoase.

După o pauză de vre-o două minute se sui pe tribună un tînăr cam palid în veșminte românești, D. Pavel Draga se declamă pe „Ingratul” lui Tăutu cu o bravură rară, încît nu numai românii, ci chiar și neromânii ce erau de față și cari numai din gesticularea, focul și mimele declamatorului pricepură ceva din frumusețea poeziei, erupseră în aplauze și strigări vivaci de „să trăiască” și „éljen”. Momentele cele dramatice a poeziei, disprețul și bărbăția le știa înfățișa cu o deplinătate rară, căci dînsul a simțit ceea ce a simțit poetul renumit. Însă pasurile dramatice a blăstemului trebuia să le rostească mai moderat și cu sînge rece. Uvertura din Rieni de Wagner, reformatorul muzicii moderne, care s-a năzuit a uni opera poezia și muzica, a cărei culme să fie drama, sau mai bine: din operă a voit să formeze o declamare neîntreruptă. Pentru aceea compozițiunile lui Wagner sunt foarte grele, totuși aceasta Uvertura fu executată de dșoara Irina Nedelcu, și D. St.Perianu, cu multă ușurință secerînd aplauze destule.

Și acu vine „Serenada” compusă de D. J. Jancu. Românii dar mai ales neromânii așteptau cu multă nerăbdare executarea acestei piese, ca să se delecteze în farmecul muzicii noastre naționale, despre a cărei frumusețe mult a auzit vorbind. Și ei fură mulțumiți peste așteptare cu horele noastre. Un literat renumit maghiar îmi zise: „fără de a ști vreun joc românesc, îmi venea voia mai în tot minutul a lua de mîna pe atare domnișoară, și să joc ca cu jocul ardelenesc!” Iar mai tîrziu cînd îl întrebai: ce părere are despre muzica noastră națională, îmi zise: „în adevăr! amorul, eroitatea, blîndețea, speranța, tristețea și vivacitatea românului, toate se unesc în muzica lui națională, și e plină de ideile cele mai frumoase poetice, peste tot: muzica românului are o fantezie de tot vie.” „Dlu meu”, îi răspunsei, „muzica noastră cuprinde în sine trecutul, istoria noastră dimpreună cu suferințele noastre seculare.” – Autorul Serenadei în semn de recunoștință fu chemat din toate părțile, care se și înfățișa pe tribună cu toată modestia. Altcum Serenada e compusă din melodii române cu unele variațiuni bine nimerite.

D. Iosif Vulcan, în loc de „Caliculu” (auzi Dle referinte alu Concordiei!) a declamat „Moda de acuma” cu un success, ce stîrni plăcere vie în public.

Din „Lucia di Lammermoor” cînta o arie frumoasă dșoara *Constanța Dumtsa (sora Strălucitei doamne Gozsdu)*. [Subl.n. – M.B.] Frumusețea muzicii italiene e cunoscută pretutindenea, unde numai se află iubitori de opere. Astăzi auzirăm o arie italiană destul de cunoscută, totuși ni se părea a fi nouă, căci domnișoara C. Dumtsa o execută cu o bravură și deplinătate rară, ce nu o aștepta nimenea de la o diletantă. Tonul sonor curat și dezvoltat pentru cîntare, școala, studiul fundamental și executarea perfectă ne îndeamnă a mărturisi că dșoara Constanța D. e mai mult decît diletantă, căci ușurința mai mare a purtarea tonului, și trile mai minunate eu cel puțin n-am auzit numai în teatru, încă și acolo numai de la renumita cîntăreață Hollósy (cîndva Corbul!). Publicul surprins de acest talent frumos dorea din inimă să mai audă cîteva arii române și maghiare de la filomela noastră. Aceasta dorință comună se manifesta în aplauze grandioase și gratularea cordială a celor ce erau aproape de tribună. Și după ce orchestrul execută din Hazd o piesă, - știm. Dșoara mai cîntă o arie maghiară și după aceea una românească, care fu încheiată cu strofa cea frumoasă din „Visul” Dlui Bumbacu în Musa Română:

„Unde-s timpurile-acele,
Cînd feciorii mamei mele
Se-ntreceau-n virtuți străbune
Pentru patrie, națiune?”

Amîndouă ariile, fură petrecute de aplauze viforoase, ce nu voiau a înceta. Dșoara Dumtsa forma culmea cea mai strălucită a concertului.

Uvertura din opera „Bánk Bán” fu execută de orchestrul tinerimei cu mul mai perfect decît d.c. Hazd. Maghiarii ce erau de față nu puteau lăuda din destul desteritatea tinerilor noștri și în Bánk Bán, cu atît mai vîrtos, căci uvertura aceasta e una dintre cele mai grele piese maghiare. Introducerea însă mi se pare a fi

variațiuni din arii românești. Muzicanții lui Ellenbogen, cari în Pesta sunt destul de renumiți, și cunoscuți din balurile redutei, aplaudară asemenea cu cel mai mare foc la aceasta piesă.

Acu vine „Marșul” din opera Tannhauser de Wagner executată de dșoara Elena Ioannovici, acompaniată de profesorul conservatorului D. Engesyer. Amintii mai sus despre compunătorul renumit Wagner și despre operele lui; pentru aceea tot insul era curios, cum va fi în stare tînăra dșoară a-și dezlega problema cea grea din Wagner. Era tăcere afundă, vederea, auzul, toată atențiunea publicului numeros era îndreptată numai la jocul domnișoarei Ioannovici. Și ce se vezi? Pasurile cele mai grele a „Marșului” le știa executa cu acuratețe și fără cea mai mică eroare; ușurătatea și armonia jocului ei stîrni admirare în ascultători; și după tactul cel din urmă, cînd publicul erupsa în aplauze însuflețite, un surîs a Dlui profesor ne dete să pricepem, că dînsul însă e mulțumit deplin cu acest succes grandios; gratulez de nou stimaței domnișoare, și o încredințez, că publicul ascultător îi aplaudă din adîncă recunoștință pentru plăcerea, ce i-a cazionat cu „Marșul” lui Wagner.

„Devotamentul” poetului laureat Andrei Mureșianu fu declamat de D. Vasiliu Pop, cu foc mare, în unele locuri cu repezime, cu puțină gesticulare, – secerînd aplauze destule; dar eu cel puțin, aș mai fi dorit, ca strofele cele pătrunzătoare, ce se-ncep cu „De n-a perit Românul” să le fiu auzit de la D. Draga.

În urmă după „Potpouri” compozițiune din arii române, concertul se fini cu „Marșul lui Mihai Eroul”, executat de orchestrul întreg tot cu acel succes frumos ca celelalte; se părea însă că la pasurile cele inimate sunt pătruși pînă la inimă de spiritul „Marșului”. Îndată și veniră la ei mai mulți tineri și bărbați maghiari, pricepători la muzică, și-i roagă de a li împrumuta piesele românești pentru copiere. Document destul de vederat că dînșii știu aprecia muzica noastră.

Și acuma să pauzăm două trei minute, pînă cînd scaunele și amvonul concertanților vor fi purtate din sală, ca să se facă loc destul pentru cei ce abia așteptau sosirea timpului de joc.

Și în adevăr, sala fu gata într-o clipită, și balul fu deschis cu un vals prin strălucita Doamna de Gozsdu între vivate entuziastice, deoarece în seara aceasta a binevoit a primi pe umerii săi sarcina doamnei de casă, deci cuvenința a adus cu sine a deschide balul cu un joc, care-l juca doi cu doi.[Subl.n. – M.B.] Și asta fu cauza, că „Româna” (auzi Dle referinte al Concordiei!) fu jucată îndată după vals, prin urmare am putea zice, că caracterul român al balului n-a suferit nici o scădere.

„Româna” fu jucată de opt perechi cu multă voie, și ce e mai de frunte, cu grație. Publicul numeros, care petrecu cu mare luare aminte toate mișcările și figurele jocului, fu surprins peste măsură de frumusețea și originalitatea lui, încât un literat de frunte a maghiarilor, (și câteodată neamic al nostru) zise cu plăcere: „În jocul acesta este multă poezie; și caracterul român se vede mai ales în figura cea din urmă și din învîrtirea pe sub mîină; îmi place de jocul acesta, și de n-aș fi maghiar, aș zice, că e mai frumos decît „Kör”-ul nostru.”

„Româna” însă află plăcere vie la publicul întreg a balului, căci nu mai voiau a înceta aplauzele grandioase atît din partea bărbaților, cît și din acelor frumoase.

Nu pot lăsa neamintit aci, că doamna Roman îmbrăcată în veșminte românești, și domnișoarele Ioannovici reprezentînd pe veșmintele lor culorile naționale, – dăderă balului, dar mai ales jocului „Româna” o însemnătate mai mare și ceva caracter național.

Aci urmară celelalte jocuri după ordine; și pot mărturisi, că atît românii cît și neromânii aflară aci o petrecere de tot cordială și mai mult familiară, decît publică; era deci exclusă din societatea aceasta frumoasă genarea, sumeția și înstrăinarea unuia de cătră altul; toți furăm mulțumiți atît cu concertul cît și cu balul tinerimei noastre. Pentru aceea comitetul aranjator, care-și pusă toată silința de a mulțumi așteptarea oaspeților, merită toată lauda și recunoștința.

Între pauza dansurilor, pe la 2 ore, cea mai mare parte a bărbaților și a femeilor se retrasă în sălile restaurantului, unde

atît din partea tinerimei noastre, cît și din a celei maghiare se ținură mai multe toaste de înfrățire. Mai tîrziu veni și Ilustritatea Sa D. Gozsdu, și cu îndatinata sa oratori ținu mai multe cuvîntări foarte bine nimerite. Ceea ce trăsări ca o schintea electrică pe toți, fu deducerea cuvîntului „Oláh” din cuvîntul maghiar „ólakó” (locuitor vechi). Nu lipsiră aplauzele grandioase.

Ilustritatea Sa documenta și acuma, ca totdeauna, că e amic sincer a tinerimei, căci nu numai că a venit în mijlocul petrecătorilor, nu numai că a luat parte la toastele cele numeroase, ci după pauză s-a pus în șirul dansatorilor, și a jucat cu suflet tînăr cotilionul, căpătînd mai multe și mai frumoase orduri, decît unii tineri retrași.

Era frumos a vedea și pe Ilustra Doamnă în mijlocul jucătorilor, conversînd într-un ton foarte fin și amicabil cu toți oaspeții; tinerimea noastră în adevăr se poate simți fericită că Ilustra Doamnă primi sarcina doamnei de casă. Comitetul aranjatoriu și-și descoperi mulțămîta sa cea mai adîncă după 5 ore, cînd Ilustra familia de Gozsdu părăsi sala între strigări zgomotoase de „să trăiască!” [Subl.n. – M.B.]

În adevăr, acest concert și bal întemeia renumele tinerimei noastre pe mai mult timp, și sunt convins, că toți oaspeții părăsiră sala cu cea mai adîncă recunoștință și mulțumire, și că seara aceasta va rămîne o seară de dulce suvenir pentru toți.

Dintre literații maghiari onorară cu prezența lor concertul și balul tinerimei: D. Wenczel Gusztáv prof. la Universitate, D. Király Pál publicist și colaboratoriu primar la jurnalul politic „Pesti Napló”, D. Tóth Kálmán poet renumit și redactorul jurnalului beletristic „Fővárosi Lapok”, D. Schwarz Gyula membrul academiei maghiare și a societății geologice din Londra, și D. Deák Farkas.

M. Besanu

[Aurora Română, 1865, nr. 5, p.57-59]

2

Numele acelor care au contribuit la spesele și scopul concertului și balului tinerimei din 23 febr. 1865

Din Buda-Pesta:

Emanuil Gozsdu 20 fl, Simeon Popovici 20 fl, Mihai de Mocioni 10 fl, Nicoale Ioanovici 15 fl, Teodor Șerb 10 fl, Ioanichie Miculescu 5 fl, Dr. Demetriu Nedelcu 10 fl, George Stupa 15 fl, Atanasiu Lica 5 fl, Maria Dumtsa 5 fl, Ioan Bumbacilă 2 fl, Demetriu Merce 1 fl, Gavril Mihalyi 5 fl, Constantin Ioanovici 5 fl, Dr. Ioan Pop 2 fl, Lazar baldi 5 fl, George Ioanovici de Dulău 15 fl, Ecaterina Malagheț 5 fl, Georgiu de Mocioni 10 fl, Sigismund Pop 5 fl, N. Margaritovics 5 fl, N. Nagy 5 fl, Demetriu Guda 3 fl, Ștefan Borgovan 5 fl 50 cr, Paul Todorescu 5 fl, Ernestu Sándor 10 fl, N. Rajkovics 5 fl, Nicoale Boban 5 fl, Ioan Vornica 5 fl, Alexandru Nedelcu 10 fl, Antoniu de Mocioni 10 fl, Alexandru Roman 5 fl, Paul Ioanovici 5 fl, Leopold Filepp 5 fl, Lazar Mustețiu 10 fl. Suma: 264 fl. 50 cr.

[*Aurora Română*, 1865, nr. 8, p. 96]

3

Contribuiri la balul tinerimei române din Pesta ținut în 18 februarie 1867

Din B u d a – P e s t a: Il. Sa eppul Szilágyi 30 fl.; Il. Dna Ecaterina Mocioni 25 fl.; Dl. George Ioanovici 25 fl.; Nicolau Ioanovici 20 fl.; Antoniu Mocioni 20 fl.; George Mocioni 15 fl.; Simion Popovici 15 fl.; Vincențiu Babeș 10 fl.; George Grabovsky 10 fl.; A. Lika 10 fl.; Emanuil Gozsdu 10 fl.; G. Véghső 10 fl.; Alex. Mocioni 10 fl.; Sig. Popp 10 fl.; dr.Nedelco 10 fl.; Al. Nedelcu 10 fl.; Dr.Hodoșiu 10 fl.; George Stupa 10 fl.; Teodor Șerb 10 fl.; Elie Măcelariu 10 fl.; Nic. Ujfalussy 10 fl.; Greg. Pop 5 fl.; Sig. Borlea 5 fl.; Al. Wlad 5 fl.; Dr.Klimkó 5 fl.; Sig. Popovici 5 fl.; Gabr. Mihályi 5 fl.; Ed. Heinrich 5 fl.; adv. Miskey 5 fl.; Col. Ghyczy 5 fl.; N.

Ivașcovici 5 fl.; T. Mutovszky 5 fl.; I. Vornica 5 fl.; Andrei Medanu 5 fl.; Alex. Roman 5 fl., Lazar Baldy 5 fl.; I. Moldovan 5 fl.; I. Tulbasiu 5 fl.; Iosif Manu 5 fl.; Prof. Kürz 5 fl.; Popovici Desseanu 5 fl.; Svet. Miletici 5 fl.; Necovits 4 fl.; N. Manojlovits 4 fl.; Dem. Ioanescu 3 fl.; Forian Varga 3 fl.; Al. Pop de Băsești 3 fl.; Dr. Ioan Popu 3 fl.; N. Ciplea 3 fl. Suma totală: 530 fl.

[*Concordia*, 1867, nr. 74, p. 296.]

4

Socoată publică despre balul tinerimei române din Pesta dat în 17 februarie 1868

Numele marinimoșilor contribuitori din Pesta: (afară de biletele cumpărate cu prețul ordinaru) DD. George Mocioni 70 fl.; George Ioanovici secret. de stat 25 fl., Andrei Mocioni 20 fl.; Antoniu Mocioni 20 fl.; Alexandru Mocioni 20 fl.; Dr.Nedelcu 20 fl.; Teodor Papp proprietar în Kekes 20 fl.; Alexandru Roman 15 fl.; Alexandru Nedelcu 10 fl.; Emanuil Gozsdu 10 fl.; Petru Mihali 10 fl.; Vincențiu Babeș 10 fl.; Ioan Alduleanu 10 fl.; Eugeniu Mocioni 10 fl.; Atanasiu Cimponeriu 10 fl.; Nicolau Ioanovici 10 fl.; Teodor Șerb 10 fl.; Wimmwr 10 fl.; Georgiu Grabovsky 10 fl.; dr.Gall 10 fl.; Alosiu Vlad 5 fl.; Ștefan Mano 5 fl.; Ioan Mihali 5 fl.; Simeon Manguuca 5 fl.; Anastasiu Lica 5 fl.; N. Lica 5 fl.; Demetriu Dona 5 fl.; Alexandru Kocsi 4 fl.50cr.; Sgismund Victor Pop 5 fl.; capit.Vornica 5 fl.

[*Concordia*, 1868, nr. 18, p. 450.]

5

Socoată publică despre banii incurși și spesiți la balul Tinerimei Române din Pesta în 1869

Înainte de bal au incurș de la marinimoșii dni contribuitori din Pesta 404 fl. v.a. și anume: De la il. Familia de Mocioni 170 florini, esc. Sa D. L. V. De papu 25 fl, de la Domnii Nedelcu prof. 25 fl, S.

Popovici septemvir 10 fl, E. Gozsdu 10 fl, T. Șerb septemvir 10 fl, I. Aldulean cons. Minist. 10 fl, A. Nedelcu 10 fl, N. Ioanovici 10 fl, G. Angyal sept. 5 fl, I. Miculescu preot gr.or. 3 fl, F. Varga avocat 5 fl, V. Babeș 10 fl, E. Murgu 3 fl, G. Grabovsky neguț. 10 fl, I. Dobreanu 10 fl, Dr. Gal 5 fl, Cav. de Pușcariu 5 fl, Vidacs 5 fl, Ant. Schoja 5 fl, Conte S. Vas 5 fl, Dr. Kovács 5 fl, doamna E. Losy 5 fl, F. Dorianu 5 fl, doamna Lica 5 fl, A. Hevessy 2 fl, Muraty 5 fl, J. Takácsy cons. de secțiune 4 fl, J. Hoszu cons. 5 fl, Ar. Demetrovici 2 fl, D. Merce doc. 2 fl, G. Talios 1 fl. v.a. Suma 404 fl. În seara balului au încurs 114 fl, și anume de la domnii: G. Ioanovici secr. De stat 25 fl, Nicoară 5 fl, Dr. Franca 5 fl, Vornica căpitan 4 fl, J. Béres 2 fl, Dr. A.Popovici 3 fl, Maldarescu 3 fl, Familia Milutinovici 5 fl, Ioanovici din Orșova 3 fl, Ioanovici 3 fl, Al Popescu 10 fl, Mustețiu 2 fl, Curuțiu 2 fl, Lanczkz 2 fl, Alexandru Roman 10 fl, D. Donna 5 fl, Dolinay 2 fl, E. Haag 2 fl, Svekits 5 fl, S. Mihály 2 fl și de la 12 juriști pentru 12 bilete 12 fl. v.a.

[*Federațiunea*, 1869, nr. 38, p. 153.]

6

***Socoată publică despre banii încurși în casa Balului român
aranjat de tinerimea română la 12 februarie 1874
în Budapesta***

De la Budapesta au intrat de la:

Maiestatea sa Regina 50 fl; de la iluștri domni: George Mocioni 100, Antoniu, Alexandru și Eugen Mocioni, câte 20 fl; Mihai Mocioni 10 fl; de la Esc.Loru br. V.Popu, și metropolitul Vancea câte 20 fl; de la il. Sa episc. Olteanu 50 fl; de la On.domni: A. Ladai și Dr.Nedelcu, câte 20 fl; G.Mihali sen. și V.Jurca, câte 15 fl; Vincențiu Babeș 12 fl; Ioan Pușcariu, A.Cimponeriu, Dr.Gall, Alex. Nedelcu, G. Grabovsky, L.Cori, George Stupa. Ioanovici, maj Trapsia, greg.T.Bratianu din Lipsa, motr. Bandella și cav.N.Vasilco din Bucovina câte 10 fl; V.Bogdanu, M.Ostici, I.Hossu

Trifunatiu, P.Michali, Cosmutia, I.P.Desseanu, Vornica, Gidofalvi, Zichy, G.Cergedi, A.Lica, G.Radulescu Gaizago, M.Besanu, P.Nemesiu, S.Popu, Petricu, Dr. A.Maniu;Dr.Farcasiu, Al.Popescu, St.Manno, A.Petrovici, Ioanovici și D.Ionescu, câte 5 fl; Todorescu 8 fl; Faur, P.Cosma, L.Costici, Sig.Borloca I.Moldovan, Sig.Borlea, Svet.Mileticiu câte 3 fl.

[*Federațiunea*, 1874, nr. 39, p. 544.]

7

***Dare se seană despre venitele și spesele balului tinerimei
române ținute în Budapesta în 24 februarie 1880***

Au contribuit peste prețul intrării următorii domni și doamne din Budapesta:

1. Maiestatea Sa Împăratul și Regele 100 fl. 2. Maiestatea Sa Regina 50 fl. 3. Alteta Sa Arhiducele Iosif protectorul întreprinderii 200 fl. 4. Conte Iuliu de Andrassy cu familia 129 fl. 5. Contesa Teleky 128 fl. 6. Dr. Iosif Gall cu sotia 100 fl. 7. Cavaler Ioan de Puscariu 60 fl. 8. George Mocioni 50 fl. 9. Baronessa Lo-Presti 30 fl. 10. Dna Leopoldina Bogdanovits 25 fl. 11. Dnul Alexandru Mocioni 25 fl. 12. Dnul Eugeniu Mocioni 25 fl. 13. Contele Fr. Wencheim 25 fl. 14. Dl Antoniu Mocioni 20 fl. 15. Dna Iosefina Mocioni 20 fl. 16. Dna Melania Nemeshegyi 20 fl. 17. Dl Georgiu Ioanovici 20 fl. 18. Dl Milos Baich 20 fl. 19. Contele Richard Bercchtold 20 fl. 20. Dl Ioan Vornica major ces. Reg. 20 fl. 21. Dna Lila Bulyovszky 20 fl. 22. Dl Alexandru Roman deputat 15 fl. 23. Conte Andrei Bethlen 15 fl. 24. Dl F. Harkányi 15 fl. 25. Dl Dumitru Lyka 15 fl. 26. Esc. Sa Coloman de Tisza ministru preedinte 10 fl. 28. Dl Athanasiu Cimponeriu jude la tabla reg. 10 fl.

[*Familia*, 1880, nr. 37, p. 243.]

8

Dare de seamă și mulțumită publică

Cu ocaziunea seratei literare arangiată de societatea „Petru Maior” în memoria marelui Andrei baron de Șaguna, la 13 decembrie st.n. 1902, oferte benevole au încurs de la următorii domni: Familia Mocsonyi 100 cor.; George Serb, deputat dietal 100 cor.; Iuliu Pușcariu, jude de trib. 30 cor.; Victor Cuciuranu, consul rom. 10 cor.; Sofia Babeș 20 cor.; Dr. Emil Babeș 10 cor.; Dr. Titus Babeș 10 cor.; Leonida Sida 10 cor.; Dr. Iosif Pop, jude la curie 10 cor.; Dr. Boiu 10 cor.; Dr. George Bila_cu 10 cor.; Ghenadie Bogoeviciu 10 cor.; Mesaroș inginer 5 cor.; Dr. Iuliu Coste 4 cor.; Dr. Emil Dan 2 cor.; Iuliu Moldovan 5 cor.; Constantin Sotir 2 cor.; Dimitrie Birăuțiu 2 cor.; Dr. Iosif Siegescu 2 cor.; Octavian Tăslăuanu 2 cor.; Constantin Popescu 2 cor.; George Grecescu 1 cor.; Aurel Cristea 1 cor., Budapesta. Nicolae Popea, episcop 20 cor.; Mihail Veliciu, Chișineu 10 cor.; Nicolae Zigre, Oradea-Mare 10 cor.; Nicolae Garoi, Zernești 10 cor.; Ioan Petric, Brașov 6 cor.; Dr. Athanasie Marienescu, Sibiu 4 cor.; Ofelia Dr. Hubian, Ciacova 4 cor. Suma: 412. Comitetul societății “Petru Maior” își ține de datorință a mulțumi și pe această cale On. domni donatori.

Bpesta la 4 ianuarie 1903.

Ioan Garoiu, președinte,
George Zăria, controlor, Emil Filip, cassar.

[*Luceafărul*, 1903, nr. 2, p. 38.]

9

Caragiale și tinerii de la „Petru Maior”

Părea un vis amăgitor în cele dintâi clipe. Cum asta? *Ion Luca Caragiale* cel mai genial scriitor al României contemporane călătorește la Budapesta ca să petreacă o seară în cercul studenților români, cîtă vreme cărturarii de frunte de la noi, cari ar avea

datoria, nu simt necesitatea, de a veni din cînd în cînd în mijlocul studențimii.

Era în toamna anului 1910. În sala mare de la „Saskör” s-a adunat studențimea, peste 200 inși. Măestrul apărură însoțit de părintele Dr. Vasilie Lucaciu, vechiul său prieten, pe care cînd îl întâlnea lăcrăma de emoțiune.

Zărindu-i tinerii s-au ridicat toți în picioare, izbucnind în urale vijelioase.

Măestrul în acele momente stătea parcă țintuit privind sever cu ochii săi pătrunzători în fețele tinerilor. Apoi – după ce să potoliră întrucîtva valurile entuziasmului – grăi apăsate:

„Măi băieți! să știți, că în fața mulțimei eroul se prezintă totdeauna alături de un suveran” – și se închină ușor părintelui Lucaciu.

Studenții fermecați de primele-i cuvinte, urmăriau cu ochi strălucitori fiecare gest al măestrului.

Președintele de atunci al societății „Petru Maior” Sabin Evuțian rostise un scurt discurs talmăcind sentimentele ce stăpîniră în acele momente sufletele tinerilor. Din nenorocire a intercalat în scurta sa cuvîntare o nepretențioasă reliefare a meritelor covîrșitoare ale măestrului Caragiale pentru cultura română.

Măestrul, care poate atunci auzise pentru prima dată un student din Ungaria rostind o cuvîntare, l-a ascultat cu mare atențiune, – apoi răspunse numai atît: „Din cele spuse de prezidentul dvoastră trei sferturi se resfrîng asupra lui și numai un sfert asupra mea.” (ghiciți: laudă sau muștrare!?)

Apoi scotoci prin buzunare și scoase un teanc de hîrtii, manuscrisele volumului „Șițe ușoare”, cari le adusese cu sine ca să le dea la tipar la București.

Cei-ce credeau că o să urmeze oratorie pretențioasă, se înșelară de-a binele în așteptările lor.

„Să vă cetesc o poveste măi băieți - începă măestrul – cred că o să vă placă.” Și începă numai decît a citi: „Calul dracului” – „Pastrama trufanda” – „Ion”. Așa cum numai el știa. Studenții, cari nu auziseră pînă atunci o dicțiune atît de strălucită, un limbaj atît de limpede, de desăvîrșit, unealta de căpetenie a celui mai mare artist – fură cuprinși – de noii valuri de emoții.

Măestrul din când în când se opria și întreba: „Înțelegeți măi băieți?” – Da, da – răspundeau în cor. „Înțelegeți pe dracu” – riposta satisfăcut, șoptind celor din jurul său: „Știu că înțeleg, dar las' că-i ambiționez”.

* * *

Serata s-a sfârșit la miezul nopții. Măestrul plecase deadreptul la gară. L-au însoțit doi tineri. „Studentilor din București – le spunea măiestrul pătruns de o adâncă mulțumire – nu lea-și putea vorbi de lucruri așa de înalte, ca și vouă. Buni băieți.”

Și studenții, cari îl însoțiră, nu știau, că acest compliment semnala că în viitor va ținea seamă de studenții de la „Petru Maior”. Așa a și fost. Rar se întâmpla să nu întrerupă călătoria sa de la Berlin la București, oprindu-se la Budapesta, ca să-și cercezeze „băieții”.

Venise odată pe neașteptate, tocmai atunci, când desbinările interne în viața noastră publică luaseră proporții înspăimântătoare. Numai decît – în clipa întîlnirii studenții au observat, că măestrul era mîhnit pentru ceva. Ca un părinte îngrijorat de soarta fiilor săi, măestrul desluși, mustîrînd, cauza mîhnirii sale: „Măi băieți! nu faceți prostii! voi credeți că a-ți fost strașnici cu manifestele voastre.

Să vă spun sincer: părinții voștri v-au trimis aici să vă ascuțiți briciul, ca mai apoi, cînd o să vă crească barba, să aveți cu ce s-o tăiați.

Și voi ce faceți? Luați briciul și tăiați frumușel pielea de opincă, – cînd va crește barba n-o să taie briciul. Măi băieți! politica militantă nu-i de voi.”

* * *

Într-o cafenea. Măestrul în fruntea mesei încunjurat de „băieții” lui. Era vesel, el însuși punea teza, o desvolta grandios ș-apoi în urmă, nu arareori se întîmpla, că se combătea pe sine.

Cînd desfășurase mai aprins măestrul teza, care putea să fie din orișicare domeniu al culturii omenești, îl întrerupsese un student, dintre cei pretențioși: „Oare măestre dacă am pune teza așa, că” și începea *vorbi*, fără de a *spune* ceva în merit.

Măestrul își chitise ochelarii privind drept în fața studentului,

care *voia* să-l combată, apoi trecu înainte, fără să-i dea răspuns.

Dar abia că verva lui începu din nou să răpească auditorul, studentul cu pricina iarăși: Măestre, dacă s-ar lua în considerare etc...

Nenea Iancu își pierdu răbdarea și grăi apăsător: „Măi băiete știi să numeri? Răspunsul a fost o mutră... „Ei bine” – continuă măestrul – „fii atît de bun și numără înainte”. Și studentul începu: 1 2 3...

„Cum astă?! – ripostă măestrul – nu se poate, 1 e – *dacă*, numără de la 1 încoaci...”

Tablou.

* * *

Măestrul se interesa de împrejurările de viață ale studențimii, și firește, studenții nu pregetau ai mărturisi, că au să îndure multe nevoi, că-s espuși la multe suferinți și neajunsuri.

Nenea Iancu care suferise în tinerețe mai mult decît oricare dintre cei, cari i se plîngeau, isprăvi povestea suferinții cu o glumă: Într-o prăvălie de parfumerii intrase – povesti măestrul – pe înserate un mușteriu avînd să cumpere ceva marfă. Era un magazin cu multe apartamente și fiind tocmai vremea cînd se închidea prăvălia, personalul, fără să observe mușteriu care se perduse prin apartamente înholbîndu-se la mărfuri, – a tras ruletele și a închis prăvălia. Dimineața, cînd s-a deschis magazinul, au aflat mușteriu amețit, de atîta duhoare. Cînd cercă să-l trezească, știți măi băieți ce a fost vorba lui cea dintîi: Dați-mi ceva ce pute! – Nu se poate tot cu plăceri, trebuie să înduri și suferinți!

* * *

Strălucirea geniului său covîrșea mai ales atunci, cînd se desfășurau discuții literare.

Amănuntele ce le povestea din trecutul literar, îi înlesniau să întrezărești prin cîteva linii de orientare, desvoltarea literaturii noastre. Istorisirea discuțiilor din Maiorescu și Hașdeu, analiza personalităților literare, deschidea orizonturi noi tinerilor, cari atît de rar au prilejul de a fi covîrșiți de emoții sufletești stîrnite prin adevărata artă românească. Am produs numai cîteva dialo-

guri caracteristice, pentru a învedera înalta valoare educativă a contactului cu omul de geniu, care totdeauna, mai ales când era încunjurat de tineri, era pătruns de o înaltă responsabilitate, și nu odată spunea, cu lacrimi în ochi: „Măi băieți! vă iubesc ca și pe copiii mei. Să nu-mi fiți niște taifasagii afemeiați de cafenele, dornici de căpătuială ușoară. Neamul nostru nenorocit are mare lipsă de bărbați întregi, de intelectuali de vocațiune. Ar fi o mare nenorocire să nu fiți altceva, decât niște intelectuali de industrie, niște elemente costelive, fără ideal, incapabili de a vă înălța sufletește.”

* * *

Vestea morții măestrului a cernit cu jale sufletele „băieților” de la „Petru Maior”. Și e de prevăzut, că atunci, când se vor transporta osămintele marelui defunct la București, studenții de la „Petru Maior” vor ști în mod mișcător să-și ia partea lor din manifestarea durerii mari, ce îndură întreg neamul prin pierderea lui Ion L. Caragiale, unul dintre cei mai mari fii ai săi – din toate timpurile. Cerdac.

[*Carmen Saeculare (1862–1912) Memorialul jubilar al Societății academice „Petru Maior”*, Budapesta, 1912, p. 48–52.]

10

Dare de seamă

În octombrie 1911 s-a constituit comitetul societății pentru anul jubilar 1911/12 sub prezidenția lui Ion Țeicu cand. med. În semestrul prim s-a desfășurat o intensivă activitate literară. S-au aranjat trei serate literare publice, s-a comemorat Eminescu și Caragiale. La aceste serate au citit lucrări literare și filosofice: Ion Țeicu (3) Coriolan Petran (2) Gheorghe Cosma (1) N. Ștefan Sculici (1) Cornel Țeicu (1) Eugen Țeicu (1). La începutul semestrului al doilea președintele Ion Țeicu abzice. O lună de zile vicepreședintele Nicolae Căliman conduce afacerile societății. În 20 februarie 1912 s-a ales cu mare majoritate de voturi Victor Groza cand.med. de președinte, participând 82 de membri la vot.

Imediat după pășirea noului președinte în activitate, se începură lucrările pregătitoare pentru serbările jubilar. S-au ținut peste an 24 de ședințe.

Corul societății a repurtat succes strălucit la concertul jubilar. Dirigent: Ion Fira stud.med.

Averea societății. Din prilejul serbărilor s-a încasat aproape 19.000 coroane, socotind în aceasta sumă și donațiunea dlui Vasile Stroescu din care fiecare an se vor împărți 1000 coroane între membri societății. Adaugând la această sumă averea preluată, societatea dispune încă și acum de-o avere destul de neînsemnată: 34, 500 coroane.

Biblioteca societății. Munca începută de zeloșii prezidenți ai societății din anii trecuți, Nicolae F. Negruțiu, Sabin Evuțian pentru reorganizarea și reîmprospătarea bibliotecii, în acest an s-a continuat. S-au făcut și câteva donațiuni: dna Dunca Schiau 2 volume, Păr. Dr. Elie Dăianu 6 v., iar dl Dimitrie Lupan 16 v. Exprimăm și pe această cale sincere mulțumiri donatorilor.

* * *

Din prilejul jubileului semicentenar al societății „Petru Maior” au incurs următoarele donațiuni și suprasolviri: Vasile de Stroescu 12.000 cor. (fond special); dr. Ioan Mișu 2000 cor. (fond special); dnele Viora dr. Ciordaș, Aurelia Vulcan, Elena Popoviciu, dnii dr. Iosif Gall, dr. Teodor Mihali, Ionel Mocsonyi de Foen, dr. Mihai A. Popoviciu câte 200 cor.; Ex.Sa Ioan Mețian mitropolit, George Pop de Băsești, Il. Sa dr. Demetriu Radu episcop, dr.Nicolae Oncu, dr. George Bilașco, Partenie Cosma, dr. Victor Onișor (taxă de membru fondator), dna Eufemia Ștefanică, dr.Emil Babeș (taxă de membru fondator), Antoniu Mocsonyi de Foen, dna Elena de Vaida-Voevod (taxa de membru fondator), dr. Alexandru Vaida-Voevod, dna Elena Hosszu-Longin, dl și dna Goldiș, dna Valeria de Herbay, Gavril Tripon, dr. Ludovic Meheș, dr. N. Lobonțiu, (taxa de membru fondator), dna Margareta dr. Mester, dna Aurelia Petran, dl și dna dr. C. Pop „Grănițerul” (Dobra) câte 100 cor.; dr. George Dobrin, Alex. Lupu, dr. Iului Maniu, dna Al. Mocsonyi de Foen, dna Silvia Plopu, Ioan Mezei, Il. Sa dr. Vasile Hossu episcop, dna Maria Dima, Andrei Bârseanu, dr. I. Marghita

cîte 50 cor.; „Economul” (Cluj) dr. Liviu Cigărean, A. Popoviciu, dna Alosia Sida, dr. Iuliu Coste cîte 25 cor.; Ex. Sa Victor Mihály de Apșa mitropolit, dr. Iosif Blaga, Bazil Jurca, Nic. Comanescu, dr. Iosif Popoviciu, Andrei Cosma, dr. Horia Petra-Petrescu, dr. Aurel Grozda, Petru Ionașiu, V. Bianu, Familia Cormoș Alexandrescu, Ioan de Preda, dr. Romul Veliciu cîte 20 cor.; dr. Vasile Suciu, familia Cocean, dr. Izidor Pop, familia Dragoș cîte 15 cor.; dr. V. Sohan, dr. Ioan Erdéli, dr. Adalbert Cozmuța cîte 14 cor.; dr. Nic. Ciacan, Const. Cothișel, Ioan Urziceanu, dr. V. Seni, G. Țăranu, dr. Romul Boilă, dr. Savu Marta, dr. Tit Babeș cîte 10 cor.; E. Mezin, Col. Silviu de Herbay, dna S. Maior, dr. I. Pordea, S. Rus, cîte 8 cor.; P. Dancășiu 6 cor. I. Bârsan, V. Tordășian, dna A. Pavel, dr. S. Farkaș, A. Pocrean, cîte 5 cor.; dr. Ghiță Crișan, C. Mezei, dr. G. Bârlea, dr. S. Moldovan, S. Dancășiu, dr. Oct. Pavelea, dr. A. Iuga, dr. Vasilie Filpiciuc, dr. Laurian German, I. Onciul, cîte 4 cor.; I. tat, 3 cor.; dr. I. Mezin, dr. N. Oltean, dr. T. Popa, I. Rusia, cîte 2 cor.; dr. I. Juga, S. Chevereșan, A. Șiclovan, cîte 1 cor.

Mărinimoșilor donatori le exprimăm și pe această cale sincere mulțumiri în numele Societății „Petru Maior”.

Budapesta, 15 maiu 1912.

Nicolae Căliman
vicepreședinte

Victor Popoviciu
cassar

[*Carmen Saeculare... (1862–1912) Memorialul jubilar al Societății academice „Petru Maior”*, Budapesta, 1912, p. 98-100.]

NOTE

1. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 93–126.
2. *Ibidem.*, p. 99.
3. *Familia*, 1882, nr. 22, p. 272.
4. Maria Berényi, *Ibidem.*, p. 99–100.
5. *Familia*, 1902, nr. 47, p. 562.
6. *Concordia*, 1865, nr. 14, p. 54.
7. *Familia*, 1866, nr. 4, p. 47-48.; *Familia*, 1871, nr. 7, p. 80–81.
8. *Federațiunea*, 1872, nr. 13.
9. *Familia*, 1879, nr. 2, p. 15.
10. *Familia*, 1879, nr. 8, p. 60.
11. *Familia*, 1879, nr. 10, p. 71–72.
12. *Ibidem.*
13. *Familia*, 1879, nr. 13, p. 88.
14. *Familia*, 1880, nr. 8.
15. *Familia*, 1880, nr. 14, p. 84–87.
16. *Familia*, 1882, nr. 7, p. 81.
17. *Raportul Societății „Petru Maior” pe anul 1897/1898*, Budapesta, 1898, p. 15.
18. *Foaia Diecezană*, 1907, nr. 8.
19. *Lumina* (Bp), 1907, nr. 9.
20. Maria Berényi, *Ibidem.*, p. 101.
21. *Familia*, 1902, nr. 8, p. 95.
22. *Familia*, 1905, nr. 17, p. 202–203.
23. *Familia*, 1902, nr. 45, p. 540.
24. *Familia*, 1906, nr. 18, p. 215.
25. *Telegraful Român* din 6 februarie 1870.
26. *Familia*, 1870, nr. 9, p. 106.
27. *Familia*, 1878, nr. 15, p. 25.
28. *Familia*, 1878, nr. 16, p. 95.
29. *Lupta*, Budapesta, 1909, nr. 261.
30. *Familia*, 1889, nr. 32, p. 380.

Ioan Bolovan

Asociația națională arădeană, instituție culturală a românilor din Ungaria (de la regional la local: 1863–1918)

Nimeni nu se mai îndoiește astăzi de faptul că mișcările de emancipare națională din epoca modernă cantonate în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, au încorporat ideologiei lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională. Componenta culturală, reprezentată printre altele și de asociațiile regionale (Matica srpska – înființată în anul 1826, Matica Ceska – 1831, Matica Moravska – 1836, Matica Ilirska – 1842, Matica Slovenska – 1863, Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) – 1861, Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina – 1862, Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român – 1863, etc.) a avut o contribuție importantă în procesul de afirmare a identităților naționale și, indirect, chiar în sfera militantismului politic. Datorită caracterului lor regional, ele au dinamizat activitatea culturală pe o arie geografică largă coagulând elita intelectuală răspândită în mai multe centre urbane; dar, în același timp, au și favorizat accesul comunităților sătești la actul de cultură.

Ideea națională a reprezentat în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, pentru majoritatea exponenților națiunilor dominate din monarhia austriacă, ceva mai grandios decât particularismul ori confesionalismul și, ortodocși sau greco-catolici (uniți), catolici sau protestanți, boemi sau moravi, bănățeni ori maramureșeni, crișeni ori ardeleni etc. la fel au descoperit în ideologia națională sursa fraternității lor. La sfârșitul primei adunări generale a ASTREI de la Sibiu din 1861, episcopul Andrei Șaguna (ales președinte al societății) a rostit un discurs în care releva importanța solidarității pentru nou-înființata instituție: „Ne-am adunat în caritate, ne despărțim în caritate. Dea Dumnezeu ca până

la capătul veacului să fie tot așa. Să ne mai întâlnim la masa mamei noastre comune; să ne îndulcim de limba, naționalitatea și de toate câte sunt ale românilor”¹. Simptomatic pentru a învedera sensul noilor solidarități moderne, prin excelență naționale, este și alegerea în funcțiile de conducere ale asociațiilor regionale atât a unor lideri (laici și clerici) ortodocși cât și uniți. Astfel, ca președinte al Asociației arădene a fost ales episcopul ortodox al Aradului Procopie Ivacicovici, iar ca vicepreședinte canonicul greco-catolic din Lugoj, Mihail Nagy. De asemenea, în funcția de președinte al ASTREI a fost ales episcopul ortodox Andrei Șaguna, iar ca vicepreședinte canonicul greco-catolic Timotei Cipariu. Caracterul național al acestor instituții culturale a fost înțeles și receptat ca atare și de către contemporani. Lipsind de la adunarea generală de constituire a Asociației arădene din 30 aprilie 1863, un grup de fruntași români din părțile Zarandului au trimis o scrisoare de felicitare asociației, din care se desprind aceleași idei de solidaritate națională și socială: „Noua asociație nu e a unitului sau a neunitului, nici a aristocratului, nici a democratului, ci a tuturor românilor de orice clasă”. Asociațiile regionale au apărut din nevoia firească de coordonare și îndrumare unitară a directivei culturale românești, fiind primele instituții naționale de nivel central/regional laice. Ca o necesitate imediată, de coordonare pe un plan mai larg (în absența unor instituții politice reprezentative), ele și-au asumat rolul de conducător și îndrumător al vieții naționale românești, cel puțin până la crearea partidelor politice naționale.

Apariția asociațiilor regionale s-a înscris în procesul de instituționalizare a culturii românești transilvănene pe baze naționale, ce preconiza difuzarea elementelor constituente ale conștiinței naționale înspre categorii sociale mai largi. Acest proces s-a conturat tot mai vizibil la mijlocul veacului al XIX-lea, ca un reflex al difuzării romantismului în spiritul public local, ca de altfel în întreaga zonă sud-est europeană. Asociațiile regionale au înscris în programele lor obiective culturale variate, în spirit romantic, care au amplificat formele de manifestare ale sentimentului național și au contribuit la afirmarea solidarității gene-

rale românești. În comunicarea de față vom încerca să schițăm numai câteva elemente care au marcat implicarea culturii în renașterea și afirmarea națională a românilor din Ungaria prin intermediul unei instituții regionale, respectiv a Asociației naționale arădane pentru cultura poporului român, arătând și care a fost impactul înființării ei asupra românilor care se aflau în epocă pe teritoriul de astăzi al Ungariei.

Așa după cum se știe, înființarea Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român, a avut loc la Arad, în primăvara anului 1863. După aprobarea de către autorități a statutelor, pregătirile pentru ședința de constituire a Asociației naționale arădane au intrat în primăvara anului 1863 în faza finală. Inițiativa a avut-o factorul ecleziastic, respectiv episcopul Procopie Ivacicovici, care a convocat, la 18 martie 1863, într-o ședință preliminară, elita românească din Arad. Cu ocazia acestei conferințe a luat ființă un comitet executiv care a pregătit în 7 ședințe consecutive deschiderea festivă a activității Asociației arădene cu prilejul primei adunări generale din 30 aprilie 1863. După oficierea unei slujbe religioase la catedrala ortodoxă a orașului, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici, participanții s-au îndreptat spre hotelul "Crucea Albă" unde s-au desfășurat lucrările primei adunări generale președinte fiind ales episcopul ortodox Procopie Ivacicovici. Prezența episcopului dar și a multor reprezentanți ai clerului la manifestare a fost una destul de semnificativă pentru a demonstra rolul pe care biserica l-a avut pentru românii din Transilvania cel puțin până la primul război mondial. Nu întâmplător, episcopul Ivacicovici a fost desemnat membru al unei delegații de 5 reprezentanți ai asociației, ce urma să prezinte împăratului Franz Iosif I omagiile și mulțumirile pentru sprijinul acordat la înființarea instituției culturale arădene.

Revoluția de la 1848–1849 a evidențiat nu numai baza socială relativ largă a mișcării naționale românești, dar și nivelul politic și cultural redus al țărănimii. S. Bărnăuțiu subliniase în discursul său din 2/14 mai 1848, necesitatea orientării politicii culturale înspre popor. Redimensionarea dialogului cultură-societate în

direcția propusă de S. Bărnăuțiu a pus cu deosebită acuitate problema înființării unor instituții culturale care să racordeze comunitățile sătești la actul de cultură (chiar dacă aceasta se realiza uneori doar prin intermediul elitei locale: preoți, învățători, notari, țărani înstăriți). Este revelator faptul că în anul 1864, cei 1017 membri ai Asociației naționale arădane proveneau din 220 de localități din toată monarhia, inclusiv din Vechiul Regat, precumpănitor însă din Banat și Crișana. Astfel, crearea asociațiilor regionale a dinamizat mișcarea culturală pe o arie geografică mai largă decât reușiseră să o facă până atunci puținele casine și societăți de lectură existente. În rândurile ASTREI și ale Asociației de la Arad întâlnim atât lideri marcanti ai vieții științifice și politice, cât și reprezentanți ai elitei rurale sau chiar țărani înstăriți, seduși de entuziasmul implicării în resurecția cultural-națională.

Din numeroase localități aflate azi în Ungaria s-au înscris personalități dar și oameni simpli ca membri ai Asociației arădene, cotizând la înscriere sume mai mari sau mai modeste de bani, în funcție de starea socială și de posibilitățile materiale. Astfel, din localitatea Giula s-au înscris până în anul 1864 un număr de 18 membri, din Bătania 14 membri, 5 din Chitighaz, 3 din Bichiș, 3 din Micherechi, 2 din Muncaci și 13 din Budapesta

De asemenea, au fost înregistrate donații în obiecte precum cea a negustorului Teodor Mutovschi din Pesta care a donat la înființarea Asociației arădene toate zierele românești editate în monarhia austriacă, apoi Iosif Vulcan a donat bibliotecii Asociației naționale arădane romanul său *Cavalerii nopții*, chiar și autoritățile, respectiv Consiliul regesc locumtenențial ungar a donat în 1866 traducerea din italiană în maghiară a poemului *Ierusalimul eliberat*, de Torquato Tasso.

Între membrii Asociației arădene am întâlnit foarte mulți preoți, inclusiv din localitățile aflate azi pe teritoriul Ungariei (a se vedea și Anexa). Pe deasupra deosebirilor confesionale, ierarhia ecleziastică dar și preoțimea de rând – profitând de relativa independență materială de care dispuneau – au conștientizat misiunea lor națională înscriindu-se ca membri activi ai asociației

ilor regionale. Firește, o susținere materială mai consistentă a venit din partea înalților ierarhi, care au contribuit cu sume mari de bani la realizarea obiectivelor asociațiilor. Deloc de neglijat este prezența masivă a preoțimii în cadrul instituțiilor culturale regionale. În cazul Asociației naționale arădene, situația era oarecum asemănătoare, ponderea preoțimii crescând de la 13% în anul 1863 (din totalul de 810 membri, 102 aparțineau clerului), la 25% în anul 1864, 30,3% în anul 1894, pentru a cunoaște un vârf de reprezentare în anul 1896: 64%. O asemenea creștere „explozivă” a clerului în rândul membrilor instituției culturale de la Arad a fost consecința directă a circularilor trimise de către episcopul Iosif Goldiș, președintele asociației, care îndemna preoțimea să susțină programul cultural-național al societății arădene. Nu întâmplător, dintre cei câțiva reprezentanți ai unei colectivități sătești înscriși ca membri ai Asociației naționale arădene, unul cel puțin era preotul satului, alături de dascăl sau notar. Preoțimea a conștientizat în perioada premergătoare Primului Război Mondial misiunea ei națională, desfășurând o activitate statornică în acest sens. Fie că este vorba de Giula sau Bătania, de Chitighaz sau Ciaba etc., preoții din fruntea acelor comunități au fost pătrunși de sentimentul național și au încercat, prin ce le-a stat în putință, să sprijine mișcarea cultural-națională românească.

Elita ecleziastică a fost mai totdeauna în avangarda inițiativelor ce vizau extinderea programului Asociației naționale din Arad spre categoriile sociale ce necesitau sprijin. În cuvântul de deschidere al celei de a treia adunări generale a asociației din 10 mai 1865, episcopul Procopie Ivacicovici, președintele societății, atrăgea atenția asupra educației tineretului care trebuie încurajat cu burse pentru desăvârșirea studiilor: „Nimic nu poate fi mai folositor pentru națiunea noastră decât creșterea tinerimii... care e speranța unui viitor mai fericit, căci prin creșterea tinerimii se câștigă cultura poporului”. În același timp, preoțimea, dincolo de participarea în număr mare la adunările generale anuale ale maticelor slave și ale asociațiilor românești, a susținut efectiv amplele acțiuni lansate de asociațiile regionale. Astfel, cel puțin

în cazul instituțiilor de la Sibiu și Arad, preoțimea s-a implicat în activitățile de alfabetizare și culturalizare ale țăranilor, de combatere a alcoolismului și de ridicare a nivelului de igienă, de colectare a informațiilor istorice și etnografice pentru elaborarea monografiilor sătești etc., completând aria dialogului cultural-național-social la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Discursul episcopului Ioan Mețianu, președintele Asociației naționale arădene cu prilejul adunării generale din 31 decembrie 1895 este extrem de revelator în acest sens: „Știți și dumneavoastră că poporul este baza oricărei inteligențe... că slăbind acea bază slăbește rezistența noastră, și că în măsura ce se va cultiva poporul, în aceea se va întări și el și noi, intelighenții lui”.

Între membrii Asociației arădene provenind din localitățile din Ungaria de astăzi se află, așa cum se remarcă și din Anexă, reprezentanți din toate clasele și categoriile socio-profesionale. Nu au lipsit țăranii înstăriți, așa-ziii „economi”, funcționarii, juriștii, tinerii elevi și studenți etc. Cu toții au crezut că pot ajuta instituția culturală din Arad să aibă un destin măreț pentru fortificarea identității naționale.

În concluzie, integrarea masivă a clerului în dialogul societate-cultură-naționalitate, realizat prin intermediul maticelor slave și al asociațiilor regionale românești, este o reconfirmare a mai vechiului militantism național și social al acestei categorii profesionale. Mai mult, reprezintă o dovadă de necontestat a dinamismului politico-național manifest la nivelul tuturor structurilor socio-profesionale în rândul națiunilor dominate din fosta monarhie austro-ungară în preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale. Societățile culturale regionale românești se originează în primul rând în evoluția spre modern a societății românești din Imperiul Habsburgic, în condițiile existenței dominației străine care nu o dată s-a dovedit a fi intolerantă față de manifestările în spirit național ale românilor. Firește că fără a copia un model instituțional cultural ce exista deja la mijlocul secolului al XIX-lea, asociațiile culturale ale românilor s-au raportat la experiența națiunilor din monarhie, cu siguranță la Matica Srpska dar și la celelalte matice. Totuși, societățile regionale românești au repre-

zentat o experiență originală în ansamblul mișcărilor naționale din monarhie, iar ampla solidaritate general românească ce s-a manifestat cu multă vigoare în toamna anului 1918 se datorează, în bună parte, și activităților lansate în cele mai bine de cinci decenii de existență de instituțiile culturale de la Sibiu, Arad, Sighet sau Cernăuți, care au promovat cu consecvență idealul unității naționale. Aportul pe care biserica l-a avut în procesul renașterii naționale a românilor din Transilvania în epoca modernă a fost recunoscut și apreciat ca atare de întreaga națiune, iar în memorabila zi de 1 Decembrie 1918, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, episcopul ortodox al Aradului Ioan I.Papp și episcopul greco-catolic de Oradea Demetriu Radu au fost aleși copreședinți.

ANEXĂ

Lista membrilor din anul 1864 a Asociației naționale arădane provenind din localități aflate azi în Ungaria

Ardelean Emanuil, econom din Bătania
 Ardelean Nicolae, econom din Bătania
 Foita Mircu, econom din Bătania
 Grozescu Moise, preot din Bătania
 Mornăilă Radu, econom din Bătania
 Repaș Iancu, econom din Bătania
 Repaș Ioan, econom din Bătania
 Roșu Arsenie, econom din Bătania
 Simonovici Vasile, docent din Bătania
 Sinteia Ioan, econom din Bătania
 Sinteia Manuilă, econom din Bătania
 Suciu Emanuil, econom din Bătania
 Suciu Ioan, econom din Bătania
 Târnovan Rădoi, econom din Bătania

Popovici Florian, docent din Bichiș (Békés)

Popovici Iustin, cleric din Bichiș
 Popovici Simion, preot din Bichiș

Ardelean Mihai, preot din Chitighaz
 Chirilescu George, cleric din Chitighaz
 Chirilescu Petru, protopop din Chitighaz
 Pașal George, negustor din Chitighaz
 Suciu Petru, proprietar din Chitighaz

Bara Dimitrie, docent din Ciaba
 Lele Ioan, preot din Ciaba
 Suciu Moise, proprietar din Ciaba
 Vășărhan Nicolae, preot din Ciaba

Berbecuț Costa din Giula
 Berbecuț Petru din Giula
 Bogariu Lazăr, econom din Giula
 Bohdanetzky Ignat, perceptor comitatens din Giula
 Cefan Mihai, econom din Giula
 Ilovici Teodor, preot din Giula
 Mărcuș Ioan, econom din Giula
 Mărcuș Ștefan, econom din Giula
 Nadra Ilie, econom din Giula
 Nica Dimitrie, preot din Giula
 Nicoară David, agronom din Giula
 Nicoară Mihai, avocat din Giula
 Petrovici Ioan, medic veterinar din Giula
 Popovici Aetiu, senator din Giula
 Șereș Melentie, econom din Giula
 Stoianovici Constantin, privat din Giula
 Vășărhan Dimitrie, funcționar comitatens din Giula
 Vasilievici George, preot din Giula

Rocsin Alexandru, preot din Micherechi
 Rocsin George, jude comunal din Micherechi
 Santai Ioan, notar în Micherechi

Roman Ludovic, căpitan pensionar din Muncaci
Zgaverdia Vasile, căpitan din Muncaci

Vincentiu Babeș, jude la Tabla Regească din Pesta
Ardelean George, jurist din Pesta
Baldi Lazăr, persoană privată din Pesta
Detrovici Arsenie, negustor din Pesta
Ioanovici Constantin, consilier locumtenențial din Buda – membru în direcțiunea aleasă în 1863
Ioviță Ioan, jurist din Pesta
Mocioni Mihai, proprietar din Pesta
Mutovschi Teodor, negustor din Pesta
Nedelcu Alexandru, proprietar din Pesta
Nedelcu Dimitrie, dr. și profesor de medicină din Pesta
Pap Ioan, jurist din Pesta
Popovici Simion, funcționar din Pesta
Stănescu Mircea Vasile, jurist din Pesta

(Conform *Catalogul membrilor și Statutele Asociației naționale în Aradu pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1864, pp. 3–30.)

NOTE

1. *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 79.

Vasile Dobrescu

Studenti la Budapesta – profesori și economiști la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj

O literatură istorică bogată, împlinită ca urmare a unor profunde și extinse investigații întreprinse de istoricii din România, Ungaria, Austria și nu numai a reușit, până acum, să surprindă în liniile sale esențiale, iar uneori și cu lux de amănunte fenomenul peregrinației universitare și al formării elitelor intelectuale naționale din zona Europei centrale în epoca modernă, dezvăluind traseele universitare ale miilor de studenți în centrele academice ale Europei, cu precădere din Imperiul austro-ungar, dar și modalitățile de pregătire și formare a specialiștilor din diverse domenii, înfățișând și analizând climatul de emulație științifică în care s-a conturat și afirmat personalitatea viitoarelor elite, în cele mai multe cazuri confirmată, ulterior, ca veritabili și renumiți profesioniști în societatea spațiului central-european de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Evident această literatură înlesnește extrem de mult investigarea traseelor și mediilor de formare intelectuală individuală a specialiștilor prezenți în diferite centre universitare europene, în cazul de față la Budapesta, rămânând cercetătorului să urmărească modul cum a fost folosită zestrea de pregătire intelectuală, să descifreze și să întregască imaginea ulterioară a evoluției profesionale a acestora în societate¹.

Prezența și activitatea tinerilor studenți români în metropola budapestană, reacțiile și modalitățile de integrare în mediul universitar dar și în ambianța social culturală, tentațiile și ofertele unei lumi cosmopolite, dar și restricțiile de coloratură politică sunt întregite cu informațiile instituțiilor drept disparate și de valori inegale, pline însă de culoarea și entuziasmul momentelor intens trăite, toate desprinse din memoriile, amintirile mai mult sau mai puțin fragmentare, sau din creațiile literare ale unora

dintre ei scrise în perioade și condiții istorice diferite, de regulă către sfârșitul carierei. În funcție de momentele conjuncturale când au fost alcătuite, cel mai adesea influențate de sensibilitățile individului, specificitatea specializării și a rolului social și profesional pe care l-a avut ulterior în societate, aceste creații ne oferă diverse imagini privind viața cotidiană a studentului român la Budapesta. Astfel într-un fel surprind și redau stările și situațiile trăite literații Al. Ciura, Al. Lupeanu Melin, Octavian Prie, Axente Banciu; economistul Ion Lapedatu sau juristul și omul politic Petru Groza. Mai toți sunt impresionați, dacă nu chiar șocați, de viața tumultuoasă dar și strălucitoare a orașului retrăind adeseori cu nostalgie momentele anterioare ale vieții școlărești lor din mediile micilor târguri sau orașe în comparație cu imensa metropolă. Trecând peste șocul primelor contact cu viața capitalei, a primelor ore de cursuri și de întâlnire cu ceilalți colegi de facultate sau a găsirii unor locuri de cazare pe măsura posibilităților lor financiare, de obicei modeste, sesizează și descriu cu lux de amănunte implicările proprii în viața universitară, întrunirile studențești de la Societatea „Petru Maior” momentele de socializare la agapele ocazionale stropite cu bere și însoțite adesea de discursuri și cântece patriotice ce ocaziona adeseori intervenția poliției, gruparea studenților români după zonele de baștină sau școlile absolvite, întrunirile cu caracter cultural-național sau cele prilejuite de susținerea unor creații literare proprii².

Mai restrânse și doar tangențial sunt trimiterile privind pregătirea universitară, cu câteva excepții, precum la Ion Lapedatu în memoriile sale care va remarca calitatea conținutului cursurilor audiate, asigurată de către personalități ale lumii universitare budapestane recunoscute și pe plan european. Astfel, sesiza frumusețea limbajului și distincția captivantă a discursului folosită de Vecsey Tamás la dreptul roman și **Gyula Pál** la literatura maghiară, membrii ai Academiei Maghiare sau a lui **Beöthy Zsolt** profesor de estetică și prelegerile de aleasă ținută academică, ale lui Gustav Schwartz la drept comercial; remarcându-i apoi pe Gustav Schöltz „cu cele mai plăcute cursuri de matematică a asigurărilor” ca și pe Sach Bela „pentru cum preda metodi-

ca învățământului comercial” pe Trautman Henrik la contabilitate și Kovács Gyula pentru cursurile de economie politică³. Calitatea învățământului universitar din Budapesta asigura posibilitatea pregătirii temeinice a unor viitori specialiști și prin diversitatea conținutului programelor de învățământ, oferind studenților deschideri pluridisciplinare. Nu arareori aceștia, urmau ca auditori extraordinari sau incidentali cursurile de la alte facultăți pe lângă cele unde se înscrieseră tocmai pentru a-și lărgi orizontul de cultură academică, uneori pentru cunoașterea și îmbogățirea cunoștințelor de limbă maghiară în cazul celor ce doreau să predea în învățământ, așa cum vor face economiștii Ion Lapedatu, Dumitru Voina și probabil și alții.

Rămânea astfel în sarcina absolvenților să folosească cunoștințele acumulate, să le dezvolte în activitatea lor viitoare din dorința împlinirii lor personale, luând ca modele personalitatea profesorilor, dar mai ales elemente substanțiale din curentele de idei și concepte novatoare de care se împărtășiseră în anii de studiu pentru a le vehicula și aplica la nivelul societății românești transilvănene în plin proces de modernizare.

Din dorința de a exemplifica traseele ulterioare, nu lipsite de impedimente și de neprevăzut, ale absolvenților români de la Budapesta, care și-au validat, în diferite feluri, calitățile în mediile societății transilvănene de la sfârșitul epocii austro-ungare și îndeosebi în timpul României Mari, unii dintre ei remarcându-se printre cadrele centrului universitar Cluj, am selectat aleatoriu, dar nu hazardat, un grup restrâns, reprezentativ, ce s-a remarcat în cadrul Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale prin calitățile profesionale și științifice, prin funcțiile și demnitățile deținute în această instituție și nu în ultimul rând prin faptul că, adeseori unii dintre ei și-au intersectat destinele.

Astfel, am socotit să trecem în revistă activitățile economiștilor Ion I. Lapedatu și Dumitru Voina, profesorilor în filologie Constantin Lecea și Octavian Prie, și a juriștilor Petre Poruțiu și Ioan Mateiu. Cu excepția lui Ion Lapedatu, mai cunoscut pentru activitățile sale economice, științifică și politică, ceilalți au rămas în conul de umbră al uitării sau au fost arareori pomeniți de către

unii dintre specialiștii din domeniu. I. Lapedatu și Octavian Prie se cunoșteau din anii de studenție cu prilejul confruntărilor studenților români pentru președinția Societății „Petru Maior”, Prie, aflându-se în gruparea „democraților” ce-l susțineau pe Lapedatu, care a și a fost ales președinte. Apoi, cei doi se află printre inițiatorii, fondatorii și colaboratorii revistei „Luceafărul” alături de Al. Ciura, Octavian Goga, Aurel Bănuț, Ioan Lupaș etc., între anii 1902-1904. I. Lapedatu a publicat în „Luceafărul” scrierile despre opera lui Adam Smith și considerații asupra teoriei asigurărilor asupra vieții, tipărite la puțin timp, ca lucrări de sine stătătoare⁴; Octavian Prie va scrie o serie de 9 schițe cu subiecte din lumea satului românesc transilvănean⁵. Mai mult ca sigur și Petre Poruțiu și-a intersectat pașii cu cei doi în primii doi ani de studenție, cel puțin în momentele dezbaterilor aprinse de la Societatea „Petru Maior” din anii 1901-1902. Apoi, I. Lapedatu, O. Prie și P. Poruțiu devin colegi prin funcțiile și activitățile întreprinse în calitate de secretari generali ai resorturilor de finanțe, învățământ și culte și de reformă agrară din cadrul Consiliului dirigent între anii 1919-1920.

Prezența celor 6 specialiști în învățământul academic comercial din Cluj, aproape concomitentă, cu excepția lui D. Voina, care este integrat după 1939, este prilejuită de înființarea Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din anul 1920, ca urmare a susținerii proiectului lui Aurel Ciortea (viitor rector al acestei instituții între anii 1920-1928) de către Octavian Prie în calitate sa de secretar general al Resortului Instrucțiuni publice și culte. Academia Comercială înființată în toamna anului 1920 se dorea să fie o instituție de învățământ superior și nu o continuare a vechii Academii Regale de Comerț din Cluj care avusese statutul unei instituții de învățământ postliceale⁶. Așa că, nu întâmplător, noua Academie Comercială și-a mărit în durata de școlarizare 2 la 3 ani, din 1922, iar din 1930 la 4 ani, aliniindu-și statutul și sistemul de pregătire la standardele Academiei Comerciale de la București, aducând profesori de marcă de la Universitatea din Cluj sau din alte centre universitare⁷. Eforturile pentru îmbunătățirea calității învățământului academic s-au repercutat și în

dreptul de conducere și a organiza susținerea tezelor de doctorat începând cu anul 1930; Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj rivalizând în privința calității pregătirii studenților și a realizărilor științifice și didactice cu Academia Comercială din București și chiar cu instituțiile europene de profil din perioada interbelică⁸.

Născut în 1876 la Brașov **Ion I. Lapedatu**, ca și fratele său geamăn Al. Lăpedatu, fiu al profesorului, publicistului și scriitorului Ioan Al. Lăpedatu, a urmat un traseu diferit de cel al fratelui său încă din anii școlarității gimnaziale, liceale și academice. Absolvent cu distincție al Școlii Superioare Comerciale confesionale din Brașov în anul 1898, urmează Academia Comercială Orientală, Institutul Pedagogic de la Budapesta între anii 1898-1904, dar și ca audient extraordinar la cursurile Facultății de Drept și Științe Politice și ale Facultății de Litere și Filozofie între anii 1898-1900, având ca susținere materială bursele oferite de Fundația „Emanuil Gojdu” și Societatea „Transilvania”. Negăsind un post liber la Școala Comercială din Brașov va îndeplini funcția de secretar II la „Astra”, în 1905, va ajunge secretar și din anii 1906 director al băncii „Ardeleana” din Orăștie; va îndeplini funcția de secretar al Uniunii băncilor românești „Solidaritatea” și va deveni din 1911 directorul primei bănci de asigurare a românilor transilvăneni „Banca Generală de Asigurări” din Sibiu. În 1918 este numit secretar general al resortului finanțelor în Consiliul Dirigent. Experiența și competența sa în domeniul economico-financiar îl impune ca președinte sau membru al comisiilor pentru lichidarea și reglementarea afacerilor financiare pentru fostul Imperiu austro-ungar, și al unor delegații desemnate a semna convenții comerciale cu statele succesorale. Din 1928 este chemat pe funcția de director la Banca Națională a României, apoi este ales administrator, viceguvernator și guvernator al acesteia. Va participa ca deputat și secretar între anii 1919-1928 la dezbaterile din parlamentul României, ca lider al P.N.R. apoi ca membru al Partidului Poporului; va fi pentru o scurtă perioadă (1926-1927) ministru de finanțe. Între anii 1922-1929, îi este îndeplinită o dorință mai veche de a preda în învăț-

mântul românesc, fiind numit profesor titular la Catedra de Știință și Legislație Financiară și de Finanțe private la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, impunându-se ca unul dintre profesorii de marcă, susținând prelegeri clare de o logică impecabilă, îmbinând predarea teoriilor financiare cu exemplificări izvorâte din practica exercitării funcției directorului de bancă și alcătuiind pentru studiul studenților cursul șapirografiat „Noțiuni fundamentale de Știința finanțelor”. Plecarea sa de la Academia Comercială a lăsat un gol greu de acoperit de urmașii săi la catedra de finanțe. Pentru activitatea economică și științifică, pentru opera sa de mecenat social și cultural prin înființarea și înzestrarea financiară a unor fundații va fi ales membru de onoare al Academiei Române în 1936. Începuturile comunizării României l-au afectat profund, fiind înlăturat din toate funcțiile, naționalizându-i fundațiile și toate bunurile, sechestrându-i uriașa bibliotecă și chiar manuscrisele, stingându-se în anul 1951 cu regretul zădărnicii întregii sale activități de aproape 50 de ani în viața economică, științifică și publică dedicată modernizării societății românești.

Opera sa științifică, materializată în 20 de lucrări și peste 350 de articole și studii, majoritatea apărute în „Revista economică”⁹, privește diversele aspecte ale activității economico-financiare de stringență actualitate, marea lor majoritate oglindind implicarea sa directă și de aici opiniile și concluziile cu finalitate în practica concretă a fenomenelor sau acțiunile economice întreprinse¹⁰.

Economistul **Dumitru Voina**, născut în 1893 la Brașov, într-o familie relativ înstărită, aparținând elitei economice brașovene, tatăl fiind patron de restaurant, absolvent al Școlii Superioare Comerciale din localitate în 1911¹¹, va urma, între anii 1911-1913 și 1916-1917 studiile la Academia Orientală de Comerț (Institutul pedagogic)¹² în paralel fiind auditor extraordinar între 1911-1912 și 1916-1918 la Facultatea de Litere și Filozofie¹³, pregătindu-se astfel pentru o carieră în învățământul liceal economic. Se pare că a debutat la Școala Comercială din Brașov, iar datorită competențelor sale este promovată de timpuriu ca inspector al Învățământului Comercial în zona Transilvaniei. Specializat, inițial în

domeniul corespondenței comerciale va întocmi, între anii 1924-1931, pentru uzul Școlilor comerciale, manuale de corespondență comercială română, franceză și maghiară (cele din urmă având coautori și specialiști maghiari), adevărate modele în materie, dovadă fiind edițiile succesive ale acestora. Bunăoară, „Tratatul de corespondență comercială română” ajunsese în 1930 la a patra ediție, fiind recomandat călduros de specialiștii în domeniu. Voina sesiza însemnătatea însușirii și practicării acestor cunoștințe afirmând că: „O corespondență activă, stăruitoare și amicală, provoacă întotdeauna atenție și interesul clienților ... Dimpotrivă, neglijență corespondală produce răceală, face să se micșoreze din ce în ce mai mult sfera afacerilor” unei unități economice „în favoarea concurenților atenți și stăruitori”¹⁴. Lucrările de acest gen, extrem de practice, cuprindeau elemente de frazeologie generală și de stil, tipurile de oferte și circulare, scrisori de informații, scrisori pentru afaceri cu mărfuri, de asigurări, clasificarea și urmărirea operațiunilor contabile pentru comerțul bancar, scrisori pentru afaceri cu efecte publice și devize, modalitățile de reglementare a comisioanelor etc. Asemenea lucrări ar fi extrem de benefice și astăzi pentru liceele de profil și chiar pentru instituțiile de învățământ economic superioare, desigur, aduse la nivelul operațiunilor economice actuale. Se va orienta însă spre domeniu contabilității publicând lucrări precum: „Faze din evoluția contabilității” (Cluj, 1932); „Metode naționale și curente noi în contabilitate” (Cluj, 1937), „Contribuții la precizarea funcțiilor contabilității sistematice” (Cluj, 1939); Poziția contabilității față de studiul exploataților economice” (Brașov, 1946).

Dumitru Voina și-a susținut doctoratul la Academia din Cluj în 1936 cu o temă aplicată de contabilitate la evaluarea activității unităților economice, fiind admis mai întâi conferențiar, iar din 1940 profesor titular. Întrat în rândul colectivului universitar economic relativ mai târziu, D. Voina este deosebit de prețuit pentru competențele sale științifice primind catedra de contabilitate generală, fiind ales între anii 1940 până la desființarea Academiei Comerciale (între timp refugiată din 1940 la Brașov) în anul 1948, prorector, când se pare că a fost comprimat din

învățământul academic, ca de altfel, majoritatea colegilor săi de generație. Va îndeplini ulterior simple posturi contabile pe la diverse întreprinderi, înainte de a fi pensionat în anul 1953, continuând să trăiască la Brașovul natal unde a decedat în anul 1976, nu înainte de a tipări lucrarea „Din începuturile culturii economice românești” (Brașov, 1969).

D. Voina, prin calitatea lucrărilor sale didactice și științifice s-a impus ca unul dintre cei mai de seamă specialiști în domeniul științei contabile, nu numai din Academia Comercială Clujeană ci chiar la nivel național, angrenându-se bunăoară în dezbaterile ce priveau teoriile contabilității, purtate în epocă cu specialiști consacrați precum I. N. Evian (fost profesor la Universitatea din Cluj și fost profesor la Academia Comercială), V.M. Ioachim, C.G. Demetrescu, Șt. I. Dumitrescu profesori la Academia Comercială din București. În disputele științifice purtate D. Voina a reușit să contureze *teoria economico-juridică a contabilității, concepție inovatoare care-i poartă numele în istoria teoriilor contabilității românești*, susținând și impunând, totodată, în dezbaterile economice statutul de știință a contabilității, întrucât mai mulți economiști o clasificau ca o simplă activitate tehnică rutinieră sau cel mult o artă a interpretărilor datelor și cifrelor statistice. Contabilitatea, în concepția lui Voina, nu era o disciplină auxiliară sau subordonată unei alte științe sau discipline economice întrucât implicarea sa în cercetarea multiplelor fenomene economice dar și sociale îi oferă posibilitatea unei abordări extrem de cuprinzătoare, concluzionând că avem de a face cu o „universalitate a materiei contabile”. „Contabilitatea își are gândirea ei proprie. Ea este o disciplină independentă”¹⁵ în cursul de „Contabilitate generală” (Brașov 1944) și mai ales în masivul tratat de „Contabilitate generală” apărut la Brașov în 1947, D. Voina caracteriza contabilitatea ca o știință ce urmărește, corectează dar și emite soluții asupra mișcărilor de valori care se realizează nu numai la nivelul celulelor economice sau administrative ci cuprind întregul areal de valori realizate de o societate în domeniile culturii, artei, învățământului sau științei¹⁶. Relevarea și reconsiderarea impactului și importanței gândirii economice contabile a lui D.

Voina în știința economică românească o va face cu deosebită pregnanță, mult mai târziu, în anul 1991, fostul său asistent și apoi profesor la Universitatea din Iași, Dumitru Rusu, într-o cuprinzătoare sinteză dedicată evoluției științei contabile din România, acordându-i acestuia nu numai un capitol distinct ci incluzându-l postmortem ca autor al acestei lucrări de referință¹⁷.

În cadrul Academiei Comerciale din Cluj cursurile de drept civil, comercial și contabil au fost predate de juriști, parte veniți de la Universitatea din Cluj, alții angajați permanenți, deși absolvenții Academiei Comerciale urmaseră în totalitatea lor asemenea discipline din dorința conducerii acestei instituții, de a asigura calitatea și acuratețea conținutului lor prin specialiști cu experiență și competență deosebite. Printre aceștia s-au remarcat și **Petre Poruțiu**, profesor agregat la Academia Comercială între anii 1920-1926¹⁸. Născut la Timișoara în anul 1884, urmează studiile liceale în orașul Bistrița la Liceul german evanghelic până în 1901, înscriindu-se în același an la Facultatea de Drept și Studii Politice de la Universitatea din Budapesta. Pe care o absolvă în anul 1906, luându-și licența, iar apoi doctoratul în drept în anul 1908¹⁹. Va practica ulterior, avocatura la Bistrița, numărându-se printre tinerii lideri ai mișcării naționale din zonă, drept pentru care va fi numit, după 1918, ca director al secției de Reformă agrară în cadrul Consiliului Dirigent, fiind de asemenea atașat consilier tehnic al delegației române la Conferința de Pace de la Paris. Apreciat ca un specialist de marcă în dreptul comercial va preda această disciplină la Facultatea de Drept din Cluj fiind ales prodecan și decan în câte două legislaturi universitare. A fost prezent în mai multe legislaturi în parlamentul României ca reprezentant Partidului Național Țărănesc. Cu o pregătire temeinică deosebită în domeniul dreptului comercial va preda însă la Academia Comercială cu precădere cursul de drept cambial. Înzestrat cu un talent oratoric remarcabil și cu o logică a susținerii argumentelor deosebit de rară, Petru Poruțiu își captiva studenții cu prestanța, siguranța și claritatea argumentelor. Nu întâmplător noțiunile din cursul de drept cambial, dar și cel de

drept comercial, au fost transcrise inițial de studenți, care cu aprobarea sa și cu intervențiile de rigoare au circulat sub formă șapirografiată în mai multe ediții²⁰. Investigațiile sale științifice s-au extins și asupra istoriei dreptului cambial, a dreptului comercial comparat, constituindu-se în lucrări de referință în epocă. De asemenea a cercetat efectele stabilizării monetare ale sistemului bancar românesc și ale tranzacțiilor cu acțiuni bancare prin prisma principiilor dreptului civil privat. Întrucât activitățile universitare la Facultatea de drept apoi cele publice și administrative tot mai numeroase îi impuneau eforturi suplimentare a renunțat să mai predea din 1926 la Academia Comercială. Locul său ca profesor titular însă va fi preluat de juristul Victor Pop până în 1940, de altfel și el student la Facultatea de Drept și Științe Politice din Budapesta.

Cursul de drept civil va fi predat la Academia Comercială din Cluj din anul 1921 de către **Ion Mateiu**, fiu de preot din Sebeșul de Sus²¹. Născut în 1884 absolvă studiile primare în satul natal și cele liceale la Sibiu în anul 1903. A urmat cursurile de teologie la Sibiu, iar din 1906 s-a înscris la Facultatea de Drept și Științe Politice de la Budapesta de unde sa transferat la facultatea similară de la Cluj, întrucât intrase, în același timp, în învățământ ca învățător la Săliște și Gura Râului, pentru a-și asigura resursele financiare necesare taxelor universitare. De altfel, a frecventat extrem de puțin cursurile universitare prezentându-se de obicei la susținerea examenelor. Absolvă și își ia licența în anul 1910, iar în 1911 și doctoratul²². Ulterior este referent și consilier școlar pe lângă Arhiepiscopia ortodoxă din Cluj. În 1916 pleacă, clandestin, în România și devine redactor șef al periodicelor „Ardealul” și „România Nouă”, pentru ca între 1919-1920 să fie numit director general al învățământului primar din Transilvania; predă din 1920 la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj ca profesor agregat, din 1923 ca profesor titular de drept civil până la pensionarea sa în anul 1944. A continuat activitatea științifică și legăturile colegiale cu membrii Academiei până la subita sa stingere din anul 1946. A fost ales rector al Academiei Comerciale între anii 1938-1940 și, apoi președinte al

Asociației profesorilor universitari în timpul refugiului de la Brașov între anii 1940-1944. S-a impus printr-o activitate didactică, științifică și publicistică extrem de vastă, publicând circa 50 de lucrări de mai mare sau mai mică întindere, peste 2000 de articole scrise în periodicele românești din Transilvania, la: „Luceafărul”, „Ardealul”, „Tribuna”, „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Națiunea” etc. cu subiecte din domeniile dreptului, învățământului, culturii și istoriei naționale atingând și problemele minorităților. Pentru activitatea științifică va primi în anul 1927 premiul „Gh. Asachi” al Academiei Române (lucrarea „Dreptul bisericesc de stat în România întregită”). Are contribuții remarcabile în conturarea dreptului bisericesc, în istoria dreptului bisericesc și istoria dreptului cutumiar românesc, istoria dreptului civil și privat național. Dintre acestea am aminti doar lucrările: „Contribuții la istoria dreptului bisericesc” (Sibiu, 1921, 411 p.), „Dreptul bisericesc de stat în România întregită” (Cluj, 1926), „Doctrina de stat a problemei minoritare” (Cluj, 1927), „Vechi instituții de drept privat la românii din Transilvania” (Brașov, 1943). Evident, a tipărit un curs de drept civil²³, pentru studenții, ce se impunea prin caracterul sistematizat al cunoștințelor, claritatea expunerii, didactica explicativă a terminologiei și a spețelor, calități care contribuiau la ușurința parcurgerii și însușirii conținutului acestuia.

Lucrările sale, recenzate elogios în epocă, asemenea istoricului Ioan Lupaș, vor fi folosite, ulterior, de către autorii volumelor de „Istoria dreptului și statului românesc” din anii 1961-1965 și 1980, mai puțin însă citat din motive mai mult decât subiective, chiar de către urmașul său la catedra de drept civil Al. Herlea.

Cursurile de limbă și de corespondență română și de limbi moderne erau susținute la Academie de regulă de specialiști în filologie dintre acești Octavian Prie și Constantin Lacea și se remarcă și prin deținerea funcției de rectori ai Academiei Comerciale între anii 1937-1938, respectiv 1936-1937, ambii pensionându-se în anul 1939, C. Lacea continuând însă să publice în periodicul științific al acesteia „Observatorul social-economic”.

Constantin Lacea născut în 1875 într-o familie de mari negus-

tori, inițiatori și susținători cu mijloace financiare considerabile a construcției clădirii gimnaziului, cât și a remunerării profesorilor din școlile medii românești de la Brașov²⁴, absolvent al acestor școli în 1892, se înscrie, în același an, la Universitatea din Leipzig, apoi la Facultatea de Litere și Filozofie de la Budapesta între anii 1893-1896, frecventează și cursurile Universității din München între anii 1895-1896 și își susține doctoratul în 1898 la „Institutul de studiere a limbii române” din Leipzig în anul 1898²⁵ cu teza „Vieții și petrecerii sfinților a mitropolitului Dosoftei” sub conducerea savantului romanist german Gustav Weigand. Devine profesor la Gimnaziul și Școala Comercială din Brașov de limbă germană și franceză și de corespondență comercială în limba germană, fiind obligat, în anul 1903, să-și susțină și atestatul de profesor la Universitatea din Budapesta²⁶. În 1916 se refugiază în România și este numit din 1917 atașat pe lângă Legația română din Suedia, apoi la Paris, având sarcina repatrierii prizonierilor români, dar și de a susține activitatea de propagandă favorabilă desfășurării Unirii în care scop a editat lucrarea „La Bucovine” (Paris, 1919), o reușită sinteză de istorie care evidențiază perenitatea elementului și culturii românești în această provincie în perioada anterioară anului 1918. Desfășoară o vie și diversă activitate didactică și științifică. În calitatea sa de profesor la școlile liceale de la Brașov, va alcătui și edita un Manual de limbă germană apărut în două ediții (1903 și 1919), iar pentru studenți o „Gramatică a limbii germane” (Cluj, 1930) și un „Dicționar de limbă germană” (împreună cu Ioan Gherghel profesor la Academia Comercială) (Cluj, 1931) cu termeni de economie generală. Specialist încă din anii de studenție petrecuți în Germania în studiul dialectelor limbii române și în analiza lingvistică a textelor vechi va fi ales în anul 1906 printre primii colaboratori la alcătuirea „Dicționarului limbii române”, de către Sextil Pușcariu, coordonatorul acestei vaste lucrări de lingvistică și cultură națională. O parte din rezultatele cercetărilor sale lingvistice vor fi publicate în Anuarul Gimnaziului de la Brașov. Va redacta și corecta mii de articole pentru „Dicționarul limbii române” încât se poate socoti, de fapt, autorul principal și el mai autorizat al

primelor 3 litere (A, B, C) ale acestuia, contribuția sa fiind recunoscută „numai de aceia care au lucrat alături de el și de către specialiști în domeniu” remarca lingvistul D. Macrea, adăugând că primele litere, și îndeosebi litera C, sunt dintre cele mai cuprinzătoare în limba română²⁷. Participarea la alcătuirea termenilor lingvistici ulterioari este mai redusă, dar activitatea și stăruința benedictină, depusă pe parcursul a patru decenii, la cea mai vastă și cuprinzătoare lucrare filologică românească din prima jumătate a secolului XX, i-au asigurat statutul de cărturar savant deși, despre sine, Lacea afirma că este doar un „profesor și modest filolog”. Este adevărat că în amintirea contemporanilor și studenților era personificarea modestiei și onestității adevăratului om de știință, înzestrat cu o etică și deontologie fără cusur, exigent cu sine însuși, înțelegător și plin de simțire pentru cei din jurul său. În paralel cu cercetarea lingvistică s-a implicat în organizarea și susținerea activității Muzeului limbii române de la Cluj, unde aproape benevol a fost custodele și bibliotecarul acestuia până în anul 1940. A colaborat cu studii de istorie a cărții vechi românești sau de istorie a Brașovului la revista de renume „Decoromania”, condusă de Sextil Pușcariu, care avea printre redactori și colaboratori cei mai renumiți oameni de știință din centrele universitare din România și chiar din străinătate, întocmind pentru o bună parte a numerelor revistei indicele de termeni și autori cu o acribie demnă de admirat. De altfel, scrierile lui C. Lacea sunt adevărate modele și astăzi, prin spiritul analitic, logica și claritatea discursului, prin calitatea argumentelor și în egală măsură prin modul de citare și comentare a tuturor izvoarelor și autorilor care au abordat într-un fel sau altul subiectele puse în discuție.

Absorbit de istovitoare muncă depusă la alcătuirea Dicționarului și de activitățile de la Muzeul limbii române, pe lângă obligațiile didactice, C. Lacea și-a găsit timpul necesar să scrie articole și studii (unele dintre ele publicate în broșuri aparte), ce vor îmbogăți bibliografia cărții vechi românești (scrisă de Ioan Bianu și Nerva Hodoș), comentând Psaltirea în versuri a lui Dosoftei²⁸, descoperind și prezentând cărți uitate în Biblioteca lui Sion²⁹ de

la Cluj, sau în biblioteca bisericii Sf. Nicolae din Brașov, înscriind în circulație și analizând un voluminos manuscris, „Pușcașul”³⁰ din care se putea reconstitui genealogia viitoarei familii de intelectuali Pușcariu. A intervenit în chestiunea controversată a copiștilor Psaltiri Șcheiene³¹, susținând argumentat că aceștia erau sași ce cunoșteau limba română și o foloseau în propaganda religioasă și în activitățile comerciale.

Secvențele istoriei românilor din Brașov sunt surprinse, de regulă, din perspectiva introspecțiilor filologice și se referă la: așezarea definitivă a lui Coresi în acest oraș³²; graiul românilor din Șcheii Brașovului³³; limba folosită de negustorii brașoveni³⁴; cetatea de pe Tâmpa³⁵; așezarea meglenoromânilor din Țârnașca în Șcheii Brașovului (numiți impropriu bulgari)³⁶; la istoria junilor brașoveni³⁷ sau la descrierea lumii Brașovului între anii 1871-1878³⁸ cu referiri despre ecourile Războiului de independență în societatea românească a orașului. A continuat activitatea științifică și după pensionarea sa din anul 1939, publicând „Contribuții la cunoașterea trecutului și educația vechilor negustori și meseriași din Brașov” (1942) sau despre „Termenii economici cu tâlc” în 1943. Pentru opera sa științifică Academia Română la ales în anul 1939 ca membru de onoare, discursul de prezentare fiind susținut de Sextil Pușcariu. Creațiile sale lingvistice vor fi prețuite de cunoscuții filologii Iorgu Iordan și Dimitrie Macrea, autori ai ediției noi a Dicționarului limbii române, care i-au inserat efigia în galeria personalităților de seamă ale filologiei românești.

Prezența lui **Octavian Prie** la Academia Comercială din Cluj din anul 1921 se datora pregătirii și confirmării calităților sale de profesor de limbă română și germană la școlile Blajului înainte de 1918, cât și a datorită faptului că, în calitate de secretar general al Resortului de Instrucțiune publică și Culte al Consiliului dirigent susținuse proiectul înființării acestei instituții. Născut în 1875 în Săcădat, județul Sibiu, într-o familie de preoți, urmează și absolvă liceul de stat din Sibiu în 1895 și, cu o bursă Romanțai, se înscrie în 1895 și termină, în 1899, Facultatea de Teologie de la Universitatea din Budapesta; frecventează, timp de doi ani (1900-1902), cursurile Facultății de Litere și Filozofie din același oraș,

ocupând din 1902 postul de profesor la Seminarul Teologic din Blaj, apoi după susținerea examenului de profesorat în 1904, devine cadru didactic la liceul din Blaj, predând limba română, maghiară și germană³⁹. În 1906 își va susține doctoratul cu teza „Curentul etimologic în filosofia română”. Este extrem de activ în mișcarea culturală desfășurată de Despărțământul „Astrei” Blaj și se implică în mișcarea politico-națională a P.N.R. După 1918, în afara funcției deținute în Consiliul Dirigent, ca lider al Partidului Național Român și apoi al Partidului Național Țărănesc este ales deputat și senator în mai toate legislaturile parlamentare până în 1938. La Academia Comercială va preda limba și corespondența comercială română între anii 1920 - 1939, remarcându-se ca un profesionist deosebit de meticulos în predarea și seminarizarea cursului, deschis și afabil în relațiile colegiale și îndeosebi cu studenții cărora li s-a dovedit întotdeauna un bun sfătuitor și sprijinitor⁴⁰. Din ipostaza omului politic, prestanței și corectitudinii câștigate în viața publică va fi ales în Consiliile de administrație ale: „Băncii Agrare” și a întreprinderilor economice „Iris” și „Cărămideriei orașului Cluj”. A fost atras de publicistică și viața literară colaborând la numeroase periodice precum „Lucefărul”, „Unirea”, „România Mare”, „Țara nouă”, „Țara de mâine”⁴¹. A fost editor și proprietar al periodicelor „România” (1922) și „Steaua Clujului” (1930-1931).

Primele încercări literare le va publica în revista „Lucefărul” (seria Budapesta) la înființarea căreia contribuise, cu un serial de schițe și romane, semnate cu pseudonimul Tullius, apărute între anii 1902-1904; scrisul său degajând și descriind stările nostalgice ale studentului ce rememora întâmplările petrecute în lumea satului natal, încercând să contureze portretele unor personaje cu rosturi deosebite în viața societății rurale precum preotul, notarul sau învățătorul. Subiectele, precum și stilul, primelor sale creații se aseamănă cu lucrările literare ale colegului său Al. Ciura, fiind de factură tradiționalistă cu accente semănătoriste și poporaniste deși în această fază ambii nu aveau prea multe cunoștințe despre cele două curente literare ce se manifestau cu anvergură în Regatul României. Va continua să publice și ulterio-

or, îndeosebi în perioada interbelică, schițe și nuvele, cea mai mare parte dintre ele (20) strânse în volumul „În sat la noi. Povestea despre oameni și întâmplări din alte vremuri” (Cluj 1928), încercând să radiografieze valorile lumii rurale, pornind de la experiențele și amintirile proprii ce i-au marcat copilăria și adolescența, remodelate și transpuse în trăsăturile și atitudinile eroilor reali sau imaginari, întruchipați adeseori ca purtători ai unor norme etice ireproșabile. Pentru a întări și demonstra valorile și virtuțile morale rurale structurate pe evoluția unor cutume ancestrale, dar și pentru a crea stări conflictuale, Prie introduce în schițele sale și personaje care încalcă normele de conduită comunitară, marginalizându-se sau autoizolându-se prin urmările comportamentului lor. Stilistic, și această alegere de scrieri în proză, se înscrie, în linii esențiale, în notele surprinse în scrierile debutului său literar cu remarca îmbunătățirii construcției epice. Sondarea vieții rurale se realizează în tonuri ce estompează trăirile nostalgice în favoarea unor tablouri și imagini cât mai apropiate de viața reală, scrisul său, ca și al altor confrăți de curent și tradiție literară ardeleană, prefațând creațiile, cu aceleași subiecte, însă mult mai izbutite stilistic și sub raportul construcției literare, realizate de Pavel Dan sau de Liviu Rebreanu.

Socotind satul ca leagănul virtuților strămoșești și ca izvor de viață al națiunii, Octavian Prie va realiza și încercări introspective de istorie orală și etnografie abordând din această perspectivă istoria satului natal în lucrarea „Un sat românesc din Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceiuri” (Cluj 1928).

O. Prie este cunoscut și ca un autor dramatic. Membru al Societății pentru Fond de Teatru român, caută să impulsioneze mișcarea de teatru de amatori și prin contribuțiile literare proprii, scriind până la primul război mondial trei piese de teatru: „Răspлата păcătosului”, „O viișoară” (piesă populară în 3 acte) (Blaj, 1912) și „Jertfe” (Blaj 1914). Prima dintre ele este o încercare de punere în scenă a episoadelor ce însoțesc momentele nașterii Domnului și este scrisă, evident, pentru elevii ce trebuiau să organizeze serbările școlare din preajma sărbătorilor de iarnă.

Cu realizări de construcții dramatice mai reușite sunt celelalte

două piese „O viișoară” cu subiect din viața cotidiană a satului și personaje provenite din rândul țăranimii cît și al elitelor minore administrative ce se află într-o declarată opoziție, transformată pe parcursul desfășurării acțiunii în stări conflictuale rezolvate de autor cu un final moralizator favorabil eroilor țărani implicați în această dispută dramatică. Piesa „Jertfe” cu subiect istoric din lumea rurală în veacul al veacului XVIII oglindește viața și năzuințele țăranilor iobagi transilvani. Ea va fi remarcată și pentru natura subiectului și factura literară tradițională, de către Nicolae Iorga care o aprecia, ca „O piesă de adevăr istoric în fizionomia epocii ... Eu am citit-o descoperind calități din cele mai însemnate ale observației și dialogului, ale duioșiei și ale tragicului”. Piesa „Porcii” scrisă mult mai târziu în 1932 (Cluj) se inspiră tot din evenimentele derulate în lumea satului însă din de dinainte și din timpul primului război mondial, cu implicarea mai multor personaje decât în piesele anterioare, Prie, operând în construcția dramatică după aceleași reguli, atunci când practic le grupează pe acestea în două categorii declarat antagonice; pe de o parte reprezentanții oficialităților administrative și bogătașii satului iar pe de altă parte țăranii harnici și chiar muncitori industriali, primii purtători ai ideilor și comportamentelor cosmopolite, ceilalți moștenitori și promotori ai tradițiilor și atitudinilor de moralitate rurală perene. Piese de teatru ale lui Octavian Prie au avut succes în lumea trupelor de amatori sau a celor care ocazional se implicau în susținerea unor spectacole teatrale, de regulă elevi și studenți, autorul chiar scriind cu această intenție aceste încercări dramatice, deși ideea nu a fost mărturisită în mod deschis. Creația literară întreprinsă de profesorul Prie în ciuda curenților sesizate de criticii literari din epocă, dar mai ales de cei contemporani a avut o bună circulație și s-a regăsit în gustul literar și artistic elitelor românilor din epocă, îndeosebi în mediul rural, căruia de altfel îi era și destinată.

Succinta trecere în revistă a traseelor intelectuale a unora dintre numeroșii studenți români ce și-au efectuat studiile în perioada imperiului austro-ungar la Budapesta și, care ulterior, s-au remarcat în mediile academice ale Clujului din epoca Româ-

niei Mari a pornit de la ideea ilustrării continuității și perseverenței în perfecționarea abilităților primite în anii de studii universitari, a preluării și remodelării unor modele, pentru a deveni prin rezultatele împlinite în plan profesional, la rândul lor, mentori în specialitățile în care s-au afirmat, pentru generațiile de studenți pregătiți la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Chiar înainte de a deveni cadre didactice universitare, personalitățile amintite în această comunicare, s-au impus în lumea elitelor românești de la începutul secolului XX. Ion I. Lapedatu ca director de bancă, inițiator și făuritor al sistemului de asigurări cu capital românesc din Transilvania. Constantin Lacea, Dumitru Voinea și Octavian Prie ca profesori de vază în liceele românești din Brașov și Blaj; Ion Mateiu ca și consilier pentru problemele învățământului confesional de pe lângă Arhiepiscopia din Sibiu, iar Petre Poruțiu ca un valoros jurist. În paralel, toți au colaborat și au publicat intens în periodicele vremii, fie ele cotidiene, culturale sau de specialitate, articole de popularizare, dar cel mai adesea științifice sau literare cu un pronunțat caracter de originalitate. Apoi, au fost activi implicați în activitățile societăților culturale românești, iar unii dintre ei precum Octavian Prie și Petre Poruțiu și în conducerea mișcării politico-naționale.

Vizibili în viața profesională și publică la nivelul elitelor românilor, au fost recomandați de a ocupa posturi de conducere în Consiliul Dirigent sau în sistemul de învățământ preuniversitar în primii ani de după Unirea din 1918.

Cu o experiență socială și profesională de excepție, cu o serie de contribuții științifice promițătoare, deși relativ tineri aceștia vor fi chemați să înființeze, organizeze și să structureze învățământul superior economic din Cluj, dovedind ulterior, că încrederea acordată lor de către factorii administrativi competenți a fost pe deplin confirmată de opera și activitățile academice și publice derulate pe tot parcursul traseului lor universitar.

NOTE

1. În această privință pentru deschiderea și susținerea succintei noastre comunicări am aminti contribuția istoriografică de referință a profesorului Cornel Sigmirean „*Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*”, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, 807 p., ce reprezintă un suport științific temeinic și o sursă de informații pe care nu o poate ocoli nici un cercetător ce-și propune studierea fenomenului formării elitelor românești.
2. C. Sigmireanu, *Studenții români la Budapesta (sfârșitul secolului XIX-lea începutul secolului XX)*, în Simpozion, Giula, 2007, p. 58–73.
3. Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Institutul European, Iași, 1998, p.59–60.
4. Ion I. Lapedatu, *Teoria asigurărilor pentru viață*, Brașov, 1902; Idem, *Adam Smith. Sistemul său de Economie politică*, Budapesta, 1904.
5. Prie Octavian, „*Satul meu*” și „*Mama*” în „*Luceafărul*”, seria I, Budapesta, an I, 1902, nr. 1; „*Nenea*” în „*Luceafărul*” II, 1902, nr. 4, „*Florile*” în „*Luceafărul*” I, 1902, nr.5, „*Strigoaia*”, în „*Luceafărul*” I, 1902, nr 7; „*Domnu notăraș*” în „*Luceafărul*” I, 1902, nr. 9–10, „*Fata clopotarului*” în „*Luceafărul*” II, 1903, nr. 7; „*Viața și operele lui Simion Cârnaț*” în „*Luceafărul*” II, 1903, nr. 10–11; „*Popa nost*” în „*Luceafărul*” IV, 1904, nr. 18.
6. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Gondolkodás Múltjából (XIX – XX Század), Cluj-Napoca, 2001.
7. x x x 7 decenii de învățământ superior economic clujean (1920–1992), Cluj-Napoca, 1992.
8. *Învățământul economic superior din Ardeal 1920–2010*, coordonator Gheorghe Popescu, Editura Imprimeria Ardealul, Cluj-Napoca, 2010, p. 13–40.
9. x x x *Fraților Alexandru și Ion Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. LVII–LXXIV
10. Dintre numeroasele studii și articole dedicate operei și activității economistului Ion I. Lapedatu reținem, pentru sistematica și reușita sinteza, mai recenta lucrare semnată de Cornelia Nagy, Toader Ionescu, *Ion I. Lapedatu, un economist prezent la glasul vremii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
11. *Anuarul Școlii Comerciale Superioare greco-orientale din Brașov*, an școlar 1910/1911.
12. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 687.
13. Ibidem, p. 441.
14. Dumitru Voinea, *Tratat de corespondență comercială română*, ed. IV, Cluj, 1930, p.5

15. Dumitru Voina, *Curs de contabilitate generală*, Braşov, 1944, p. 5.
16. Augustin Tataru, *Considerații asupra scrisului economic în România*, în *Din activitatea și opera economistului dr. Augustin-Gustav Tataru*, Editura Omnium, Iași, 1995, p. 130–132.
17. Coord. Dumitru Rusu, *Luca di Borgo și doctrinele contabilității în cultura economică românească*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 247–263.
18. A se vedea succinta sinteză a operei și activității juristului Petre Poruțiu realizată de Traian Dumitrescu, Valeriu Mircea, *Istoricul învățământului economic din Transilvania, Istoricul Academiei de Înalte Studii Economice și Industriale din Cluj*, București, 1984 (text lapirografiat), p. 357–359.
19. Cornel Sigmirean, op. cit., p. 382.
20. Extinzând investigațiile în domeniul dreptului comercial Petre Poruțiu își va definitiva și tipări cursul sub titlul *Drept comercial. Curs de drept comparat român, transilvănean și bucovinean*, Cluj, 1938.
21. Traian Dumitru, Valeriu Mircea, op. cit., p. 193–209.
22. Cornel Sigmirean, op. cit., p. 391, 499.
23. xxx Din activitatea și opera economistului dr. Augustin-Gustav Tataru, Editura Omnium, Iași, 1995, p. 49.
24. Andrei Bârseanu, *Istoria Școalelor Centrale Romane gr Or din Braşov*, Braşov, 1902, p.53–132.
25. Cornel Sigmirean, op. cit., p. 433, 716, 718.
26. Traian Dumitrescu, Valeriu Mircea, op. cit., p. 220–230.
27. Dumitru Macrea, *Studii de istorie a limbii române și a lingvisticii române*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1965, p. 216–217.
28. „Dacoromania”, IV, 1924–1926, partea a II-a, p. 959–961.
29. „Dacoromania”, III, 1922–1923, p. 799–801.
30. Constantin Lacea, *Codicele Pușcașu*, în „Revista filologică” I, 1927, p. 67–84.
31. Constantin Lacea, *Capiștii Psaltirii șcheiene*, Cluj, 1924.
32. „Revista filologică” II, 1928, p. 354–358.
33. „Dreptatea”, 1906, Braşov, nr. 16, 29, 30.
34. „Anuarul Liceului „Andrei Șaguna” din Braşov”, an. LX–LXI, 1924–1925, p. 57–60.
35. Analele Academiei Române, „Memoriile Secțiunii Literare”, seria III, tom. XXIII, mem. 4, 1944.
36. „Dacoromania”, IV, 1924–1926, partea I, p. 335–340.
37. „Țara Bârsei”, I, 1929, nr. 1, p. 32–35.
38. „Observatorul social-economic”, seria II-a, 1943, nr. 5.
39. Cornel Sigmirean, op. cit., p. 349, 435.
40. x x x *Din activitatea și opera economistului dr. Augustin-Gustav Tătaru*, Editura Omnium, Iași, 1995, p.49.
41. Traian Dumitrescu, Valeriu Mircea, op. cit, p. 206–209.

Maria Dan

Un intelectual român absolvent al liceului din Szegeed. Scriitorul Virgil Onițiu

Recuperarea unor destine individuale poate constitui un instrument extrem de util pentru înțelegerea resorturilor unei societăți într-o anumită etapă a evoluției sale. În condițiile în care societatea românească din Transilvania își datorează în mare parte renașterea națională generațiilor de intelectuali formați în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea la universitățile din Europa Centrală și de Vest, istoria elitelor devine esențială în înțelegerea mecanismelor modernității.¹ Liberalismul care se extinde în secolul al XIX-lea pe întreg continentul european a clătinat cadrele tradiționale ale vieții intelectuale, cererea generalizată de educație atingând toate societățile europene și schimbând definitiv fizionomia învățământului în toate formele sale. Actori, și în același timp produs al acestor mutații, intelectualii au un rol din ce în ce mai vizibil, ei devin adevărate figuri ale modernității, atât din postura de porta-voce a poporului cât și din cea de spectatori critici ai societății care se schimbă.²

Destinul profesorului Virgil Onițiu poate constitui o exemplificare în acest sens, el consacându-și întreaga activitate ridicării prin cultură a poporului său, căci *valoarea noastră intelectuală și morală este o valoare relativă; ea crește sau scade în raport direct cu binele social pe care suntem în stare să-l facem. De aceea, un singur apostol adevărat este în stare să sgudue din temelii orașe, popoare și țări, chemându-le la viață nouă*³ intelectualul trebuind să-și risipească bogăția minții sale, fiindcă *un om foarte învățat, din a cărui învățătură nu profită nimeni nimic, nu se deosebește prin nimic de un om cu desăvârșire prost și neînvoțat. Aceași beznă de întuneric îl împresoară și pe unul și pe altul.*⁴

Născut la 6 februarie 1864 în Reghinul Săsesc, Virgil Onițiu era cel dintâi din cei cinci copii ai judecătorului Alexandru (Alexe,

după cum îi spuneau membrii familiei). Mama sa era fiica unui comerciant reghinean, în vreme ce familia tatălui își leagă originile de zona Sebeșului (lângă Alba Iulia), de unde bunicul lui Onițiu a plecat la Sibiu, iar de aici tatăl său la Reghin.⁵ În acest târg de pe valea Mureșului, ridicat în anul 1861 la rangul de oraș liber regesc își începe tânărul Virgil traseul școlar, într-o ambianță multiculturală și multietnică, Reghinul fiind la vremea respectivă un oraș majoritar săsesc, dar cu o puternică comunitate românească și una maghiară. Mutarea tatălui său la Caransebeș și apoi la Szeged în anul 1875 completează formarea școlară primară și secundară a tânărului cu școlile de aici. Anul 1882 îl găsește între absolvenții Gimnaziului piarist din Szeged, școală care a reunit de-a lungul secolului al XIX-lea nume importante ale intelectualității ardelenice de naționalitate română. Menționăm în acest sens prezența la începutul secolului al XIX-lea în rândul elevilor acestui liceu a scriitorului Damaschin Bojincă, a doctorului Pavel Vasici, a politicianului și juristului Eftimie Murgu, iar în a doua jumătate a secolului, pe cea a viitorului om politic, Vasile Goldiș. Orașul de pe Tisa, cu o populație de peste 30.000 de locuitori reprezenta o atracție pentru tineretul ardelean fiind un important centru comercial și cu o viață culturală destul de activă.⁶

Anii petrecuți pe băncile școlii din Szeged sunt și anii primelor încercări literare pentru tânărul Onițiu, sprijinit în activitatea intelectuală de profesorii săi, printre care îl amintim pe directorul liceului, Magyar Gábor, profesor de istorie și geografie.⁷ Ca elev al acestui liceu, el își face debutul în presa românească printr-o serie de încercări literare în forma unor schițe și nuvele. Aceste încercări îl fac cunoscut în rândul tineretului ardelean încă din anii de școală, după cum reiese din însemnările unui apropiat al său Dumitru Lăpădatu, care immortalizează primul contact al tânărului Onițiu cu școala teologică de la Sibiu, al cărui elev devine în anul 1882. *În mulțimea de tineri cari se prezentaseră în acel an școlar la înmatriculare, ca o raritate, se arătă, și un tânăr cu înfățișare orașenească. Acest tânăr, cu față și îmbrăcăminte de oraș, cu privire serioasă, însă simpatică, cu pas grav, se plimba singur, necu-*

*noscut la început de ceilalți elevi. Curând însă au aflat că e Virgil Onițiu, fiul judecătorului Alexie Onițiu de la tribunalul din Seghedin. Atunci am luat cunoștință că acest Virgil Onițiu e cel care scria la revista Noua Bibliotecă ce apărea în Brașov sub conducerea lui Teohar Alexi.*⁸

Alegerea unei școli teologice pentru următoarea etapă a formării sale intelectuale i-a aparținut tatălui, *nu ca să-l preoțească, ci ca să ajungă într-un mediu românesc, să se desprindă cu viața românească, după ce anii liceali îi petrecuse tot în străini.*⁹ Institutul Teologic-Pedagogic Ortodox de la Sibiu, inaugurat în anii absolutismului, a fost una din cele mai importante realizări în plan școlar a românilor din Transilvania, rezultat al unei acțiuni fără precedent declanșată la mijlocul secolului al XIX-lea în contextul *primăverii popoarelor*, pentru crearea unor instituții proprii de cultură necesare conservării și dezvoltării specificului național. Institutul va deveni în deceniile celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea principala instituție de formare a elitei clericale și laice ortodoxe, între profesorii și absolvenții săi numărându-se nume de excepție precum: Ioan Popescu (episcop de Caransebeș și membru titular al Academiei Române), Zaharia Boiu, Nicolae Cristea (unul din marii ziaristi ai Ardealului, redactor al ziarului șagunian „Telegraful Român”, condamnat în procesul Memorandumului), Ilarion Pușcariu (vicepreședinte al Astei și membru de onoare al Academiei Române), Nicolae Bălan (viitorul mitropolit al Ardealului), precum și cunoscuții istorici Ioan Lupuș și Silviu Dragomir (ambii membrii titulari ai Academiei Române) în rândul profesorilor. Nume precum Miron Cristea, Lucian Blaga, Andrei Oțetea, Dimitrie D. Roșca și Emil Pop, Ilarie Chendi, Sebastian Stanca, Candid Muslea întregesc pleiada de personalități care au frecventat cursurile acestei școli la cumpăna celor două veacuri.¹⁰

Anii teologiei sunt și anii unor noi încercări în domeniul literar care îl consacără în rândul colegilor săi ca o figură dominată. *Elevii seminarului care doreau să se cultive, să-și înmulțească cunoștințele, se grupau în jurul lui Virgil Onițiu.*¹¹ În această perioadă el își începe colaborarea cu revistele *Telegraful român*, *Familia* și *Musa*.¹²

Unul din studiile publicate în revista *Musa* în anul 1884, *Naționalismul în literatură*, scris în spirit maioreșcian, anunță dascălul de mai târziu, cu gândire disciplinată, cu un pronunțat spirit critic și cu îndrăzneala de a înfrunta prejudecățile,¹³ reliefând în același timp viziunea lui asupra caracterului literaturii, *Desvoltarea literaturii*, scrie el, *este determinată de împrejurări istorice și sociale. Deasemenea, ideile dominante ale veacului străbat în literatură. Veacul al XIX-lea fiind era naționalismului, literatura stă sub influența directă a principiului național, care impune ideea națională în întreaga viață intelectuală a popoarelor, în literatură, în artă, în literatură.*¹⁴

După absolvirea Institutului de teologie, în contextul lipsei resurselor materiale pentru continuarea studiilor Onițiu va intra pentru un an în redacția *Telegrafului român*, perioadă în care scrisul său *câștigă elasticitate, iar condeiul sprinteneală*, apreciază biograful său Horia Teculescu. Dorința de a urma o carieră didactică îi îndreaptă pașii în anul 1886 spre Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Viena și apoi în 1888 spre cea a Universității Regale din Budapesta. Cele două instituții de învățământ superior ale Monarhiei dualiste au marcat de-a lungul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea destinul intelectual a unei părți din ce în ce mai mari a elitei românești transilvănene, devenind adevărate culoare de receptare a valorilor Europei moderne. În acest spațiu al interferențelor culturale, el își continuă ucenicia pe tărâmul literar științific, întreținând legături strânse cu membrii societății academice studențești *România Jună*¹⁵ și contribuind la redactarea revistei *Roza fără ghimpi*.¹⁶

Întors în Transilvania după terminarea studiilor, Onițiu se stabilește definitiv la Brașov, devenind titular al catedrei de limba română și latină la liceul românesc din localitate. Patru ani mai târziu, la 18 august 1894, este numit în funcția de director al acestei școli, căreia i se va dăruia cu o abnegație fără margini până la sfârșitul vieții sale.¹⁷ Conducerea sa a adus un suflu nou gimnaziului brașovean, considerat de contemporani un adevărat *Ierusalim românesc*¹⁸ care a reunit de-a lungul vremii nume sonore precum Gavril Munteanu, Ioan Lapedatu, Valeriu Braniște, Vasile Goldiș, Ciprian Porumbescu, Andrei Bârseanu, Aurel Ciortea,

care prin valoarea lor ar fi putut cu ușurință ocupa catedre universitare prezența lor în astfel de instituții fiind însă o garanție a calității pregătirii absolvenților gimnaziilor românești din anii de dinainte de 1918.¹⁹

Încredințarea conducerii acestei școli i-a deschis lui Virgil Onițiu un cadru propice de exprimare și aplicare a concepțiilor sale didactice. Conferințele pedagogice, discursurile rostite la începutul și sfârșitul anului școlar, lucrările publicate în anuarul liceului cuprind principii moderne de organizare a procesului educațional în spiritul școli active, care domina literatura pedagogică europeană a vremii și cu care Onițiu intră în contact încă din anii studenției. Crezând cu tărie în rolul major al școlilor secundare în conturarea fizionomiei sufletești a tinerilor, Onițiu acordă un rol important orientării profesionale a tinerilor în concordanță cu propriile capacități, îndemnându-i pe părinți să îndrepte pe copiii mai puțin dotați spre meserii iar *aceea dintre absolvenții noștri care sunt mai talentați, mai muncitori și mai cu dragoste de neam să intre la teologie, ca să se facă luminătorii cu crucea'n frunte ai iubitului nostru popor.*²⁰ De asemenea el accentuează rolul lecturii individuale în formarea tinerilor și necesitatea deprinderii acestora cu *munca spirituală liberă*, precum și contribuția majoră în îmbunătățirea calității procesului educațional pe care o pot aduce călătoriile și excursiile școlare, prea puțin folosite în învățământul contemporan lui din cauza lipsei resurselor financiare. În cadrul unui discurs rostit la încheierea anului școlar 1904–1905 el propune ca soluție o practică observată în anii petrecuți la Szeged când șvabii din Banat și maghiarii din Seghedin își trimiteau copiii unii altora pentru a se deprinde cu limba. Astfel *copilul nu îngreuna bugetul familiei, căci pentru familie era indiferent cine mănâncă la masă: fiul propriu al familiei sau băiatul adus la schimb. Așa învățase lumea intelectuală din Seghedin nemțește pe atunci, iar șvabii din Banat ungurește... Iată podul de aur ce am căutat.*²¹

Preocupările sale pedagogice se reflectă și într-o serie de manuale didactice, din care amintim *Cărți de citire* și *Limba română, Ființa, originea, rudeniile și istoria ei*. Încercarea sa de a realiza o istorie a literaturii române (litografiată de elevii E. Țeposu și S.

Borza) poate fi considerată o consecință firească a concepției lui Onițiu despre rolul major pe care îl ocupă aceasta în emanciparea prin cultură a poporului român. În lipsa studiului de istorie națională, el concepe istoria literaturii ca o știință care prezintă în ordine cronologică și în mod sincronistic tabloul cel mare al dezvoltării literaturii unui popor. Ea nu va indica numai firul dezvoltării literare ci va trebui să identifice cauzele schimbărilor, deci va niza să dea un tablou clar istoric, care să servească drept fond deslușitor al diferitelor faze literare.²² Se pare că gândul unei astfel de istorii literare îl avea încă de la venirea în Sibiu, după cum mărturisește în memoriile sale, Valeriu Braniste, cumnatul și în același timp bunul său prieten: *avea planuri mari, voia să adune materialul pentru o mare epopee națională și să inițieze peste tot o direcție declarat național-politică în literatura noastră beletristică.*²³

Spirit integru și omul cugetării libere, legat de zbuciumul și frământările societății transilvane a acelei vremi, el va dezvoltă totodată cu o rară energie, neajunsurile și mizeriile îndurate de elevii români și va depune eforturi stăruitoare pentru construirea internatului liceului. Mai întâi, la 18 noiembrie 1898, el instituie masa elevilor harnici și săraci, iar la 23 octombrie 1911 pune piatra de temelie la localul internatului, considerând aceea zi ca o sărbătoare a dragostei sfinte și curate către ce avem mai scump, către tinerimea școlară.²⁴ Activitatea și inițiativele pedagogice ale lui V. Onițiu l-au consacrat în memoria contemporanilor ca *steagul profesorii din Ardeal.*²⁵

De o apreciere laudativă s-au bucurat și scrierile sale literare, pasiune care se manifestă încă din anii de școală petrecuți la Szeged și care dispăre doar odată cu cel care a fost profesorul, pedagogul, scriitorul Virgil Onițiu. Proza sa se inspiră din realitate conform concepției estetice a vremurilor. Frământările „inteligentei de la țară”, viața țărănimii și a micii burghezii cu slăbiciunile, contradicțiile și păcatele ei au devenit subiecte predilecte ale scrierilor sale literare. Multe din schițele cuprinse în cele două volume *De toate și Clipe de repaos* sunt inspirate de perioadele petrecute în zona Săliștei, atât ca student, cât și ca director, zonă care îl atrăgea după mărturisește prietenul său, Dumitru Lăpădatu,

prin viața culturală și economică activă care se desfășura aici prin numeroase instituții și reuniuni. Astfel, schița *Notarul Scurtu* i-a fost inspirată de cunoașterea unor notari comunali din jurul Săliștei iar ideea schiței *O serată în Șunturug* i-a trezit-o o producție școlară într-un sat din aceeași zonă la care luase parte ca student în teologie și a cărei încărcat program fusese compus fără nici un simț artistic.²⁶ Nu lipsesc nici nuvele și schițele cu influențe biografice. Menționăm în acest sens *Tempi passati, Amintiri din viața de student, Tata Moșu*. Primele două cuprind fragmente auto-biografice din perioada școlăriei, petreceri naive care uneori alunecă în obscenități, dominate de spiritele studenților întârziați și de stângăciile începătorilor, care cred că la Viena e ca-n satul lor, la Mag, unde dacă strănuți în capul de dincoace al satului, îți răspunde jitarul din celălalt capăt: *Să-ți fie de bine domnișorule.*²⁷ *Tata Moșu* eternizează câteva trăsături din viața de nomad a tinerei pături de oficanți ardeleni și sentimentul înstrăinării.²⁸

Evident, activitatea publicistică și literară desfășurată de Virgil Onițiu este mult mai vastă. Un număr însemnat de articole, schițe și nuvele au fost publicate în coloanele unor ziare și reviste ca *Gazeta Transilvaniei, Tribuna, Românul, Drapelul*, iar altele între care *Pildele lui Solomon* (portret), *Tragedia unui om* și *Petru Trucă* (schițe), au rămas în manuscris nefiind cunoscute de cititori. Se adaugă apoi numeroase comunicări prezentate în cadrul secției literare a Astei sau în adunările generale ale altor instituții de cultură și știință²⁹ completează portretul literar a lui Onițiu. Producția sa în acest domeniu s-a bucurat de aprecierile unor personalități precum Titu Maiorescu, Ilarie Chendi, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu³⁰, Onițiu devenind membru corespondent al Academiei Române.

Inițiativele și activitatea sa în domeniul școlar, literar și cultural îl înscriu în profilul intelectual european al elitei transilvănene care se conturează în lungul secol al XIX-lea. A doua jumătate a acestei epoci a reprezentat în fond pentru întreg imperiul dualist perioada de maximă încredere în cultură și știință. Asumarea modelului meritocratic propus de societatea modernă se constată și în rândul românilor, ideea iluministă a emancipării prin cultu-

ră, a legitimării proprii existențe prin cultură și instruire, prinde contur cu predilecție în această perioadă. Acum apar programele politice de dezvoltare culturală, se crează sutele de fundații de burse, o întregă presă transilvană alimentează ideea emancipării prin cultură.³¹ Virgil Onițiu, format în cele mai bune școli ale spațiului central-european, beneficiar al unor burse românești instituite cu scopul promovării unei intelectualități naționale își asumă rolul generației sale de a deschide drumuri noi și de a crea o atmosferă prielnică dezvoltării unui progres cultural și național.

Pedagogia românească, sistematică și rațională, aștept să curețe sufletul Românului de buruiana relilor deprinderi morale, ce le-a contractat în secolii de urgie și pe care le-a păstrat și'n zilele mai senine de azi.³²

Recuperarea unor astfel de itinerarii particulare poate contribui la completarea tabloului general, modelele de formare ale intelectualilor relevând specificitățile sociale și culturale ale fiecărei părți în parte dar în același timp și o coerență transnațională, rezultat al coincidențelor cronologice, al influențelor și reinterpretărilor.

NOTE

1. Pt. istoria elitelor românești vezi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară clujană, Cluj-Napoca, 2000.
2. Christophe Charle, *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle*, Éditions du Seuil, Paris 1996, pp. 165, 167.
3. Horia Teculescu, *V. Onițiu un educator deschizător de suflete și ziditor de idealuri. Viața și opera*, Ed. Casei Școalelor și a culturii poporului, București 1937, p. 49.
4. Apud. Vasile Netea, *Figuri ardelene*, Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, București 1943, p. 119.
5. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 50.
6. Cornel Sigmirean, *op.cit.*
7. Ioan Chiorean, *A Szegedi piarista liceum román diákjai* în vol. *Intelectualitatea din Transilvania în epocile premodernă și modernă*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș 2008, p. 248–250.

8. Dumitru Lăpădat, *Virgil Onițiu – Amintiri din tinerețe în Țara Bârsei*, Anul VII, nr.6, noiembrie-decembrie 1935, p. 539.
9. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Ed. Tritonic, București 2002, p. 77.
10. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *220 de ani de învoățăământ teologic sibian în Revista teologică* <http://www.revistateologica.ro>
11. Dumitru Lăpădat, *op.cit.*, p. 541.
12. Pentru lista lucrărilor scrise de V. Onițiu vezi Horia Teculescu *op.cit.*
13. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu în Profiluri mureșene*, vol. I, Tîrgu-Mureș 1971, p. 236.
14. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 109.
15. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu...* p. 236.
16. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 226.
17. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu în Profiluri mureșene*, vol. I, Tîrgu-Mureș 1971, p. 236.
18. Cf. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2000, p. 190.
19. *Ibidem*, p. 192.
20. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 100.
21. *Ibidem*, p. 329.
22. *Ibidem*, p. 112.
23. Valeriu Braniște, *op.cit.*, p. 77.
24. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu...* p. 241.
25. *Ibidem*, p. 236.
26. Dumitru Lăpădat, *op.cit.*, p. 542.
27. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 132.
28. Valeriu Braniște, *op.cit.*, p. 21.
29. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu...*, pp. 242-243.
30. Melinte Șerban, *Cultura mureșeană în memoria cărților*, Ed. Ardealul, Târgu-Mureș, 2006, p. 255.
31. Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p. 290.
32. Horia Teculescu, *op.cit.*, p. 123-124.

Elena Csobai

Simion Cornea, luptător pentru organizarea parohiilor ortodoxe române într-o eparhie

Simion Cornea s-a născut la 22 decembrie 1868, în comuna Răpsig din comitatul Arad și a decedat, în 22 mai 1932, în Bătania, Ungaria, la vârsta de 60 de ani. Tatăl preotului Simion Cornea a fost Ioan Cornea, preot în comuna Răpsig. Ioan Cornea a avut șapte copii iar una dintre surorile lui, Floarea, s-a căsătorit cu Isaia Goldiș, preotul din Cermei, din care căsătorie s-a născut profesorul Vasile Goldiș¹.

Referitor la viața și activitatea părintelui Simion Cornea, printre puținele documente din arhiva parohiei din Bătania, s-a păstrat unul, emis de conzistoriul diecezan român greco-oriental arădan, după terminarea studiilor, din anul 1891. Acest document este un testimoniu de calificare, în care se specifica următoarele: „tînărul Simion Cornea, născut în anul 1868 luna decembrie ziua 22 în comunitatea Răpsig comitatul Aradului, protopresbiteratul Borosiu Ineului după ce în anul produs de adevărînte școlastice mai nainte a absolvit în Boroșiu în anul 1888 opt clase gimnaziale depunînd și examenul de maturitate, apoi în anii școlastici 1888/89, 1889/90, 1890/91 în institutul clerical din Arad pe lîngă purtare lăudabilă, a petrecut cursul sistematizat clerical de trei ani și a absolvit cu spor bun prescisele studii teologice preparatoriale voind acuma a să înainta la statul preoției cu privire la §§ 13 121 ai statutului organic bisericesc, iar ziua mai jos însemnată, naintea subscrisei comisiei examinatoare s-a supus la examen riguros din științele recente pentru statul preoțesc și după erudițiunea arătată în acelea a raporta următorii calculi de calificare, adecă: din limba română bun, științele pedagogice bun, teologia dogmatică lăudabil, istoria bisericească lăudabil, teologia morală lăudabil, oratoriu bisericesc bun, teologia pastorală lăudabil, știința Sf. Scripturi bun, dreptul

canonic lăudabil, liturgia lăudabil, stilistica bisericescă bun, cîntările rituale bun, tipicul bisericesc suficient pe lîngă aceste se află, că are scrierea bună, vorbește limba română și maghiară iar în partea trupească e deplin, sănătos și fără defect organic. Pe temeiul acestora, dacă numitul teolog absolut domn Cornea considerîndu-se și pregătirile lui științifice de mai nainte ca unul care pentru statul preoțesc calificat cu aceste se declară de apt pentru aplicare la una din parohiile de clasa I întii.

Arad în 27 decembrie 1891 Comisiunea examinatoare conzistorială. Președinte Ioan Mețianu episcop, Constatin Gurbașiu protopreșbiterul Butenilor, Vasile Beleşiu protopop, Augustin Hamsea director seminarial, Iganatie Pap referent.”²

Tot în arhiva parohiei din Bătania s-a păstrat un atestat scris de protopopul Vasile Beleş, din care aflăm că preotul Simion Cornea din 1 ianuarie anul 1897 pînă la 1 ianuarie anul a 1905 a servit ca și capelan, iar din 1905 pînă în 1906 ca paroh în parohia din Bătania, „în care răstimp (după 9 ani de preoție) prin inteligența și zelul lui, apoi prin cuvîntările pastorale ținute în sf. Biserică și la ocaziuni a desceptat simțul religios moral în popor ceea ce e recunoscut din partea superiorității. În urma acestora, ca unul ce a dezvoltat activitate lăudabilă și inteligentă se recomandă conștiincios pentru a deveni preonorat la un post mai înalt în biserică.

Arad, 31 iulie / august 1906.”³

În anul 1911, la vârsta de 24 de ani, Simion Cornea s-a căsătorit cu Ecaterina Iancu din localitatea Cinteii din Județul Arad. Din această căsătorie s-au născut șase copii: Geogiana 1894–1920, Felicia 1896–1963, Lucian 1898–1962, Ana 1900–1969, Elvira 1903–1991, Eugenia 1905–2000.⁴

Localitatea Bătania, comunitatea românească pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ai secolului XX

Preotul Simion Cornea, în cele trei decenii ale secolului XX, pe lîngă faptul că a păstorit comunitatea românească, a fost prezent

la acțiunile oficiale din localitatea Bătania, s-a încadrat în societatea orașului.

În primele două decenii ale secolului XX, la Bătania s-au organizat, cu două ocazii, în anul 1904 și 1911,⁵ conferințe învățătorești ale reuniunii învățătorilor români din despărțământul protopopesc Arad. La aceste conferințe a luat parte și preotul Simion Cornea. Referitor la cea din urmă, din anul 1911, în numărul 12 al revistei „Reunirea învățătorilor” s-a consemnat că, după conferință, învățătorii s-au prezentat la parohul locului, spre a-i mulțumi pentru „frumoasa misă celebrată în sfânta biserică și pentru interesul arătat în decursul conferinței, la care a asistat de la început pînă la sfîrșit.”

Din cercetările efectuate în ultimii ani a rezultat că pînă în anul 1926, preotul Simion Cornea a fost în spatele acțiunilor cu caracter cultural românesc sau bisericesc. Trebuie să subliniem, cînd vorbim despre localitatea Bătania, unde în prima perioadă a dezvoltării localității, sîrbi și românii au reprezentat majoritatea populației, că, de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, peste 50 % din întreaga populație o alcătuiau deja maghiarii. În urma conviețuirii – conform recensămintelor – populația Bătaniei a cunoscut o creștere treptată, pînă în anul 1920, cînd ajunge la 13.737 de persoane, din care români 1697, iar sîrbi 2461 de persoane. După 1920, populația românească și sîrbească din localitate a început să scadă radical. Situația durează pînă în anul 1941. În paralel cu această scădere radicală a populației românești, crește numărul populației maghiare.⁶

Pe lîngă acest fapt, de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în societatea comunei Bătania încep să apară diferențieri adînci și o proletarianizare a maselor, a mai multor pături sociale. Această transformare este oglindită și de mișcările agrare-socialiste, de la sfîrșitul secolului, la care au luat parte și românii din localitate.

Datorită mișcărilor agrare-socialiste, din anul 1891, întrunirile asociațiilor, petrecerile cu caracter românesc, organizate de corul plugarilor sau de tinerimea română din Bătania, au fost, de fiecare dată, controlate de autorități și, bineînțeles, au avut nevoie aprobare. La aceste acțiuni biserica ortodoxă de multe ori a

părut absentă, ajutînd și sprijinind acțiunile culturale din spatele lucrurilor.

Biserica Ortodoxă Română din Bătania, întreaga comunitate s-a aflat întotdeauna în atenția autorităților, a fost controlată și supravegheată continuu. Căpitanul de poliție al comunei Bătania a avut sarcina de a aduna cele mai importante informații în legătură cu biserica din loc, precum: Cine e preotul? Dacă din punct de vedere politic este de încredere, sau nu? Cîte suflete păstorește? Ce avere are preotul și biserica? ș.a.m.d.⁷. Probabil acesta este motivul pentru care preotul Simion Cornea din Bătania apare mult mai puțin la acțiunile românilor, comparativ cu preoții ortodocși din celelalte comunități românești.

În timpul primului război mondial, în anul 1916, Simion Cornea a înființat „Fondul bisericesc pentru ajutorarea săracilor români din Bătania”. Iată ce scrie Simion Cornea în textul fundațional: „În decursul vieții mele am ajuns să număr 47 de ani, dar mai ales de cînd am primit taina preoției în al 24 -lea an am observat că dăruirile făcute celor lipsiți, sau chiar celor nelipsiți, neavizați de ele au farmecul de a produce mîngîiere, care este simburile fericirii”... „Fondul acesta va purta numele Fondul săracilor români gr. orientali din Bătania înființat de preotul Simion Cornea în ziua Pogorîrii Duhului Sfînt din anul 1916. Acest titlu se va scrie și pe tetrapod spre a îndemna și pe parohieni la sporirea fondului.”⁸

Românii din Ungaria după 1920

Situația românilor, în general, a devenit mult mai gravă, chiar fără speranță, după încheierea primului război mondial.

În 1920, după Trianon, pe teritoriul Ungariei au rămas 19 comunități ortodoxe române, fără nici o instituție ierarhică bisericescă, care ar fi avut competența să conducă aceste parohii atunci, cînd a început perioada horthystă, total nefavorabilă pentru minoritatea română din Ungaria.

Pentru toate comunitățile ortodoxe române, în total, au rămas patru preoți: Simion Cornea la Bătania, Vasile Beleş la Chitighaz,

Petru Biberea la Giula, orașul mic românesc și Ghenadie Bogoievici la Budapesta. Cei trei preoți din teritoriu, bineînțeles, nu au putut să se deplaseze decât ocazional la toate comunitățile. Administrarea tuturor afacerilor bisericești, la toate parohiile, a fost imposibilă. În corespondența parohiilor s-au păstrat mai multe scrisori, în care mirenii sau simplii creștini și-au exprimat dorința de a primi un preot sau dascăl sau chiar un student teolog, care, după terminarea studiilor, să fie numit preot în comunitatea respectivă⁹.

În anul 1920, protosinghelul Ghenadie Bogoievici, parohul Budapestei, a fost desemnat de Consistoriul Ortodox Român din Oradea drept conducătorul duhovnicesc al parohiilor ortodoxe române din Ungaria. Această numire a fost întărită mai târziu și de episcopia Aradului. În paralel cu acesta, și guvernul maghiar a creat un comisariat regal pentru afacerile românilor din Ungaria. Conducătorul acestui comisariat a fost prelatul greco-catolic comisarul Iosif Siegescu, care trebuia să reprezinte interesele românilor din Ungaria¹⁰. În primii ani, comisarul a încercat să rezolve unele probleme de mică amploare, dar în cele mai multe cazuri rezolvarea definitivă a problemelor ivite, în legătură cu bisericile ortodoxe, cu școlile confesionale rămase fără preot, fără învățători, fără manuale școlare, a fost amânată sau numai în aparență rezolvată. Preoții au fost aceia, care au observat marele pericol, ce îi amenința, și anume pierderea credincioșilor ortodocși, a bisericii, a școlilor confesionale, ceea ce ar fi echivalat cu asimilarea. Datorită nemulțumirilor față de biserica ortodoxă, a pornit o asimilare voluntară, căreia i s-a adăugat, în mai multe cazuri, asimilarea forțată.

După moartea preotului Petru Biberea, survenită în anul 1922, care a păstorit cele două parohii ortodoxe din Giula, orașul mare și orașul mic românesc, în anul 1923, a fost ales ca preot tânărul Toma Ungureanu, iar în anul 1927 a fost numit în Giula și un al doilea preot, în persoana tânărului Dimitrie Sabău. Parohia din Orașul mic românesc a fost vacantă din anul 1922 pînă în 1927, cînd a sosit Petru Mîndruțău, care a păstorit comunitatea pînă în anul 1959.

După 1920, cea mai mare problemă a preoților a fost pierderea instituției ierarhice a bisericii ortodoxe. Singura soluție era înființarea unei organizații bisericești, care să cuprindă toate comunitățile bisericești ortodoxe române. În acest sens, Simion Cornea i-a scris părintelui Dimitrie Sabău despre marele pericol, care îi amenința și anume despre pierderea credincioșilor: „Cu sectarii a murit organizarea” sau „Ți-am scris o epistolă, în care am arătat unele primejdii sectare ce ne amenință rugîndu-te să te pui în coînțelegere cu colegii din vecini, ca să staverim un program de activitate. Am precizat parohia mai atacată – Chitighazul, căci de acolo merg apostolii prin prejur.”¹¹ sau „Despre dragostea uniților din Mako – ce am precizat – vorbesc foile ca fapt împlinit. Serviciul unguresc s-a ținut. Noi nu ne interesăm.” Într-o altă scrisoare, Simion Cornea scria din nou: „Sectarii au apucat o activitate mai temeinică pentru stabilirea organizației lor. Au cerut de la pretura de aici ca să le permită permanent serviciu divin, în adunările lor țin vorbiri - precum bine știm, contra noastră și a bisericii noastre.”¹²

Lupta pentru organizarea bisericii într-o eparhie

Prima încercare de a înființa o organizație bisericească pentru comunitățile bisericești ortodoxe române a fost la adunarea din Bichișciaba, din 11 octombrie 1927.¹³ La această adunare, oratorul principal a fost Simion Cornea, care a descris trista situație a bisericii. După adunarea din Bichișciaba, în data de 11 noiembrie, Simion Cornea, prin baronul Urban Peter, a informat guvernul maghiar despre hotărârile adunării din Bichișciaba¹⁴. Au cerut ca guvernul să recunoască cele 18 comunități sub un protoprezbiterat, cu conducerea unui conzistor eparhial. În anul 1928, tot Simion Cornea a fost preotul care le-a descris episcopului Roman Ciorogaru din Oradea și episcopului din Arad, Dr. Grigorie Comșa, situația în care se afla biserica: „Biserica noastră ort. română rămasă în Ungaria de azi, de la anul 1920 este lipsită de organizația necesară. În comunele lipsite de preoți neconturbați au apucat să lucre sectarismul contra doctrinei bisericii noastre

încît în cîteva sate abia au mai rămas cîteva familii credincioase bisericii ortodoxe.”¹⁵

Prin această scrisoare, Simion Cornea oferea toate informațiile, începînd cu anul 1923, cînd preoți au pornit pe calea organizării, respectînd oficialitățile existente. Sciea despre cum au cerut ajutorul comisarului Dr. Iosif Siegescu, dar nu s-a întîmplat nimic; cum în anul 1926 au cerut ajutorul Sfîntului Sinod din Sibiu; cum, în 11 octombrie 1927, au convocat la Bichișciaba reprezentanții celor 18 comune bisericești (preoți, epitropi și președinții comintetelor parohiale) și cum au ales o comisie autorizată să compună un memoriu către guvernul maghiar, ca acesta să ia cunoștință că, pe baza Statutului Organic, biserica dorește să-și completeze forurile, care îi lipsesc; cum au cerut ca guvernul să recunoască înființarea celor 18 comunități ort. române din Ungaria de azi sub un protoprezbiteriat cu un konzistor eparhial, ca organ de control.

De asemenea, a prezentat propunerea făcută de preoți, în frunte cu Simion Cornea, către cele două episcopii din Arad și Oradea: „Peste toate comunele gr. ort. române sistematizate din Ungaria sub conducerea unui vicar, care să conducă împreună cu konzistorul afacerile administrative din eparhie, iar cele spirituale să le exerciteze episcopul de la Arad sau de la Oradea Mare, pentru salarizarea celor două instituții (pentru protopop și konzistor) cerem ajutor de stat”.

Scrisoarea preotului Simion Cornea continuă în felul următor: „Deoarece guvernul maghiar n-a făcut nimic pînă azi (adică pînă la data de 5 noiembrie 1928), iar afacerile bisericești tot mai tare se încurcă ca să nu lăsăm bolnavul să devină muribund am aflat de bine a convoca preoțimea la consfătuire în colegiu preoțesc în 5 noiembrie anul curent am convenit a treia oară la Ciaba (adică Bichișciaba). Aici s-a luat rezoluția următoare: Să cerem încuviințarea Veneratului konzistor din Arad sau Oradea Mare de a permite unirea tuturor parohiilor ort. rom. rămase aici în Ungaria- într-un singur tract să aparțină în celea spirituale Veneratului Konzistor din Arad”.

Simion Cornea împreună cu ceilalți preoți vroiau să facă organizarea bisericii într-un mod absolut legal, pe baza Statutului Organic al bisericii ortodoxe. Din acest motiv a fost scrisă și această scrisoare informativă, cu toate detaliile, în care la urmă se consemna: „În urmă s-a ivit mai multe nedumeriri la care cerem lămurire:

1) Avem noi drept să ne constituim conform § 29 al Stat. Org. La organizarea noastră ne trebuie permisiunea de la vre-un venerat konzistor sau ba? Dacă nu, apoi cerem binecuvîntarea Arhiepiscopului peste lucrarea noastră.

2) Permite Ven. Konzistor din Oradea întrunirea comunelor foste bihorene la un protopopiat cu cele arădane sub supremația spirituală a P. Sfîntului episcop din Arad, – sau comunele de sub zel Aradan să revină la Oradea?

3) Administrarea protopopească pe baza § 29 aliniatul XVII din Statutul Org. denuște colegiul preoțesc (care e autorizat a alege deputat la sinodul eparhial) sau să-l aleagă sinodul eparhial?”

Simion Cornea a cerut lămuriri în acest sens de la cei doi episcopi. Scrisoare se încheia astfel: „După ce vom primi răspunsul binecuvîntat de la P. S, Voastre la acestea trei puncte de sus ne vom întruni din nou. Despre decisul ce îl vom lua vom aviza guvernul maghiar spre al lua la cunoștință .”

Degeaba a fost informat și guvernul despre planurile organizării, fiindcă nu s-a rezolvat nimic. După doi ani de zadarnică așteptare preoții au hotărît convocarea unei noi ședințe a colegiului preoților ortodocși români din Ungaria, care a avut loc la data de 29 iulie 1929, tot la Bichișciaba.¹⁶

Încă înainte a acestei conferințe preotul Dimitrie Sabău, într-o scrisoare din 2 iulie 1929, îl înștiința pe Simion Cornea despre problema numirilor în posturile de învățători: „învățători români cu diplome obținute în România nu pot să ocupe posturile din Ungaria, numai dacă vor da un examen în Ungaria”. La sfîrșitul scrisorii preotul îi solicită lui Simion Cornea convocarea unei noi adunări: „Deci părinte vă rog dacă credeți că ați putea convoca o adunare cît mai grabnică, fiindcă eu văd aici în oraș ce se petrece

zi de zi și starea noastră din prezent nu multă așteptare sufere. Deci convocați ședință cât mai curînd la Bichișciaba.”

Pînă la ședința convocată, preotului Simion Cornea îi mai sosește încă o scrisoare, datată 10 iulie 1929, în care se spunea: „Ferma noastră convingere este aceea că a munci sistematic, ori a desfășura orice activitate administrativă pastorală și în afară de parohiile noastre ar fi ceva imposibil în lipsa unui conducător și șef îndrumător. S-ar produce o neînțelegere o dezbinare în detrimentul întregii biserici și-n fine o anarhie dezastruoasă. Ca să putem trăi deci și pe mai departe ca biserică ortodoxă română este neapărat necesar să ne organizăm în timpul cel mai scurt posibil sub conducerea unui frate în Hristos dintre noi. Care ar fi modul și felul organizării noi deocamdată ne abținem de la aceasta, dîndu-vă d-voastră înțietate competentă ca vîrstă, experiență, rang ierarhic și poziție socială și rugîndu-vă în numele ortodocșilor din Ungaria să înțelegeți strigarea noastră și să ne dați mîna de ajutor prin sfaturile și intervența personală a D-voastră. Sprijiniți cauza și scopul sfînt de a mîntui sufletele încredințate nouă cari numai de la noi pot primi și pot aștepta salvarea, ca în sfîrșit să nu ni se aplice și nouă sentința dreaptă de la oameni și de la D-zeu. Fixați-ne D-voastră părerile și planul ref. la organizarea bisericii noastre și ne avizați în timpul cel mai scurt posibil ca să poată ajunge munca noastră la ținta mult dorită și cât de curînd la sfîrșit bun și folositor.”¹⁷

Scrisoarea era semnată de patru preoți: Dimitrie Sabău, preot din Giula, Petru Mișcuța din Bichiș, Petru Mândruțau din Giula Orașul Mic românesc și Toma Ungureanu din Giula. În sfîrșit, Colegiul preoților ortodocși din Ungaria s-a întrunit la Bichișciaba conform prevederilor din Statutul Og. S-a decis, conform § 40 din Stat. Org., ca membrii eclesiastici ai sinodului protopopesc să fie fiecare preot a comunelor în care este preot instituit.

Președinte: Simion Cornea și opt preoți:

Ghenadie Bogoevici din Budapesta
Toma Ungureanu din Giula
Dimitrie Sabău din Giula
Gheorghe Buha din Cenadul Unguresc

Ioan Ola din Micherechi
Petru Mândruțau din Giula
Petru Mișcuța din Bichiș
Ioan Borza din Chitighaz

și un membru suplimentar: Gheorghe Botău din Bichișciaba¹⁸

Din corespondența preoților reiese clar cîte piedici au trebuit să învingă preoții. Spre exemplu, ei se întruneau cu ocazia unei înmormîntări, fiindcă altfel trebuia convocată o ședință cu aprobare de la poliție¹⁹. Preoții tot timpul au fost urmăriți de poliție²⁰.

Următoarea ședință a fost proiectată să se țină pe data de 5 septembrie 1929, tot la Bichișciaba, numai că protosinghelul Ghenadie Bogoevici, parohul Budapestei – care după cum am amintit a fost numit de Conzistoriul Ortodox Român din Oradea drept conducător duhovnicesc al parohiilor ortodoxe române din Ungaria – în data de 30 august, l-a înștiințat și pe premierul Ungariei, Bethlen Istvan.²¹ Pe lîngă aceasta Ghenadie Bogoevici a luat legătura și cu toate parohiile, rugîndu-le, să nu trimită delegați la conferința convocată.²² În data de 2 septembrie 1929, secretarul de stat Petri Pal, de la Ministerul de culte, a cerut telegrafic prefecturilor județelor Arad și Bihor să-i comunice preotului Simion Cornea că adunarea sinodului preoțesc este ilegală, contra statului și că întrunirea, din punctul de vedere al organizării, nu poate să fie decît o întrunire privată. În ziua următoare, la data de 3 septembrie,²³ cei șapte preoți ortodocși au trimis o scrisoare ministrului cultelor, în care au prezentat situația bisericii de după 1920 și au argumentat că ședința sinodului preoțesc nu este ilegală, fiindcă au primit aprobare și de la poliție și că guvernul a fost înștiințat despre situația existentă și despre necesitatea organizării bisericii. Cei șapte preoți Simion Cornea, Petru Mișcuța, Dumitru Sabău, Gheorghe Boteu, Toma Ungureanu, Petru Mîndruțau și Ioan Ola au cerut categoric ca ministrul să ia la cunoștință despre organizarea bisericii, iar pentru viitor să trimită aprobarea sinodului protopopesc. Pe data de 5 septembrie ședința sinodului protopopesc – care ar fi avut menirea să-și aleagă conducătorul protopopiatului – s-a întrunit

la Bichișciaba, dar la fața locului au luat cuvântul doi reprezentanți ai orașului, care au comunicat celor prezenți, că această ședință nu poate să fie decât o întrunire privată²⁴. Cei prezenți, Simion Cornea din Bătania, Petru Mescuța din Bichiș, Gheorghe Boteu din Bichișciaba, Dimitrie Sabău din Giula și încă trei mireni din Micherechi, Bichiș și Bichișciaba, au decis că, în spatele situației create, se află protosingelul Ghenadie Bogoevici, care a periclitat întrunirea sinodului. De altfel, în urma acțiunii sale, poliția din Sarkad i-a interzis preotului Ioan Ola din Micherechi să participe la adunarea sinodului.²⁵

Cei care au fost de față la adunare au decis să redacteze un memoriu către ministrul cultelor. În paralel cu acest memoriu adunarea a decis că hotărârile sinodului preoțesc sînt valabile. Peste aproape o luna de zile, la 1 noiembrie 1929, Simion Cornea a cerut ajutorul domnului Dr. Gheorghe Alexici – ministrul cultelor de mai târziu – care era președintele comitetului parohial din Budapesta, ca, pe baza informațiilor date, să intervină la părintele Bogoevici, ca să binevoiască a lua cunoștință de protocol și să răspundă în scris la cele șapte întrebări, între care a șasea întrebare era: „Care este interesul binepriceput al bisericii noastre avizat de Pe Sa, căci cu bîrfeli la guvern nu a servit ei strict interesul bisericii noastre; chiar Pe Sa?”²⁶

Scrisoarea se termină cu: „Ne punem toată încrederea în Magnificența Voastră că o să luați de la părintele Bogoevici rezoluția la cele 7 puncte sus expuse, pe care ne-o ați promis cu toată solemnitatea. Ca nici o piedică să nu fie la convocarea sinodului protopopesc aici alături lista membrilor aleși la sinodul ordinar protopopesc pe anul acesta. Sperăm că Magnificența Voastră ca președinte a comitetului parohial din Budapesta prin cultura superioară de care dispuneți o să apreciați temeinic pericolele ce urmează din trăgănarea organizării bisericii noastre.”

La sfîrșit, Simion Cornea semna scrisoarea în numele colegiului preoțesc. Și din această scrisoare reiese că Simion Cornea, împreună cu preoții, și-au menținut părerea că întrunirea colegiului preoțesc a fost legală și că hotărârile colegiului preoțesc sînt valabile.

Guvernul maghiar nu a mai putut amîna rezolvarea situației bisericii ortodoxe române. Secretarul de stat Petri Pal de la Ministerul de culte, la data de 14 februarie 1930, l-a înștiințat pe Simoin Cornea, că guvernul maghiar încearcă să rezolve problemele credincioșilor români, în situația în care se află, dar să aibă răbdare ca să se creeze baza legalității, cu drepturi autorizate²⁷.

Guvernul căuta rezolvarea modului de organizare pe diverse căi, dar nu a legalizat nimic.

La 29 februarie 1932, la Chitighaz, s-a întrunit adunarea protopresbiterală, ocazie cu care s-a declarat înființarea Protopopiatului Ortodox Român din Ungaria²⁸. Cu conducerea afacerilor acestui organ a fost ales, cu vot unanim, Simion Cornea, după care s-a cerut din nou aprobarea. Însă nu peste mult, la 27 iunie 1932, la Giula, „în sala de învățămînt a școlii confesionale ortodoxe române din Giula oraș mare românesc s-a întrunit ședința comitetului protopopesc ort. rom. din Ungaria, convocată de preotul Petru Mișcuția, care a preluat arhiva protopopescă²⁸. Preotul Mișcuția a adus la cunoștință, în mod oficial, moartea protopopului Simion Cornea, care a avut loc la 22 mai 1932, rugînd membrii comitetului, ca în semn de recunoștință și doliu, să se ridice un moment în picioare. Cu această ocazie s-a hotărît convocarea ședinței sinodului protopopesc, în vederea alegerii protopopului, fiindcă prin moartea lui Simion Cornea, scaunul protopopesc a devenit vacant.

În această perioadă, ședințele au fost ținute la Bichișciaba, Chitighaz, iar după 1932 locul de organizare a devenit orașul Giula. Cronologia evenimentelor arată că, în fruntea demersurilor de organizare a unei instituții ierarhice bisericesti, pentru comunitățile ortodoxe române din Ungaria, s-a aflat preotul Simion Cornea din Bătania, sprijinit de toți preoții din acea perioadă a istoriei. Ultima perioadă a vieții sale (cei cinci ani) a fost plină de neliniște după cum scrie Dimitrie Sabău în mai multe scrisori: „știu că sînteți neliniștit” din cauză că actele oficiale se pierd prin labirintul enigmelor²⁹.

Simion Cornea, în ultimii cinci ani ai vieții sale, a fost tot timpul

îngrijorat din cauza problemelor legate de organizarea ierarhiei bisericești, dar în același timp el a fost cel care i-a încurajat pe ceilalți. Iată cum îi scria lui Gheorghe Alexici: „Noi credem în destinul nostru al fiecărui membru al bisericii care nu este de a ne slăbi unul pe altul a ne descuraja la luptă, ce trebuie să o dezvoltăm pentru menținerea ortodoxiei noastre, ci a ne întări reciproc contra dușmanului comun.”³⁰

Simion Cornea, sprijinit de toți preoții din acea perioadă, a avut curajul să lupte contra guvernului maghiar, în interesul bisericii, pentru românii din Ungaria de multe ori periclitându-și și viața. Sînt cunoscute și evenimentele de după 1932, cînd mulți preoți au fost internați în lagăre de concentrare³¹.

NOTE

1. Vezi arborele genealogic întocmit de părintele Ioan Ciocan din Bătania. Colecția Bisericii Ortodoxe Române.
2. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1891.
3. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1906.
4. Vezi arborele genealogic întocmit de părintele Ioan Ciocan din Bătania. Colecția Bisericii Ortodoxe Române.
5. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1904. și 1911.
6. Elena Csobai: În: Comuna Bătania. Pagini istorico-culturale. Redactor resp. Maria Berenyi. Bp. 1995. p. 4–22.
7. Elena Csobai: În: Comuna Bătania. Pagini istorico-culturale. Redactor resp. Maria Berenyi. Bp. 1995. p. 4–22.
8. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1916.
9. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse.
10. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1920

11. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse.
12. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse.
13. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1927.
14. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1927.
15. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1928.
16. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
17. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
18. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
19. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
20. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
21. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
22. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
23. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
24. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
25. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
26. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
26. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1929.
27. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătania. Acte diverse. Anul 1930.

28. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătănia. Acte diverse. Anul 1932.

29. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătănia. Acte diverse. Anul 1932.

30. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Parohia Ortodoxă Română din Bătănia. Acte diverse. Anul 1932.

31. Munkácsy Mihály Muzeum. Román Történeti Gyűjtemény Szabó Demeter iratai. 1988.

Elena Rodica Colta

Ioan I. Ardelean (1883–1949), un prestigios urmaș al preotului Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz

Ioan I. Ardelean, unul din cei patru copii ai preotului ortodox Iosif Ardelean din satul Chitighaz (azi localitate în Ungaria), a făcut parte din grupul optanților care, în 1920, au părăsit definitiv Ungaria, decizi să trăiască în România și să se pună în slujba neamului românesc. S-a stabilit în comuna Micălaca, azi cartier al Aradului, și a funcționat până la moarte ca preot la Parohia Micălaca Veche.

Cum timpul, care s-a scurs de la moartea sa, l-a transformat, atât pentru micălăceni cât și printre chitichăzeni într-un necunoscut, reconstituirea vieții și activității lui s-a dovedit dificilă. Am fost obligați să apelăm la o serie de surse indirecte (acte de arhivă, însemnări de pe cărți, interviuri), un prim punct de plecare fiind Monografia parohiei Micălaca Veche din 1956,¹ redactată de pr. Gheorghe Căvășdan, în care, în șirul preoților, îl găsim menționat și pe Ioan Ardelean.

Ioan Iosif Ardelean s-a născut la 4 ianuarie 1883 în Chitighaz, într-o familie, care a dat 7 generații de preoți ortodocși². Părinți i-au fost, cum se știe, preotul Iosif Ardelean și Maria, născută Iovănescu. Au fost în total patru frați.³ Școala primară a făcut-o în comuna natală iar liceul la Szarvas. Examenul de maturitate l-a luat la Budapesta, după care s-a înscris la Institutul Teologic din Arad. A terminat studiile în anul 1903 și s-a căsătorit cu Elena Mihulin, fiica preotului Augustin Mihulin din Sebiș, cu care a avut 3 copii, o fată Felicia, născută la 10 mai 1906 și decedată la 15 martie 1907; un băiat, Lucian, născut la 29 iunie 1908 în comuna Ineu⁴ și un al doilea băiat Ioan, născut în 26 noiembrie în 1913, la Chitighaz.⁵

La scurtă vreme după căsătorie, Ioan Ardelean a fost hirotoni-

sit și numit preot în Ineu, însă, din motive pe care nu le cunoaștem, nu a rămas prea mult în această localitate preferând să se întoarcă în satul natal, și să servească ca preot la biserica ortodoxă de aici. Moartea mamei sale, survenită în 14 aprilie 1937, la 57 de ani, îl găsește în Chitighaz.

În timpul primului război mondial, preotul Ioan Ardelean a activat pe diferite fronturi, în calitate de preot confesor militar.

Întors de pe front, împreună cu prietenul său, învățătorul Traian Țabic din Chitighaz, se hotărăsc să participe la Marea Adunare de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, însă la întoarcere au surpriza să-și găsească familiile arestate⁶.

Poate că și această persecuție a contribuit la decizia celor două familii, din anul 1920, când a fost trasată definitiv frontiera româno-maghiară, de a se muta definitiv în România. Din familia Ardelean au venit în România ambii preoți, atât tatăl Iosif Ardelean, văduv, cât și fiul, Ioan Ardelean, cu soția și cei doi copii. Potrivit informațiilor primite de la cercetătorii români din Ungaria, preotul Iosif I. Ardelean a servit, până la moarte, la biserica ortodoxă română din Sâmbăteni, unde a și fost înmormântat.

Ioan Ardelean a fost numit preot capelan la Parohia Micălaca Veche iar Traian Țabic învățător în Micălaca Veche.⁷

Printre bunurile pe care preotul Ioan Ardelean l-a adus cu el în România s-au aflat și o carte (Adunarea Cazaniilor, Viena, 1792) – pe care a primit-o în dar de la unchiul său, Gerasim Șerb, asesor referent consistorial în Arad, în 1918, pe când era paroh al Chitighazului – și o icoană împărătească (Isus Pantocrator), care a aparținut iconostasului bisericii din Chitighaz⁸.

Așa cum am arătat deja, la început a funcționat ca preot capelan, pe lângă păr. Iustin Dascăl, la Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Micălaca Veche și ca preot confesor militar al garnizoanei din cetatea Aradului.

După moartea părintelui Iustin Dascăl a rămas el preot paroh în Micălaca Veche până la sfârșitul vieții.

Activitatea lui ca preot s-a manifestat în toate direcțiile.

După cum notează pr. Gh. Căvășdan în monografia parohiei,

„a fost un foarte bun păstor de suflete, veșnic cu vorbă bună și blândă, oricând gata a da un sfat bun”.

A administrat cu multă pricepere averea parohiei și de numele lui se leagă o mulțime de lucrări înfăptuite în timpul păstoririi sale, în folosul bisericii și a micălăcenilor.

Dintre acestea menționăm, pentru început, construirea, în 1925, după ce ajunge paroh, a Casei de culturală a bisericii ortodoxe române din Micălaca Veche, edificiu de care românii din comună duceau lipsă. Pentru această construcția a fost destinat încă de la început intravilanul bisericii din Str. Voinicilor.

Zidirea casei culturale a bisericii, a fost votată de corporațiunile parohiale și aprobată de forurile superioare la 14 iunie 1925. Comitetul parohial a aprobat proiectul și devizul de cheltuieli prezentat de arhitectul Ludovic Novac din Arad iar cu încheierea contractului s-a însărcinat epitropia parohială, prin epitropul Ioan Tuduran, împreună cu pr. Ioan Ardelean, pr. Ioan Marșeu, Huțu Savu, Stoian Vasile, Ioța Pănădan, Costa Popovici, Savu Păcurar și Savu Mărie, membri ai comitetului parohial, care vor forma o comisie permanentă de control.

Construcția a început în 15 iulie 1925 și a ținut 8 săptămâni. Casa de cultură a fost prevăzută cu un antreu, o sală mare lungă de 14 m și lată de 8 m, cu scenă, cu loc pentru orchestră și cu două săli de schimbare a hainelor, pentru cei ce urcau pe scenă.

În casa de cultură, aflată sub administrația bisericii s-au organizat, până în anul 1949, când a fost luată de stat, concerte religioase la marile sărbători de peste an. Tot aici s-a ținut și jocul duminical. Taxa de participare era încasată de la tineri de un chitor de la biserică.

În 1930, tot la inițiativa și sub directa coordonare a preotului paroh Ioan Ardelean s-au făcut reparații mari la exteriorul și în interiorul bisericii.

Lucrările de zidărie în exterior și interior, stropirea pereților cu praf de piatră, mărirea spațiului destinat corului, reparațiile la turn au fost executate de arhitectul A. Szabo din Arad, pentru suma de 222.000 lei. La aceste reparații s-a mai adăugat introducerea luminii electrice în biserică, care a costat 57.000 lei.

Pictura murală din interiorul bisericii – mai precis pictura de pe boltă, Cina cea de taină din altar, pictura din firida unde se făcea proscomidia – și curățirea iconostasului și a icoanelor de la strane și tronuri au fost executate de pictorul arădean Iulian Toader, pentru suma de 320.000 lei.

Talentul său organizator s-a împlinit în mod fericit cu gustul său artistic și cu anumite cunoștințe de pictură, care îl fac pe pr. Ioan Ardelean să picteze el însuși icoanele prăznicare ale bisericii și „Punerea în mormânt”, de la mormântul Domnului.

Odată cu renovarea bisericii are loc și amenajarea curții și parcului din jurul bisericii. Lotul de teren parohial pe care fusese zidită biserica are o suprafață de 3795 m.p.

Și de data acesta lucrările s-au făcut după planul schițat de preotul Ioan Ardelean și sub directa lui supraveghere. Gardul din față, din fier, așezat pe un postament de beton, de 66 m, a fost executat în 1927 de antreprenorul Francisc Eberlain, pentru suma de 50.000 lei. Gardul dinspre strada Credinței a fost construit pe postament de cărămidă, în 1936, de către antreprenorul Reisz Petru, contra sumei de 35.000 lei. Curtea din jurul bisericii, de 8 m.p. a fost semănată cu iarbă, iar de la poartă până la intrarea în biserică a fost amenajată o alee cimentată.

Curtea bisericii era despărțită de parcul bisericii printr-un gard de sârmă.

Sub îndrumarea preotului Ioan Ardelean aici au fost amenajate rondouri cu flori, au fost plantați trandafiri, mai mulți brazi și tot felul de pomi fructiferi: meri, peri, cireși, cași, pruni.

Cât privește sporirea averii bisericii, pr. Ioan Ardelean a reușit să câștige pe seama acesteia două intravilane, pe Calea Armatei Roșii nr.214 și 216.

În sfârșit, în 1938 zidește a doua casă parohială, pe strada Renașterii la nr. 7. În urma demersurilor sale, biserica a primit, din partea Municipiului Arad, pentru această construcție, 20.000 de cărămizi și 2500 buc. țiglă. Planurile construcției au fost realizate de arhitectul Szilagyi din Arad iar lucrările au fost executate de maistrul zidar Lovitz Anton din Glogovăț. Construcția a început în 1938 și a fost terminată în 1940. Ea cuprin-

dea trei camere de locuit, din care una era utilizată ca birou, un antreu, o bucătărie, o cămară de alimente, o cameră de baie, un coridor deschis și o pivniță.

În biroul său din casa parohială pr. Ioan Ardelean și-a petrecut multe ceasuri notând vreme de 20 de ani – asemenea tatălui său, autorul monografiei comunei Chitighaz – o cronică a evenimentelor mari și mici din viața bisericii și localității. Lucrarea de 17 file, caligrafiată frumos, se intitulează „*Cronica parohiei Micălaca Veche*”⁹.

În ea, a consemnat, de pildă, calamitățile, care s-au abătut asupra Micălăcii în 1923, 1927 și în 1932.

Aflăm astfel că, în vara anului 1923, în timp ce turma de vaci a micălăcenilor păștea pe pășunea de peste Mureș, un roi de insecte a năvălit asupra acesteia, provocând panică printre animale. Ciurda a luat-o la goană către Mureș, iar vacile s-au aruncat pur și simplu în apă. Deoarece tocmai în acel timp pe Mureș trecea un șir de plute cu lemne, 18 vaci cu lapte, mai mulți viței și 6 boi au nimerit sub plute și s-au înecat. S-a înecat jumătate din ciurda de vaci, iar faptul că cealaltă jumătate a scăpat se datorează ciurdarului care a sărit în apă și a ținut de coarne taurul comunal, oprind turma.

Patru ani mai târziu, preotul notează despre căderea de grindină care s-a abătut asupra comunei în data de 2 iulie 1927, la orele 17,00, următoarele: „*Grindina a distrus întreaga recoltă de grâu, porumb și alte semănături, așa fel că n-a mai rămas nici un firicel de iarbă neatins. După circa 10 minute de grozavă vijelie, hotarul întreg a rămas pustiu și urmele dezastrului se pierdeau în pârjolul imens ce s-a întins peste lanurile de grâu dripite la pământ. Ferestrele locuințelor – dinspre apus – sparte, iar în interiorul locuințelor tixit de grindină până la înălțimea de un metru*”.

Inundațiile din primăvara anului 1932, sunt și ele descrise în această cronică – jurnal aproape filmic: „*Ghiața, care nicidecum nu se mai putea strecura în mod normal, formase adevărați munți în unele locuri ale râului. Se prevedea că inundația Mureșului va fi inevitabilă. Într-adevăr, în ziua de 6 aprilie 1932 – cu toate eforturile autorităților administrative și ale armatei – la orele 17,00 apa Mureșului a trecut*

peste linia de cale ferată Arad-Timișoara, în dosul cimitirului militar. Ceea ce a urmat de-acum, nici cel mai destoinic cronicar nu va putea să pună pe hârtie în mod destul de fidel. Clipe de groază. Pe când valurile dădeau năvală, urlând furios pe toate străzile comunei, mulțimea înspăimântată își pierde firea. Nimeni nu mai putea să ajute nimic. Plânsul copiilor, vaietul femeilor se amestecau cu zgomotul torentelor de apă. Fiecare căuta să-și salveze întâi – dacă mai avea timp – animalele și mobilierul. Până noaptea târziu nu s-a sfârșit evacuarea comunei de tot ce era viu și ce se mai putea salva în grabă. La intervale de 5-10 minute se auzea, în noaptea sinistră, pârâitul caselor ce se dărâmau sub povara lor, ca să dispară într-o clipită în valurile apelor. Unii, în disperarea lor, se urcau pe acoperișurile caselor, ca mai apoi – neavând nici o speranță de scăpare – să fie salvați cu bărcile pionierilor militari. În fine, pe la miezul nopții, s-a dat alarma, prin sunetul clopotelor și prin baterea tobei, ca toată lumea să fie scoasă din comună.¹⁰ În zorii zilei următoare, Mureșul a străbătut și prin digul de apărare de la Vladimirescu (Glogovăț), așa că în câteva ceasuri, pe la orele 7,00 dimineața, apa a ajuns ca în unele locuri să fie mai mare de 3-4 metri și din cele aproape 800 de case din comuna Micălaca, n-au mai rămas decât vreo 20-30, care fiind zidite de cărămidă, nu s-au surpat. Dezastrul a fost complet. Micălaca a fost ștearsă de pe fața pământului. Vestea dezastrului s-a răspândit prin toate zările din țară, până în cele mai mari depărtări, producându-se o compătimire generală pentru soarta tristă a sinistraților micălăceni, rămași fără nici un fel de adăpost”.¹¹

Nevoia sa de a transmite informații urmașilor și obișnuința de a „lucra cu cărțile”, îl determină să noteze o parte din evenimentele sau întâmplările pe care le consideră importante și pe filele cărților vechi din biserică.

Astfel pe Adunarea Cazaniilor (Viena, 1793) cu care a venit în România, notează, pe pagina de gardă, următoarele: „Refugiat din Chitighaz la a. 1920 în România am devenit paroh în Micălaca, unde aducând cu mine această sf. carte-cu ocazia inundației Mureșului din 6 martie 1932 a fost deteriorată de curenții apelor năvălite în casa parohială. Preot Ioan Ardelean.”

Pe Mineiul lunii august (București, 1910), reia însemnarea legată de grindina din 27 iulie 1927, care s-a abătut asupra Micălăcii: „În vara anului 1927, Iulie, în 2, după amiază la 4 ceasuri, au venit o furtună cu piatră de mărimea nucilor și mai mare, care a nimic în întreaga recoltă. Grâul era deja copt, dar toți cam de lunia voiau să înceapă secerișul, iar 2 Iulie a fost într-o zi de sâmbătă. Grâul s-a făcut una cu pământul, sdrobindu-l de tot. Cucuruzul era tare frumos, negru și cu frunza lată, l-au rupt cu desăvârșire încât nu mai era nădejde de ceva îndreptare. Ferești sparte, case descoperite, caii răsturnaseră căruțele și fugeau în goană nebună. Au fost ceasuri de groază și frică mare. Au suferit de grindina aceea ca la 20 de comune. Hotarul comunei noastre, afară de Țarină și Bujac, cari au fost mai puțin atinse, a fost totul distrus”.

Cele câteva fragmente de text vădesc un oarecare talent scriitoricesc. O cercetare mai amănunțită a arhivei parohiale și a revuisticii vremii ar putea scoate la iveală și alte scrieri ale preotului Ioan Ardelean.

Revenind însă la activitatea desfășurată în slujba neamului său, trebuie să spunem ca Ioan Ardelean a lucrat cu aceeași generozitate și în afara parohiei.

Vreme de 15 ani a activat ca și consilier eparhial, la secția economică. Apoi a funcționat ca și „conferențiar”¹² la Școala de meserii, unde ajunsese director prietenul său Traian Țabic, și la Atelierele CFR.

A fost unul dintre membrii Consiliului comunal, alături de alți micălăceni de vază precum preotul Ioan Marșieu, învățătorii Dimitrie Ciobotea și Iulian Barcu notarul comunei, Ioan Albici etc., aprobând, printre altele, an de an, bugetul Micălăcii.

Dar în același timp, încă din 1920, a făcut parte, ca deputat, din primul parlament al României întregite.

În perioada 1933-38 îl găsim din nou deputat. Ca deputat, mai ales în a doua legislatură, s-a luptat pentru interesele micălăcenilor și ale arădenilor în general.

Lui i se datorează demersurile de scutire a micălăcenilor de impozite către orașul Arad, după inundația din 1932. În calitate

de parlamentar, s-a întâlnit în 1935 cu primul ministru Gheorghe Tătărașcu și a discutat problema acordării unui sprijinului guvernamental sinistraților din Micălaca¹³.

O contribuție importantă a avut preotul Ioan Ardelean și în obținerea banilor de răscumpărare a pășunilor expropriate de CFR pentru a construit un triaj de cale ferată. Deoarece după Marea Unire de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, Transilvania s-a unit cu România iar infrastructura de cale ferată a intrat în patrimoniul Statului Român, micălăcenii m-au mai fost despăgubiți pentru terenurile ce le-au fost luate. După aproape 20 de ani de procese, între micălăceni și stat, în care preotul Ioan Ardelean a fost de partea micălăcenilor, în anul 1935, Ministerul Comunicațiilor i-a despăgubit pe cei care au pierdut teren din pășune.

Tot el s-a zbatut și pentru obținerea de ajutoare bănești, necesare construirii bisericii din Grădiște.

În sfârșit, nu i-a uitat nici pe ceilalți români refugiați în 1920 din Ungaria, intervenind pentru colonizarea celor din Giula și Chitighaz pe moșia Utviniș și Iratoș.

Prin urmare ca preot și consilier comunal a știut să chivernisească și să sporească bugetul bisericii și a comunei.

Ca parlamentar nu i-a uitat pe cei care l-au votat și a fost unul dintre cei care s-au implicat în problemele micălăcenilor dar și arădenilor și chiar a celor care, ca el, au ales în 1920 să trăiască în țara de limbă.

Ca om, a trăit pentru familie. A păstrat o viață prietenia cu Traian Țabic. Fiul acestuia i-a fost medic de familie, îngrijindu-l până la sfârșitul vieții.

Ioan Ardelean s-a stins din viață în 18 martie 1949 și a fost înmormântat în cimitirul din Micălaca.

Moartea sa apare consemnată, în cuvinte simple, pe un molitvenic din biblioteca parohiei: „Preotul Ioan Ardelean a răposat la 18 martie 1949, în ziua de vineri noaptea.”

În felul acesta a dispărut un mare om.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva Protopopiatului ortodox român din Arad
 Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Micălaca Veche
 Ardelean Ioan, *Cronica parohiei Micălaca Veche*, 17 p. mss
 Ardelean, Iosif Ioan, *Monografia comunii Chitichaz, Arad, 1893*
 Căvășdan Gheorghe, *Monografia istorică a parohiei Arad Micălaca-Veche*, 1956, dactilo.
 Colta, Elena, Rodica, *Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz*, Simpozion, Giula, 2004, p. 114–129.
 Csobai Elena, *Iosif Ioan Ardelean, în Chitighaz. Pagini istorico-culturale*, Comp-Press KFT, Budapesta, 1993, p. 43–46.
 ****Monografia orașului Arad*, Ed. Nigredo, Arad, 1999

NOTE

1. Pr. Gheorghe Căvășdan, *Monografia istorică a parohiei Arad Micălaca Veche*, 1956, lucr.dactilo.
2. 6 din acești preoți din familie au servit în Chitighaz: Florian Popovici Ardelean, Michail Ardelean, Teodor Ardelean, Michail Ardelean, Iosif Ioan Ardelean, Ioan Ardelean.
3. Nicolae, Ioan, Aurelia și Minerva.
4. Lucian a făcut școala primară în localitatea Chitichaz, liceul la Oradea și Arad și medicina la Gratz.
5. Ioan face școala primară în Micălaca, liceul la Moise Nicoară și Academia comercială din Cluj. El a fost cel care a trăit cu mama sa în casa din Micălaca după moartea preotului Ioan Ardelean.
6. Inf. Rodica Țabic, nora învățătorului Traian Țabic.
7. Augustin Mureșan, Doru Sinaci, Rodica Colta, Felicia Oarcea, *Micălaca Monografie*, Arad, 2010, p. 132.
8. Elena Rodica Colta, *Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz*, Simpozion, Giula, 2004, p. 114–129.
9. Manuscrisul se păstrează în Arhiva parohiei ortodoxe române Micălaca Veche (A.B.O.R.M.V)
10. Părintele Ardelean încă mai folosește termenul de „comună”, deși, de doi ani, Micălaca devenise suburbie al Aradului.
11. A.B.O.R.M.V
13. Gheorghe Căvășdan, op.cit, p. 107–109.
14. *** *Monografia orașului Arad*, Arad, 1999, p. 165.

Gabriel Moisa

Considerații referitoare la istoriografia românilor din Ungaria în perioada 1920–2010

Începând cu anii 1918–1920 românii din Ungaria au intrat într-o perioadă istorică destul de complicată. După ce vreme îndelungată au făcut parte dintr-un corp comun românesc deciziile Conferinței de Pace de la Paris i-au aruncat în afara noului stat român, ajungând într-un spațiu „periferic” nu numai sub aspect geografic ci și cultural, politic, bisericesc și economic. Deși cunoscuse de-a lungul timpului condiția minoritarului în Transilvania, comunitatea românească rămasă în Ungaria trianonică a trecut într-o nouă etapă. Ruperea de blocul românesc transilvănean a condus la anularea drepturilor politice, profesionale și culturale, iar cele economice au fost mult restrânse din motive naturale prin anihilarea raporturilor cu orașele și târgurile rămase în România: Oradea, Salonta, Chișineu Criș, Arad, de care erau dependente. Acesta a fost impactul major și imediat după trasarea granițelor întrucât din spații „centrale” satele românești din Ungaria deveneau „periferii” îndepărtate de orice centru economic. Dar dacă aceste aspecte au fost rezolvate în timp pe măsura integrării/asimilării populației românești, comprimarea celorlalte coordonate românești minoritare (culturale, politice, profesionale) au grevat puternic asupra evoluției comunității românești din Ungaria ultimilor aproape 100 de ani.

Cercetarea istorică a elitei minoritare românești din Ungaria a semnalat unele dintre neajunsuri. Acest fapt nu a fost însă posibil decât după căderea comunismului și cu „măsură”. Totuși, istoriografia românilor din Ungaria a abordat unele aspecte sensibile ale prezenței lor acolo precum: consecințele Trianonului, începuturilor românilor din Ungaria trianonică, asimilarea etnică sau condiția cercetătorului istoric român din Ungaria.

1. Percepția Trianonului în scrierile românilor din Ungaria

Istoriografia românească discută despre Tratatul de la Trianon din perspectiva unui act prin care s-a făcut dreptate românilor din fostul Imperiu Austro-Ungar care tindeau de multă vreme la unirea cu România. Evenimentul în sine a consfințit decizia populației românești din Transilvania, majoritară din punct de vedere numeric, exprimată prin plebiscitul din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. În urma acestuia, cea mai mare parte a românilor din fosta Austro-Ungarie au intrat în componența statului român. În afara granițelor României au rămas, însă, un număr de români, între care și cei din Ungaria. Pentru aceștia Tratatul de Pace de la Trianon are alte semnificații.

În Ungaria, înainte de 1990, cercetătorii români au evitat să trateze subiectul, tocmai din cauza sensibilității sale care putea crea probleme celui care ar fi scris despre el. După 1990, tema a încetat să mai fie tabu și o serie de autori au început să abordeze chestiunea Trianonului. În general, toate studiile cercetătorilor români din Ungaria consemnează consecințele lui pozitive pentru blocul românesc din Transilvania, semnalând în egală măsură declinul comunităților românești rămase în afara graniței stabilite în 1920. Ideea-forță care străbate scrierile lor este aceea că după 1920 românii din Ungaria au pornit pe drumul dispariției lor ca etnie. Considerații mai blânde, de genul „populația română din Ungaria a trăit începând cu 1920 în condiții nefavorabile pentru păstrarea identității naționale” se alătură altora mai tranșante care reclamă pur și simplu intensificarea unei politici programate de asimilare forțată a acestei comunități, una începută mult mai devreme.

În opinia lui Gheorghe Petrușan, Trianonul a însemnat pentru români „*aceeași tragedie națională ca și pentru unguri*”¹. Tocmai de aceea, spune el, „*nu ne putem pune în concordanță cu idealul de unire al majorității românilor*”². Gheorghe Petrușan lansează și o interesantă opinie legată de românii rămași în Ungaria potrivit căreia din punct de vedere social rămânerea în granițele noului stat maghiar a însemnat un pas înainte. Cu alte cuvinte, românii

rămași în Ungaria au trăit mai bine decât cei din România Mare. Mai mult, spune acesta, nivelul de trai ridicat i-a determinat pe români să se integreze *pașnic* (?) în societatea maghiară, în schimbul satisfacerii unor mici exigențe culturale din partea statului maghiar³.

Aceiași cercetător revine asupra acestor afirmații și, privind retrospectiv, acceptă că integrarea *pașnică* a dat o lovitură iremediabilă românilor din Ungaria⁴. „*Dificultățile de azi ale românilor din țara noastră se explică, în esență, prin acest amar eveniment de cotitură, care i-a izolat de comunitatea națională română...*”⁵, spune Gheorghe Petrușan.

Pentru Mihai Cozma, Trianonul înseamnă intrarea românilor din Ungaria într-o epocă nouă. Surprinsă total dezorganizată, fără nici o structură instituțională minoritară, comunitatea românească a evoluat în condiții dificile pentru ea ceea ce a condus la situația în care se află astăzi, a unei comunități pe cale de dispariție⁶. În Ungaria interbelică n-au fost create nici măcar premisele unei organizări a românilor, iar cele de după 1948 au fost controlate de autoritățile vremii, spune Mihai Cozma. Chiar dacă după 1989 lucrurile păreau să se fi schimbat, românii putându-se organiza în structuri voluntare, viața românească din Ungaria a mai păstrat încă elementele stilului înstrăinat de după 1920⁷.

Teodor Misaroș, fostul vicar episcopal al Vicariatului Ortodox Român din Ungaria, analizând soarta parohiilor ortodoxe din Ungaria după Trianon spunea că acestea au ajuns în foarte scurt timp într-o stare deplorabilă, „*fără păstori sufletești și fără învățători*”⁸. Rupti de ortodoxia românească, spune acesta, comunitățile au devenit din ce în ce mai vulnerabile în fața cultelor neoprotestante care au găsit aici teren propice de desfășurare.

Într-un studiu consacrat special Trianonului⁹, Gheorghe Petrușan face trimitere la permanentele dispute istoriografice româno-maghiare pe marginea definirii momentului Trianon 1920. Acesta este de acord că dacă „*pentru unguri înseamnă mutilarea Ungariei istorice întemeiate de regele Sf. Ștefan, pentru români înseamnă îndeplinirea unui ideal național urmărit de mult*

timp”¹⁰. Vorbind în acești termeni, Gheorghe Petrușan emite și puncte de vedere proprii legate de discuția în care sunt implicate cele două istoriografii. În opinia sa, istoricii români nu sunt foarte argumentați atunci când vorbesc despre *reîntregirea patriei* în 1918 „*de parcă Ardealul ar fi aparținut vreo dată unei formațiuni statale românești*”¹¹, uitând poate că măcar momentul Mihai Viteazul a realizat așa ceva. Gheorghe Petrușan gândește momentul Trianon 1920 în termeni medievali, ai apartenenței administrative la un stat sau la altul. Tratatul de pace de la Trianon trebuie privit prin prisma epocii în care a fost realizat, una în care popoarele și-au ales singure destinul. Poate Gheorghe Petrușan ar fi putut să explice de ce românii ardeleni au ales România, dacă până atunci le fusese bine în structura administrativă numită Ungaria sau Austro-Ungaria.

După părerea lui Gheorghe Petrușan, Trianonul „*a adus decizii grave, neconfirmate numai parțial de istorie, și cu privire la apartenența unor teritorii geografice imense, bogății naturale, căi comerciale, piață de desfacere a mărfurilor, cu privire la clauze și statute militare etc*”¹². Ungaria a pierdut cel mai mult, este de părere Gheorghe Petrușan, inclusiv pierderi materiale considerabile, mai ales în favoarea României, dar și a altor state, însă „*cum l-au gospodărit, cum au știut să profite de aceste bogății, este o altă problemă*”¹³, trimiterea la România și la incapacitatea de a putea valorifica resursele naturale din Transilvania fiind extrem de străvezie.

Concluziile studiului lui Gheorghe Petrușan acceptă caracterul precar al principiilor care au stat la baza Tratatului de la Trianon, acest fapt fiind evident încă de la început. De-a lungul timpului, spune Gheorghe Petrușan, au existat mai multe încercări de revizuire a Trianonului (Pactul Ribbentrop-Molotov, Dictatele de la Viena) însă de fiecare dată s-a revenit la situația din 1920. Caracterul injust al Trianonului a fost dovedit, în opinia lui Gheorghe Petrușan, în 1989 când „*o dată cu prăbușirea acestor state (succesoare n.n G.M.), care nu au reușit să-și justifice viabilitatea, a fost spulberat și frumosul principiu al președintelui american Wilson cu privire la dreptul de autodeterminare al popoarelor, precum și idealul de a aduna în cadrul aceluiași stat toți membrii aceleiași etnii,*

confirmând gînditorii care preconizau, în loc de state naționale, formațiuni statale federative”¹⁴.

Puncte de vedere similare sunt expuse de Gheorghe Petrușan și cu alte ocazii, fiind în ton cu schimbarea discursului istoriografic al acestuia petrecut la sfârșitul anilor '90¹⁵ și unde este pusă din nou sub semnul întrebării valabilitatea principiilor wilsoniene și a granițelor din Europa centrală.

2. Problema începuturilor românilor din Ungaria trianonică

„Indiferent că ne place sau nu, istoria românilor nu poate începe cu anul 894 al erei noastre, nici cu încoronarea Sfîntului Ștefan al ungarilor”¹⁶. Fraza îi aparține Mihaelei Bucin, fiind inserată într-un studiu referitor la necesitatea cercetării oneste a trecutului comunității române din Ungaria.

În lipsa unor arheologi proveniți din cadrul comunității românești din Ungaria care să urmărească problematica unei eventuale prezențe a unor elemente daco-romane, romanice și românești în arealul locuit azi de românii din Ungaria, majoritatea punctelor de vedere ale cercetătorilor români de aici acceptă ideea conform căreia înaintașii lor au fost „colonizați” în respectivele teritorii începînd cel mai devreme de la finele secolului al XVI-lea, pentru ca în secolele XVIII-XIX să fie întemeiate apoi cele mai multe dintre comunități. Cu toate acestea ei consideră că românii din Ungaria sunt „băștinași pe aceste locuri”¹⁷. Istoriografia românească are, în general, o părere diferită, susținînd că multe izvoare istorice și descoperirile arheologice pomenesc despre prezența unor elemente daco-romane, romanice și mai apoi românești în zona Crișurilor încă dinainte de venirea ungarilor în câmpia Panonică¹⁸.

Autorii români din Ungaria, în lipsa unor cercetări arheologice dar și documentare mai vechi de secolul al XVIII-lea pornesc în reconstituirea istoriei comunității române abia cu acest secol. Practic, documentele cele mai timpurii utilizate de cercetători sunt create de parohiile ortodoxe românești. Ele nu sunt însă mai vechi de secolul al XVIII-lea, conform spuselor acestora. Ca început al fiecărei comunități românești din Ungaria este considerat

momentul în care documentele parohiale vorbesc despre constituirea parohiei. Exemple clasice din acest punct de vedere sunt lucrările Elenei Csobai referitoare la românii din Bichișciaba¹⁹, Aletea²⁰, Ciorvaș²¹, Giula²², Veherd²³, Cenadul Unguresc²⁴, Bedeu, Micherechi²⁵ și Bichiș²⁶, dar și altele precum sintezele de istorie a românilor din Ungaria: Gheorghe Petrușan, Emilia Martin și Mihai Cozma, *Românii din Ungaria, Românii din Ungaria*, editor responsabil Ioan Ciotea, Elena Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, care dezbat chestiuni legate de istoria comunităților românești din Ungaria.

Elena Csobai își însușește punctul de vedere conform căruia cei mai timpurii coloniști români s-au așezat la Giula și Bedeu și erau de religie ortodoxă²⁷. Aceleași puncte de vedere sunt îmbrățișate și de Gheorghe Petrușan în partea istorică semnată de el din *Românii din Ungaria*. Atât Elena Csobai cât și Gheorghe Petrușan sunt adepții colonizării în două etape a românilor în părțile estice ale Ungariei de astăzi. Prima etapă începe la sfârșitul secolului al XVII-lea și durează un secol, iar cea de-a doua etapă începe, spun aceștia, la sfârșitul secolului al XIX-lea și se întinde până tocmai în preajma celui de-al doilea război mondial când, prin „roirea” unei părți a locuitorilor români în spații învecinate s-au constituit Otlaca Pustă și Cserekert²⁸. Este un punct de vedere amplu îmbrățișat și de istoriografia maghiară, așa-numita origine a coloniștilor români fiind de asemenea un subiect controversat. Cei mai mulți autori preiau facil sintagma „trăim în Ungaria de aproape 300 de ani”. Nimeni, practic, nu a reflectat asupra acestui *dat* istoriografic. Profesorul Mihai Cozma a semnalat această stare de lucruri inertă referitoare la preluarea mecanică a acestei teorii²⁹. Pentru el constatarea cu pricina este prea puțin gîndită, pur și simplu falsă, rezultatul unei erori. În opinia lui afirmația este învăluită într-o negură completă „cu atît mai deasă, cu cît niciodată nu se precizează cealaltă țară, din care se consideră că ne-am fi mutat pe locurile de azi. Ar fi imposibil, deoarece – ne conving datele istorice – tot Ungaria a fost țara din care am venit încoace”³⁰. Eroarea, în opinia lui Mihai Cozma, provine din interpretarea greșită a mișcărilor de populație dinspre zona muntoasă a Crișanei

spre zona Tisei, în condiții istorice binecunoscute și precizate deja, spațiu în care se afla deja o populație românească. Această deplasare s-a produs, spune autorul, din Ungaria în Ungaria, așadar nici vorbă de migrație dintr-un stat în altul. Astfel, spunea acesta „pentru strămoșii noștri n-a însemnat o adevărată integrare într-un alt stat. Nu poate fi luat nicidecum în serios când este vorba despre locurile noastre de proveniență, după cum, de pildă, nici românul din Muntenia, fugit peste munți, în Transilvania, nu s-a considerat pe vremuri originar din Turcia, numai pentru că Țara (lui) Românească era sub ocupație otomană. Am fost și sîntem în toate privințele români din Ungaria”³¹. Mihai Cozma realizează aici o foarte subtilă argumentație logică a teoriei continuității românești în spațiul transilvănean.

Cu toate acestea, unii cercetători, făcând trimitere la o serie de descoperiri arheologice întâmplătoare și informații documentare, sugerează că pe actualul teritoriu al Ungariei prezența românilor poate fi documentată deja în epoca arpadiană. Teodor Misaroș bunăoară, în teza lui de doctorat intitulată *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, apărută în două ediții, 1990 și 2002, vorbește despre vestigiile unei biserici de rit bizantin la Giula datând din anul 1295³², trăgând concluzia că cei care au ridicat această biserică nu puteau fi decât români ortodocși. Același Teodor Misaroș prezenta date preluate din conscripția domeniului Giulei de la 1525 unde erau consemnate mai multe familii românești³³, în timp ce în momentul asediului cetății Giula de către otomani la 1566 la apărarea ei au participat și localnici români³⁴. Informațiile referitoare la români se înmulțesc în deceniile care au urmat, la 1651 fiind semnalat chiar și un ierarh ortodox pe nume Sofronie care se intitula „mitropolitul cetăților Lipova și Giula”³⁵.

Volumul lui Teodor Misaroș oferă noi și noi informații, documentare mai ales, despre prezența mai timpurie a românilor în actualul areal estic al Ungariei, conturând clar opinia potrivit căreia începând cu secolul al XV-lea, numărul românilor a crescut considerabil prin colonizarea unui număr important de români în zona Crișului Alb, unde s-au stabilit în mod definitiv³⁶.

Foarte interesant, Teodor Misaroș a adus în sprijinul sugestiilor sale opinii ale unor istorici maghiari precum Hunfalvi Pál, care susținuse că încă în 1404, satele Vitha, Keresztúr, Csernetfalva și Zvalt-pusztă au fost dăruite de regele Sigismund lui Bolya și fiilor lui, populând aceste părți părăsite cu români, care s-au stabilit pe aceste meleaguri schimbând inclusiv numele unor localități precum Keresztúr în Crîstor³⁷.

Teodor Misaroș adusesese așadar dovezi inclusiv arheologice și documentare care puteau sugera măcar prezența românilor în Ungaria de est mai devreme decât datele acceptate oficial de istoriografia ungară și avizate favorabil, volens-nolens, de cercetătorii români. Poate tocmai din această cauză lucrarea nu a putut vedea lumina tiparului până în 1990 când libertatea de exprimare a creat această posibilitate. Și atunci, însă, cartea a fost tipărită exclusiv prin eforturile familiei fostului Vicar Episcopal Teodor Misaroș.

Sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut au prilejuit noi discuții istoriografice pe marginea „descălecatului Ungariei” cu ocazia aniversării milecentenarului în Ungaria.

Chiar în primul număr al *Conviețuirii*, regretatul Mihai Cozma deschidea o interesantă paranteză referitoare la descălecatul Ungariei și „problema românească”³⁸. Studiul pune probleme mai degrabă decât să le dezbată întrucât Mihai Cozma nu face altceva decât să așeze în oglindă istoriografia română și cea maghiară în problema „Anonymus”, cunoscut fiind faptul că istoriografia maghiară nu recunoaște veridicitatea celor scrise de notarul anonim vizavi de prezența românilor în Transilvania în momentul descălecatului ungar din 896, în același timp acceptând informațiile referitoare la unguri. Oferind cititorului informațiile din „Anonymus” referitoare la realitățile din Crișana și Transilvania și punctele de vedere antagonice ale celor două istoriografii, Mihai Cozma lasă pe cititor să-și formuleze propriile opinii, nu înainte de a itera faptul că istoricii maghiari continuă să respingă categoric ideea că ungurii ar fi întâlnit în momentul „descălecatului”, alături de slavi, bulgari, moravi, avari, și pe români³⁹.

Gheorghe Santău, membru marcant al elitei intelectuale românești din Ungaria postbelică, inițiază la rândul său o discuție pe marginea vechimii românilor în Crișana, inclusiv în estul Ungariei, și a „descălecatului” ungarilor⁴⁰. Format la universitatea clujeană în anii '40, Gheorghe Santău este tranșant în aprecierile sale legate de prezența românilor în Crișana. Pornind de la datele oferite de cronicile medievale timpurii, acesta consideră că în momentul sosirii ungarilor românii locuiau aici alături de triburi slave. Alături de informațiile din operele cronicarilor, în susținerea punctelor sale de vedere, Gheorghe Santău recurge și la toponimie⁴¹. El semnalează inclusiv faptul că o serie de istorici maghiari au afirmat că românii se găseau în părțile Ungariei estice de astăzi în momentul venirii ungarilor. Spre deosebire de ceilalți cercetători români din Ungaria, Gheorghe Santău consideră că și după cucerirea Ungariei de către Imperiul Otoman, românii au continuat să trăiască în câmpia Tisei, acest fapt fiind confirmat de conscrierile și însemnările referitoare la satele din partea estică a Ungariei⁴². Un punct de vedere original are Gheorghe Santău și referitor la presupusele colonizări masive de români începând cu secolul al XVIII-lea în părțile estice ale Ungariei de astăzi. El consideră că aceste colonizări nu au fost masive și s-au realizat cu totul întâmplător, spre deosebire de Banat unde acest fenomen a fost realizat sub atentul control al statului. Mai mult, el consideră că atunci întreg șesul cuprins între Mureș, Crișuri și Someș era populat majoritar cu români și numai înspre Tisa apăreau comunități maghiare reduse numeric⁴³. Faptul că după două secole acest spațiu este predominant maghiar, iar românii sunt reduși la doar câteva comunități răzlețe, se datorează unei politici maghiare de deznaționalizare a românilor și de colonizare sistematică a ungarilor în intervalul 1800-1910⁴⁴.

În concluzie se poate spune că majoritatea cercetătorilor români din Ungaria, în lipsa unor investigații arheologice și documentare sistematice, consideră începuturile comunităților românești din Ungaria de astăzi undeva în secolul al XVIII-lea. Fără a lua în considerare că acesta este și punctul de vedere dominant în istoriografia maghiară, trebuie spus că argumentele

oferite de cercetătorii români din Ungaria, cum că nu există dovezi mai vechi, nici arheologice și nici documentare, țin de logica și instrumentarul istoricului care nu se poate pronunța în favoarea unei opinii sau alta în lipsa argumentelor. Chiar ei recunosc acest lucru și susțin necesitatea unor cercetări în direcțiile menționate care ar putea aduce argumente în favoarea ideii prezenței românilor înainte de sosirea ungarilor. Problema este că acest lucru este puțin probabil să se întâmple deoarece nu există nici un român din Ungaria care să efectueze asemenea cercetări. Nici o instituție de cultură sau de învățământ din Ungaria nu are angajat nici un etnic român care să face aceste demersuri științifice, iar dacă acesta s-ar forma într-o universitate din România ar rămâne fără opțiune de angajare. Doleanțele exprimate de-a lungul timpului de conducerea *Institutului de Cercetare al Românilor din Ungaria* de a fi bugetate 5-6 posturi de cercetători români care să investigheze aspecte ale istoriei acestei comunități au fost sortite eșecului. Practic, în acest fel orice încercare a unui tânăr român doritor a se forma ca istoric într-o universitate din România, pentru ca ulterior să se întoarcă să cerceteze istoria etniei din care face parte, este sortită eșecului. Potențialii tineri care s-ar forma ca istorici în Ungaria ar fi și chiar sunt tributari dominantelor istoriografiei maghiare în ceea ce privește comunitatea românească din Ungaria. Punctele de vedere exprimate de Gheorghe Santău și Teodor Misaroș aparțin unor cercetători formați în România, primul la Cluj, iar cel de-al doilea la București.

Opiniile curajoase exprimate de Gheorghe Santău și Teodor Misaroș au văzut lumina tiparului în condiții specifice. Teodor Misaroș era trecut în neființă când i-a fost publicată opera, înainte de 1989 acest lucru fiind imposibil, iar Gheorghe Santău era pensionar deja în momentul apariției studiului, ieșit practic de sub orice fel de presiune, de sub „lectoratul istoricilor maghiari”⁴⁵, deci fără a-și periclita cariera profesională sau, în cel mai bun caz „a fi tolerat, dar totodată, marginalizat”⁴⁶.

Până când aceste deziderate nu vor fi realizate, comunitatea românească din Ungaria are *stabilite* începuturile cel mai devre-

me la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Rămâne însă întrebarea dacă în viitor va mai avea cine să studieze începuturile, și mai ales ale cui începuturi.

3. Despre asimilarea etnică

„În satul meu, Chitighaz, câțiva români au fost nevoiți să-și maghiarizeze numele românesc pentru a putea cumpăra pământ. Aceasta s-a întâmplat prin anii 1930-1940. Li s-a pus condiția din partea unor autorități, prin reprezentanții acestora, că transcrierea terenurilor agricole pe numele lor numai atunci se va putea face, dacă își maghiarizează numele. Astfel, numele românesc Sălăjan (care dealtfel silit se scria Szelezsán) silit, s-a schimbat în Szépfalusi, Sziklás, Honfi; cel de Frătean (care se scria Fretyán) a devenit Fenyvesi. În alte cazuri unghurizarea numelor românești s-a datorat obținerii unor funcții cu plată lunară, deci era determinată de posibilitatea unei existențe materiale sigure bunăoară un serviciu la calea ferată, sau un post de administrator la primăria satului și așa mai departe.

Am găsit un caz asemănător și la Micherechi. Un român, cu numele Roșu, era cantonier, adică îngrijitor de drumuri (útkaparó), cu nu prea mare plată. Odată i s-a propus să-și maghiarizeze numele, ceea ce lui i-a cauzat nedumerire. Dar, când i s-a făcut aluzie că și-ar putea pierde postul dacă nu are nume unghuresc, ce să facă bietul om, ca să nu-și piardă pâinea de toate zilele pentru familia sa, a preluat numele de Réthelyi. În secolul al XX-lea, într-o țară europeană, un cantonier să nu-și poată păstra locul de muncă, fiindcă nu are nume unghuresc, e ceva de necrezut, dar adevărat

Atît în cazul chitighăzenilor, cît și al micherechenilor, omul nu se poate gîndi la altceva, decît la faptul că statul maghiar a încercat să demonstreze, că în această țară nu sînt mulți cetățeni de naționalitate, că acest stat este omogen. Deși în realitate nu este așa”⁴⁷.

Cuvintele aparțin lui Gheorghe Santău, cel care la finele anilor '90 luase o atitudine fățișă împotriva descreșterii continue a comunității românești din Ungaria. Poziția sa consecventă se baza pe numeroase date adunate de-a lungul deceniilor, care l-au adus în fața unor concluzii dureroase pentru românii din

Ungaria.

Cea mai mare parte a elitei românești din Ungaria subscrie acestui punct de vedere. Nu mai insistăm asupra acestora deoarece am mai făcut-o deja în contextul descrierii revuisticii de specialitate. Totuși, nu toate opiniile au fost exprimate la fel de tranșant. Absolut toate conțin însă în ele trimiteri mai mult sau mai puțin directe la această realitate. Fie că sunt puse în pagină date statistice lăsând pe cititor să tragă concluziile, fie că sunt spuse direct, asimilarea comunității românești din Ungaria este o realitate.

Înainte de 1990 despre asimilare și implicit despre scăderea numărului comunității nu se putea vorbi în scrierile românilor din Ungaria. În ultimele două decenii însă, tot mai mulți discută deschis și direct pe marginea acestei chestiuni. Multe din observațiile critice sunt opera acelorași personalități ieșite din „sistem” (prin pensionare în primul rând). Găsim însă și puncte de vedere exprimate de cercetători activi, în primul rând de la Catedra de limba și literatura română a Universității din Seghedin. Numele cel mai angajat în această atitudine este cel al profesorului Mihai Cozma, secondat de mai tânăra Mihaela Bucin. Nu același lucru îl putem spune despre Gheorghe Petrușan, cel care în anii '90 ai secolului trecut se angajase în punctarea unor realități existente în acest sens, dar care începând cu sfârșitul aceluiași deceniu a renunțat la a mai fi atât de consecvent. Această schimbare de atitudine s-a produs, cel puțin așa se observă din scris, după publicarea *Schiței de istorie a românilor din Ungaria*⁴⁸, în revista *Simpozion* din 1997, unde amenda dur implicit realitatea asimilării comunității românești. Surprinzător însă, trei ani mai târziu susține că românii din Ungaria „au avut totdeauna conștiință patriotică maghiară, conștiință de hungarus, n-au luat parte la formarea națiunii române, de aceea nu și-au conștientizat apartenența națională...”⁴⁹.

Approape toate studiile și cărțile referitoare la istoria comunității românești din Ungaria în secolele XIX și XX vorbesc implicit despre acest fenomen chiar dacă nu pronunță explicit sintagma de asimilare etnică. Fie că vorbesc despre scăderea populației

românești de-a lungul timpului, accentuând faptul că această realitate este extrem de vizibilă între recensământul ungar din 1990 și cel din 2001, interval în care populația românească a scăzut cu 25 %, o descreștere fără precedent în istorie, fie că oferă doar date statistice în care se fereșc să reclame deschis existența fenomenului, ideea este conținută în majoritatea lucrărilor elitei românești din Ungaria.

Cei mai mulți consideră că pierderea identității naționale de către românii din Ungaria s-a datorat contextului istoric în care au trăit aceștia și s-a realizat în mai multe etape. Paradoxal, în ciuda unei politici sistematice de maghiarizare a naționalităților din Ungaria, mai ales în perioada dualistă, până în 1918 procesul de asimilare etnică a românilor a întâmpinat o rezistență considerabilă și a avut doar un succes limitat. Cauza principală, consideră Mihai Cozma, a fost aceea că românii care trăiau în arealul Ungariei de azi făceau parte dintr-un bloc unitar românesc care îi proteja de pierderea identității, mai ales prin intermediul ortodoxiei⁵⁰. La aceasta se adaugă faptul că Partidul Național Român din Transilvania și Ungaria era în egală măsură atent la toți românii din Ungaria. Ba chiar unul dintre liderii acestei formațiuni politice, Aurel Suci, era originar din Chitighaz.

Problemele serioase au apărut după 1918-1920 când minoritatea română din Ungaria a rămas izolată de blocul național după trasarea granițelor⁵¹. Rămasă fără elită și supusă unei politici asimilaționiste din ce în ce mai agresive comunitatea română s-a topit în cadrul majorității maghiare. Presiunile în acest sens erau serioase. Mihai Cozma considera că după 1918, *„timp de 25 de ani, minoritățile din această țară au suferit în multe forme concrete din cauza atitudinii ostile a politicii și administrației, ca reacție de răzbunare pentru vina comisă de țările vecine împotriva Ungariei, furându-i acesteia Ardealul, Ținuturile de Sus și alte teritorii”*⁵². Aceste presiuni, spune Mihai Cozma, erau însoțite și de tentative mai mult sau mai puțin pașnice de maghiarizare: *„în aceste decenii interbelice se putea întâmpla ca cetățeanul de etnie nemaghiară să ajungă pe lista celor avantajați de stat prin primirea unui lot de pământ sau de casă, care numai dacă își maghiariza numele (de ex. din Flueraș >*

*Șipoș), ori se ajungea la situația care, din cauza originii sale etnice, nu era angajat într-un serviciu cu salariu de stat”*⁵³.

Faza de izolare a românilor din Ungaria a fost urmată de cea de integrare, care corespunde în opinia lui Mihai Cozma, ultimilor aproximativ 50 de ani, *„marcați de integrarea masivă în societatea maghiară mai largă”*⁵⁴, cu toate că aparent Ungaria asigura tuturor minoritarilor largi drepturi. Situația pare contradictorie, spune același Mihai Cozma, întrucât tocmai acum, în anii '70-'80-'90 ai secolului al XX-lea, ritmul asimilării românilor s-a intensificat.

În opinia lui Mihai Cozma, fenomenul asimilării continuă și în prezent, la aceasta contribuind din plin înșiși liderii reprezentanței oficiale a românilor din Ungaria (Autogovernarea pe Țară a Românilor din Ungaria). Pe lângă faptul că sistemul de organizare, prin așa numitele „autogovernări”, este unul total nepotrivit pentru minoritatea română, spune profesorul Mihai Cozma, *„azi, românii din Ungaria alcătuiesc o microsocietate plină de încordări dezbinatoare, lipsită mai ales de solidaritatea cuvenită între instituții și indivizi, fapt care îi determină pe mulți români să se retragă din colectivul de care ar trebui să aparțină activ. Acest fapt contribuie puternic la asimilarea în rîndurile ungarimii. Aici trebuie căutată, între altele, și neputința românilor din Ungaria de a colabora efectiv și eficient cu România...”*⁵⁵

Puncte de vedere similare sunt exprimate tranșant și de alți reprezentanți ai elitei intelectuale românești din Ungaria. Analizând chestiunea, Mihaela Bucin, profesor la Catedra de limba și literatura română din cadrul Universității din Seghedin, vorbește în prezent despre o dilemă a conștiinței cetățenești a românilor din țara vecină, în condițiile unui continuu balans între două culturi majore, română și maghiară. *„Românii din Ungaria sunt în majoritate covârșitoare bilingvi, un bilingvism inegal, în care balanța se înclină spre limba maghiară; limba română pe care o folosesc are o formă arhaică și dialectală, cu o inteligibilitate dificilă din cauza abundenței împrumuturilor unguerești”*⁵⁶, apreciază aceasta. La începutul mileniului al III-lea s-a ajuns foarte departe cu procesul de asimilare etnică a românilor, vorbindu-se chiar de o dublă

identitate a românilor, dar care nu se împarte în mod egal între calitatea de român și cea de maghiar.

Mihaela Bucin apreciază că, date fiind condițiile, românul din Ungaria „a adoptat soluția proximală, avantajoasă și recomandabilă: limba și cultura maghiară”⁵⁷, datorită faptului că țara mamă nu are nici un argument superior țării în care trăiesc. Condiționările fiind numeroase, românii din Ungaria continuă să aleagă soluția „avantajoasă și recomandabilă” pentru ei: integrarea în peisajul maghiar până la contopire, adică asimilare.

4. Condiția cercetătorului istoric român din Ungaria

„Pentru noi va fi dificil să publicăm o istorie obiectivă despre comunitatea noastră dacă avem în vedere opiniile istoricilor unguri (...) trebuie să scrii și în limba maghiară și, în caz că vrei să publici în revistele de prestigiu sau să scoți vreo carte la editură maghiară, vei fi aproape sigur „lectorat” de istoricii maghiari, punându-te într-o situație profesională și morală penibilă. În caz că ocolești istoricii și organele sau editurile maghiare, îți periclitezi cariera profesională, în cel mai bun caz ești tolerat, dar totodată, marginalizat”⁵⁸, spunea profesorul universitar Gheorghe Petrușan din Seghedin într-un articol publicat în revista *Simpozion* în anul 1997. Este o concluzie la care autorul a ajuns în urma unor eforturi susținute ale sale în direcția realizării unei lucrări de sinteză referitoare la istoria comunității românești din Ungaria, aserțiuni negare întrucâtva câțiva ani mai târziu când exprimă sentimente mult îndulcite față de lectorii maghiari.

În primul rând trebuie spus că românii din Ungaria nu beneficiază de un învățământ istoric în limba română care să producă cercetători cu diplomă de istoric. În 1999, Mihaela Bucin, profesor în cadrul Catedrei de limba și literatura română din cadrul Universității din Seghedin (fostă Catedra de limba și literatura română a Institutului Pedagogic “Juhász Gyula”) se exprima tranșant în acest sens. „Învățământul minorităților din Ungaria nu permite formarea instituționalizată a profesorilor de istorie...”⁵⁹, spunea aceasta. Aceasta nu înseamnă, așa cum am văzut deja că istoria comunității nu este cercetată, mai ales după 1990, de către

profesioniști veniți dinspre disciplinele filologice, muzeografie sau presă.

Această realitate grevează însă asupra cunoașterii istorice a trecutului comunității românești din Ungaria. Lipsa unor arheologi români face bunăoară imposibilă cercetarea unor urme materiale care eventual ar putea fi de factură romană și românească, arheologii maghiari fiind, aproape firesc am spune, total dezinteresați de acest aspect. Din cunoștințele noastre, în Ungaria nu există nici un arheolog de origine etnică română angajat în vreo instituție publică ungară care să aibă între obiective cercetări arheologice în arealele comunităților românești. Mai mult, unii cercetători români sugerează că nici nu e *practic* a avea preocupări legate de antichitate sau despre daci și romani ca elemente principale ale etnogenezei românești întrucât menționarea dacilor și romanilor în acest context provoacă în Ungaria și astăzi o fobie acută, provenită în primul rând din „ignorarea din partea maghiarilor a acelei perioade istorice când în această parte a lumii trăiau tracii și dacii”⁶⁰.

Aceeași realitate este prezentă și în privința celorlalte epoci istorice. Singurii cercetători aparținând comunității române din Ungaria, care își exercită preocupările din cadrul instituțiilor în care sunt angajați, sunt în sfera etnografiei și folclorului. Este vorba despre Emilia Martin și Elena Csobai. Exprimarea lor publicistică în zona istoriei comunității se face în afara sistemului de stat, în cadrul unor instituții culturale românești, în special prin *Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria*.

Nu același lucru se poate spune însă despre minoritatea maghiară din România (Transilvania) unde aproape fiecare instituție culturală (muzee, Direcții Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național, etc.) sau școlară (universități) numără printre angajați cercetători și cadre didactice care studiază sistematic istoria maghiarilor din România începând cu sosirea ungarilor în Panonia.

În Ungaria, nu există, de asemenea, specialiști români preocupați de istoria primului mileniu.

În aceste condiții nici nu este de mirare că aproape toate

lucrările consacrate istoriei românilor din Ungaria scrise de elita minoritară încep cu secolul al XVIII-lea. Pe de o parte este reperul acceptat din acel moment istoriografia maghiară, iar pe de alta de acolo pot fi găsite date istorice, mai ales cele din sfera bisericească ortodoxă. Unii dintre autori sunt de acord că aceste date referitoare la începuturile comunității românești în acest areal sunt incomplete și greșite. Soluția de rezolvare a problemei este oferită de Elena Csobai care consideră că pentru a depăși „*aceste date eronate, trebuie să ne cercetăm istoria pe baza materialului arhivistic, fiindcă numai cu ajutorul cercetării vom găsi amprentele necesare împotriva greșelilor produse*”⁶¹.

Dar se poate face în mod real ceva în acest sens de către cercetătorii români din Ungaria? Despre necesitatea corectării acestor minusuri nu mai trebuie glosat, întrucât lucrurile sunt evidente. Răspunsuri la întrebarea adresată găsim, dar acestea nu sunt dintre cele mai încurajatoare, cu atât mai mult cu cât ele vin dinspre o realitate istorică și istoriografică postcomunistă ce presupune libertatea de exprimare. Cel mai elocvent în acest sens este fostul șef al Catedrei de limba și literatura română din cadrul Universității din Szeged, Gheorghe Petrușan.

Acesta consideră că pentru a fi create condițiile științifice optime pentru reconstituirea istoriei comunităților românești din Ungaria este necesară limpezirea unor chestiuni de natură politică și confesională, care grevează asupra posibilității de exprimare a elitei românești. Fără a o spune direct, acest lucru reieșind cât se poate de clar însă în evidență, Gheorghe Petrușan afirmă implicit că cercetătorii români din Ungaria nu pot publica un studiu sau o carte despre trecutul propriei comunități într-o editură maghiară decât după ce textul a fost prealabil „lecturat” de istorici maghiari care fac „observații”. Abia după aceasta lucrarea poate vedea lumina tiparului. Acest fenomen l-am observat și personal urmărind producția istoriografică a românilor din Ungaria. Orice tipăritură care apare în afara Editurii Noi sau sub egida *Institutului de Cercetare a Românilor din Ungaria* este extrem de atentă la multe aspecte sensibile pentru istoriografia maghiară, respectând întru totul punctele de vedere exprimate

de aceasta. Chiar și în publicațiile editate sub egida celor două instituții culturale se observă un soi de autocenzură, mai ales la cercetătorii angajați într-o instituție culturală sau de învățământ din Ungaria, care ezită a fi foarte tranșanți în exprimarea punctelor de vedere sensibile, întrucât, potrivit lui Gheorghe Petrușan, în caz contrar aceștia își periclitează cariera profesională⁶². Aceasta în condițiile anului 1997, când apărea studiul profesorului din Seghedin.

Toate acestea reprezintă numai o parte a problematicii complexe cu care se confruntă cercetătorul român din Ungaria când vine vorba despre reconstituirea propriului trecut. Lecturând textul lui Gheorghe Petrușan se remarcă marea diferență existentă între destinul scrisului istoric românesc din Ungaria și al celui maghiar din România, acesta din urmă având un statut incomparabil mai bun, inclusiv un sistem de învățământ de stat în care tinerii maghiari pot urma studii istorice în limba maghiară până la ultimul nivel, cel universitar și doctoral.

În consecință, cercetarea istoriei comunității maghiare din România se face în mod profesionist de către istorici de origine etnică maghiară, în instituții de stat românești, optând pentru discursul istoriografic considerat cel mai apropiat, „nelecturat” de nimeni înainte de publicarea operei. Este de ajuns să ne uităm în revistele muzeelor sau ale universităților din România, mai ales Transilvania, pentru a constata această realitate. În Ungaria acest fapt este imposibil pentru potențialii tineri de origine etnică română doritori de perfecționare în domeniu în limba maternă, iar ulterior de a cerceta propriul trecut în instituții culturale sau de învățământ ale statului ungar întrucât „*la ora actuală în Ungaria, practic, nu există învățământ românesc*”⁶³

NOTE

1. Gheorghe Petrușan, *O schiță a istoriei românilor din Ungaria*, în *Simpozion*, VI, Giula, 1997, p. 93.
2. *Ibidem*
3. *Ibidem*, p. 94.

4. Gheorghe Petrușan, Emilia Martin și Mihai Cozma, *Românii din Ungaria*, Editura Press Publica, Budapesta, 2000, p. 3.
5. *Ibidem*
6. Mihai Cozma, *Evoluția istorică a identității noastre românești. Ce s-a întâmplat și de ce?*, în *Conviețuirea (Együtélés)*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, 1999, p. 104–105.
7. *Ibidem*, p. 105
8. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, p. 235.
9. Gheorghe Petrușan, *Opt decenii de la semnarea Tratatului de la Trianon*, în *Conviețuirea (Együtélés)*, an 3, nr. 4, 1999, an 4, nr. 1, 2000, Seghedin, 2000, p. 3–6.
10. *Ibidem*, p. 3.
11. *Ibidem*
12. *Ibidem*
13. *Ibidem*, p. 3–4.
14. *Ibidem*, p. 6.
15. Idem, *Politica față de minorități a guvernului revoluționar ungar de la 1848*, în *Conviețuirea (Együtélés)*, an 9, nr. 1-4, 2005, p. 43–47.
16. Mihaela Bucin, *Avem nevoie de istorie?*, în *Conviețuirea (Együtélés)*, an 2, nr. 4, 1998 – an 3, nr. 1, 1999, Seghedin, 1999, p. 80–82.
17. ***, *Românii din Ungaria*, Editura de Carte și Presă Noi, Giula, 2003, p. 1; Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. P. Ungară*, Giula, 2002, p. 13–14; Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *op. cit.*, p. 3, etc.
18. C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București, 1975, p. 155; Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 8–9; Radu Popa, *Zur kirchlichen Organization der Rumänien in Nordsiebenbürgen im Lichte der patriarchalischen Privilegiums von 1391*, în *Ostkirchliche Studien*, 24, 1975, 4, p. 317; Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 59–60.
19. Elena Munteanu Csobai, *Aspecte din istoricul românimii din Bichișciaba (metodologia cercetării românimii din Bichișciaba)*, în *Sympozion*, I, Giula, 1991, p. 35–39.
20. Elena Csobai, *Românii din Aletea*, în Idem, V, Giula, 1996, p. 112–119.
21. Idem, *Românii din Ciorvaș*, în Idem, VI, Giula, 1997, p. 76–90.
22. Idem, *Aspecte din istoria românilor din Giula*, în Idem, VIII, Giula, 1999, p. 65–74; Idem, *Comunitatea română din Giula germană în secolul al XIX-lea*, în Idem, XIV, Giula, 2005, p. 68–85; Idem, *Comunitățile românești din Giula în perioada interbelică*, în Idem, XV, Giula 2006, p. 89–100.

23. Idem, *Comunitatea românească din Vecherd*, în Idem, IX, Giula, 2000, p. 92–105.
24. Idem, *Comunitatea românească din Cenadul Unguresc*, în Idem, X, Giula, 2001, p. 108–114; Idem, *Comunitatea românească din Cenadul Unguresc între cele două Războaie mondiale (1910–1945)*, în Idem, XI, Giula, 2002, p. 95–108.
25. Idem, *Comunitatea românească din Bedeu și Micherechi pe baza cercetărilor demografice*, în Idem, XIII, Giula, 2004, p. 107–113.
26. Idem, *Aspecte din istoria comunității ortodoxe române din Bichiș*, în Idem, XVIII, Giula 2009, p. 90–99.
27. Idem, *Instituțiile purtătoare a identității românilor din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în *Lumina*, '90–93, p. 7.
28. Idem, *Instituțiile purtătoare a identității românilor din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în *Ibidem*, p. 7.
29. Mihai Cozma, *De când trăim în Ungaria? (Reflecție asupra unei erori)*, în Idem, Giula, 1994, p. 22.
30. *Ibidem*
31. *Ibidem*
32. Eugen Glück, *Contribuții la istoria comunităților românești din Ungaria*, în *Revista istorică*, 1994, nr. 5–6, p. 479; Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R.P. Ungară*, Budapesta, 1990, p. 122.
33. Eugen Glück, *Contribuții la istoria comunităților românești din Ungaria*, în *Revista istorică*, 1994, nr. 5–6, p. 479.
34. Eugen Arădeanul, *Giula în atenția Europei*, în *Calendarul românesc*, 1992, p. 132–134.
35. Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 48.
36. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Ediția a II-a revizuită, Budapesta, 2002, p. 18.
37. Hunfalvi Pál, *Az oláhok története (Istoria valahilor)*, Budapest, 1894, vol. II, p. 57–58.
38. Mihai Cozma, *Descălecatul Ungariei și „problema românească”*, în *Conviețuirea (Együtélés)*, an 1, nr. 1, Seghedin, 1997, p. 14–19.
39. *Ibidem*, p. 14.
40. Gheorghe Santău, *Vechimea și starea românilor în Crișana*, în *Simpozion*, VIII, Giula, 1999, p. 75–111.
41. *Ibidem*, p. 77.
42. *Ibidem*, p. 85–86.
43. *Ibidem*, p. 89.
44. *Ibidem*, p. 97–98.
45. Gheorghe Petrușan, *O schiță a istoriei românilor din Ungaria*, în *Simpozion*, VI, 1997, p. 91–92.

46. *Ibidem*
47. Gheorghe Santău, *Vechimea și starea românilor în Crișana*, în *Simpozion*, VIII, Giula, 1999, p.104–105.
48. Gheorghe Petrușan, *O schiță a istoriei românilor din Ungaria*, în *Idem*, VI, Giula, 1997, p. 91–98.
49. Gheorghe Petrușan, Emilia Martin și Mihai Cozma, *op. cit.*, p. 3.
50. Mihai Cozma, *Despre un proces numit asimilare etnică. (Analiza de caz: românii din Ungaria)*, în *Conviețuirea (Együttélés)*, an 6, nr. 3–4, 2002, an 7, nr. 1–2, 2003, Seghedin, 2003, p. 15–20.
51. *Idem*, *Evoluția istorică a identității noastre românești. Ce s-a întâmplat și de ce?*, în *Idem*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, Seghedin, 1999, p. 102–103.
52. *Idem*, *Despre un proces numit asimilare etnică. (Analiza de caz: românii din Ungaria)*, în *Idem*, an 6, nr. 3–4, 2002, an 7, nr. 1–2, 2003, Seghedin, 2003, p. 21.
53. *Ibidem*
54. *Ibidem*, p. 23.
55. *Ibidem*, p. 31.
56. Mihaela Bucin, *Textul folcloric și recuperarea istoriei*, în *Idem*, an 6, nr. 1–2, Seghedin, 2002, p. 9.
57. *Ibidem*
58. Gheorghe Petrușan, *O schiță a istoriei românilor din Ungaria*, în *Simpozion*, VI, Giula, 1997, p. 92.
59. Mihaela Bucin, *Avem nevoie de istorie?*, în *Conviețuirea (Együttélés)*, an 2, nr. 4, 1998 – an 3, nr. 1, 1999, Seghedin, 1999, p. 81.
60. *Ibidem*, p. 81.
61. Elena Csobai, *Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula*, în *Simpozion*, VII, Giula, 1998, p. 85.
62. Gheorghe Petrușan, *O schiță a istoriei românilor din Ungaria*, în *Idem*, VI, Giula, 1997, p. 92.
63. Tiberiu Boca, *Despre conștiința națională a românilor din Ungaria*, în *Lumina '90–93*, Giula, 1993, p. 23.

Tiberiu Herdean

De la o experiență la alte experiențe – Mircea Eliade –

Scrisul mirceaeliadesc din prima perioadă, din cea confesivă adică, se opune voluntar și declarativ, în mod manifest, dar fără ostentație oricărui demers critic cel puțin prin două trăsături esențiale ce-l definesc. Una am putea-o numi valabilitate provizorie, anunțată chiar de autorul textelor, cealaltă o trăsătură ce ține de neconturarea exactă a termenilor, adică de sensul lor aproximativ, deseori inexact sau vag. Textele publicate însă (căci nu difuzate la radio, supuse efemerului), asta este soarta lor, nu mai pot ieși de sub ispita înțelegerii și de sub democrația interpretării.

Textele programatice ale lui Eliade, adunate în volume ori de către autor, imediat după elaborarea lor – *Solilocvii*, (1932), *Oceanografie* (1934) –, ori ulterior de către editori – *Profetism românesc*, 1–2 (1990) –, cuprinzând publicistica scriitorului concepută în cicluri (*Itinerariu spiritual*, *Scrisori către un provincial*) sau produsă fără a fi gândită în vreo structură anume, dar apărută în presa timpului („Cuvîntul”, „Vremea”, „Criterion”), reprezintă o unitate ideatică, o fază a gândirii eliadești în devenire, prelungită apoi în literatură, iarăși de tip confesiv: *Isabel și apele diavolului* (1930), *Maitreyi* (1933), *Șantier* (1935); ele toate fac posibilă o „reconstrucție” a unei perioade extrem de fertile a lui Eliade.

Intrând în miezul scrisului eliadesc, întâmpinăm imediat o atitudine a scriitorului care vine să mărească acea inhibiție interpretativă a cititorului prin relativizarea de către autor a propriului său mesaj și prin revizuirea lui imediată. În *Solilocvii*, text fără prefață, care, la Eliade are de obicei funcția de postfață – fiind elaborată ulterior, după recitirea textelor –, deci în finalul acestor exerciții de aproximații cvasi-filozofice suntem preveniți asupra faptului că volumul „nu are nici început, nici sfârșit”¹ și că

gândirea proprie solilocviilor „nu probează nimic, nu dărmă nimic și, mai ales, nu epuizează nimic”². Avem de a face cu „adevăruri nesfârșite”³, relative, reprezentând câte un „gând neterminat”⁴, gând care, apropiindu-se inevitabil către o margine, pe autor „nu-l mai interesează”⁵. Înțelegem aici o anumită oroare de adevăruri imuabile, căci adevărul este, ne previne iarăși autorul, „prin firea lui nesincer, fiind fructul multor automutilări”⁶. Dincolo de frica față de ideile ce pot lua vreo formă a adevărului (sau de formă a lui) mai interesant este la Eliade contradicția dintre pasiunea enunțului și apatia conținutului. Un adevăr fără margini invocă, de obicei, o afirmație fără prea mult elan. Eseurile lui Eliade, părțile adică, pornesc „grăbit” spre absolut, volumele, întregul, sfârșesc în relativ. Elanul este explicat mereu cu datele „conjuncturii”, cu momentul urgent, inexactitatea cu „graba”. Ideile lui Eliade, deși autorul lor e conștient de vulnerabilitatea acestora, nu vor fi niciodată revizuite ulterior, ci momentul nașterii lor va fi privit, în măsura trecerii timpului, cu tot mai multă loialitate.

Itinerariul spiritual, care la timpul său a provocat un remarcabil răspuns din partea lui Șerban Cioculescu, publicat în *Profetism românesc*, 1–2, editorii i-au plasat o pseudo-prefață, preluată din *Memorii*, 1907–1962⁷, publicată de Eliade în 1965, în „Cuvîntul în exil”, nr. 40–41. Ciudat este că în această „prefață” ulterioară Mircea Eliade își transferă propria poziție față de ispitele sale – „generației”, tonul individual se transformă într-unul impersonal și, în esență, autorul pune semnul egalității între sine și generație, „identificându-se” cu aceasta: „Eram liberi, disponibili pentru tot felul de „experiențe”⁸. Dacă în *Solilocvii* relativizarea, în acest fragment din *Memorii* - slujind ca sursă pentru prefața arbitrară a *Profetismului*... – impersonalizarea se prezintă ca o modalitate de a ieși din logica responsabilității sau a asumării. Nu se știe dacă „detașarea tot mai agresivă față de idealurile înaintașilor mei”⁹ este o atitudine formulată de Eliade simțind atmosfera timpului, și astfel fiind asumată și de alți reprezentanți ai generației sau, invers, avem de a face cu o proprie inițiativă recomandată sau impusă, printr-o retorică „dramatică”, genera-

ției. De fapt, acest fragment din *Memorii* este aproape lipsit de tentativele explicării, parcă se reduce la constatare, la sublinierea necesității istorice. Se pare că Eliade s-a simțit forțat de istorie ca să iasă din ea, „împins” de o ideologie a generației anterioare pentru ca el să elaboreze una nouă.

Dar nu e cazul să găsim puncte vulnerabile în *Itinerariul spiritual*, acestea au fost surprinse și formulate superior de Șerban Cioculescu. Mai reprezentativă se arată lipsa de revizuire a pozițiilor vechi în aceste mărturii cu mult ulterioare celor susținute în tinerețe și parcă producând noi contradicții și abateri de la adevăratele probleme ale istoriei. Cu întregirea țării, Eliade se simte eliberat de noi obiective istorice și – în numele generației! – se întoarce spre sine, preocupat de „gnozele care mă tulburaseră și îmi dăduseră de gândit”¹⁰. Eliade se prezintă și aici determinat, victimă a gnozelor, deși „Profesorul”, probabil Nae Ionescu, îl avertizează că existența nu constă dintr-o serie de „aventuri spirituale”¹¹, aventuri care desigur că nu pot fi impuse, fiind voluntare. Impresia pe care scrisul lui Eliade o face ne lasă să gândim că apelul la „noua generație” este exagerat și că termenul conține elemente arbitrar, idee pe care ne-o confirmă chiar scriitorul: „construiesem un „provincial”¹² (s. n.). O altă contradicție se conturează în aceste pagini memorialistice, care o depășeste pe cele din textele din tinerețe la care se referă: Eliade, cum am văzut, fără să găsească noul obiectiv adecvat vremii, preocupat de gnoze, are sentimentul că „dispunem de prea puțin timp”¹³. În realitate, autorul *Solilocviilor* parcă se teme mai mult de o vagă capacitate a istoriei de a „recruta” individul la o încă nebănuită sarcină, luându-i astfel libertatea. Mai mult o frică de angajament decât voința unuia se trădează aici, dovadă că obiectivele noi nu-și arătau încă germenii: „Am început, deci, să discut ce mi se întâmpla mie”¹⁴. Fără s-o afirme direct, ci doar prin apologia experienței, Mircea Eliade fuge de istorie și de formele ei „periculoase” într-un etern provizorat, paradox cât se poate de eliadesc.

După o cvasi-prefață, adăugită la *Itinerariul spiritual*, Eliade revine în *Oceanografie* cu o prefață propriu-zisă – așa se și intitu-

lează –, scrisă după publicarea în periodice a eseurilor, prefață care adună aproape tot arsenalul atitudinilor sale față de propriul scris. Se remarcă, astfel, refuzul dialecticii și al reflecției, precum și al gândirii, și se optează pentru o activitate mentală intermediară, nefinalizată, cum ar fi „înțelegerea”; se refuză de asemenea aspectul personal al mărturisirilor în favoarea stilului impersonal. Autorul se simte „intimidat” din cauza confesiunilor „suspendate” până atunci, și asta într-o prefață care refuză confesiunile!: „În această carte nu sînt decît constatări, mărturisiri; nu în sens de confesiune”¹⁵. Mircea Eliade este un scriitor care acceptă numai jumătate din ceea ce am putea numi indiciile literaturii autentice, de aici incompatibilitățile scrisului său. Vorbește despre sinceritate, dar vrea – ce contradicție! – un stil impersonal al propriilor experiențe, propagă libertatea aventurilor personale, „experimentele”, însă se simte strâmtorat în limitele individualului, vrînd să se obiectiveze sau să se „cosmizeze”; tinde, ca oricare scriitor „autenticist” spre adevăr, dar și fuge de el.

În loc să recunoască și să explice convingător inconsecvențele eseurilor, Mircea Eliade recomandă cititorului un manual de lectură loială, rugându-l să renunțe la „spiritul critic”¹⁶ și să înlocuiască cu propria imaginație lacunele scriitorului. Autorul sugerează că ilogismul unor fraze ar fi de natură conjuncturală – „Sînt fraze care par paradoxale din pricină că autorul n-a avut timp să le limpezească”¹⁷. Numai că paradoxurile sînt întotdeauna structurale, mai ales la un autor care se pronunță drept apologet al paradoxurilor, cum o face Eliade în *Solilocvii*, favorizînd formele imprecise ale gândirii și ale existenței tocmai din oroarea sa structurală față de formele stabile.

Desigur că Mircea Eliade și-a dat seama de contradicțiile sale – prefața e concludentă în această privință –, însă rectificările sînt refuzate, pentru că „erorile de acum cîțiva ani nu mă mai interesează, nemaifiind ale mele”¹⁸. Dincolo de implicația morală a unor asemenea declarații ce anunță o permanentă virtualitate a lepădării de propriile fapte, fie ele și numai „texte” recomandate unei generații ca îndreptar de existență, erorile vechi nu au fost

înlocuite nici mai târziu cu adevăruri noi, mai rezistente timpului.

Dintre ideile cuprinse în cele trei volume de eseuri pomenite, se remarcă cele care circumscriu câte un „concept” specific eliadesc asupra existenței și omului, deoarece acestea o să supraviețuiască, revenind ca niște laitmotive, în romanele imediat următoare începuturilor publicistice. „Experiența”, individualitatea, „omul nou” se înscriu printre acele noțiuni care au fost încercate în genul nevinovat al publicisticii, de unde vor trece în lumea românescului plină de responsabilitățile socialului fictiv. Eliade militează pentru un adevărat cult al experiențelor, cult nelimitat nici de rațiune, nici de morală, categorii supuse și ele primatului fecundării spiritului și a conștiinței: „De ce să ne ferim de experiențe, chiar de cele rău famate? Ele excită spiritul, îl precipită în situații și atitudini inedite, îl fecundează cu germeni rari, îl nuanțează cu tente exotice”¹⁹. Prin seria interminabilă a experiențelor, personalitatea „ajunge elastică, dar nu incoerentă”²⁰, fără să se anunțe însă și modul de acces la coerență. Se declară ferm necesitatea experiențelor și se formulează vag scopul final al lor: „Ne vom opri cu toții la un echilibru cerut de structura noastră spirituală”²¹. Desigur că e vorba aici de o autoamăgire, fără prea multă convingere, a eseistului pătruns de „neliniștea metafizică” a profesorului său, „echilibrul” fiind perfect sinonim cu „definitivatul”²², termen respins însă categoric.

În *Despre o anumită experiență* Eliade încearcă o circumscriere mai exactă a noțiunii, echivalînd-o cu „o nuditate desăvîrșită”²³ a ființei, în sensul uitării perfecte a antecedentelor – a ieșirii totale din propria ta istorie, făcînd din tine „o prezență”²⁴ (sublinierea aparține autorului). Autorul face o altă distincție aici, delimitînd experiența pasivă (neautentică) de cea activă, identificabilă cu „trăirea”²⁵, care singură produce „această coincidență perfectă cu termenul exterior ție”²⁶. Eseistul are convingerea că experiențele prin natura lor sînt finite, au o rază de acțiune limitată în timp, care nu poate fi prelungită fără să se piardă o altă, nouă experiență. Pe scurt, trăirea sau viața constă din alternarea neîncetată a experiențelor. Conceptul eliadesc pare, cel puțin din

punct de vedere moral, discutabil : „nimic pozitiv, eficace și major nu se poate obține fără a renunța la anumite limite, fără a depăși termenii experienței”²⁷. În argumentarea scriitorului evazivul ascuns și vagul manifest în sensul noțiunilor folosite („pozitiv”, „eficace”, „major”) – nu tocmai adecvat unui fenomen în care pot (și vor fi) implicate și alte persoane/personaje – atestă vulnerabilitatea morală a ideii, iar faptul că nu sunt definite criteriile limitelor și „termenii” experienței, ne lasă să înțelegem în conceptul lui Eliade mai mult o ideologie egotistă decât o filozofie „universală”. Cititorul se poate întreba : până unde este și de unde nu mai este experiență o experiență și, de asemenea, de unde nu mai merită sau de unde nu mai trebuie să fie? Autorul nu face nici o cât de mică aluzie la vreun semn vizibil sau invizibil care ar putea anunța sfârșitul sau măcar declinul experienței, ca să nu-i spunem experiment. Durata proustiană devine astfel eliminată și redusă la mereu momentul actual, dar autorul merge mai departe, făcând inutilă o activitate atât de proprie romanului confesiv, memoria, precizând – nu fără consecințe etice – că nu e recomandabilă acumularea experiențelor, ci anulara uneia prin cealaltă : „Experiențele acestea (cele vechi – n. n.) sunt pur și simplu acumulări de forme moarte, deși au fost vii”²⁸. Ne întrebăm atunci, de ce apelează Allen din *Maitreyi* și naratorul din *Șantier* la trezirea monștrilor, la trecut – nu oare pentru că nici *prezentul* nu este trăit așa cum se anunță, autentic, absolut și total, ci grăbit, încât e nevoie să apeleze la timpul revolut, atât de repede îngropat ? Refuzând experiențele consumate, gândirea eliadescă renunță la activitatea sintetică a spiritului și se sustrage concluziilor și consecințelor, precum și autocriticii. Rațiunea scriitorului își are însă argumentul suprem, libertatea : „nu pot scăpa de anumite lucruri decât trăindu-le”²⁹ ; experiențele consumate servesc, așadar, libertatea și eliberarea în același timp, astfel ea, experiența, va lua forma experimentului, termen care își „recunoaște” aspectul provizoriu, utilitar, nedisimulat.

Conceptul de experiență și prin consecință cel de personalitate schițat de Eliade se desparte de cel al colegilor de generație prin

faptul că individul eliadesc refuză nu numai reflecția, ci și imaginarul ca modalitate de formare : în loc de proiecție ca experiență, la Eliade nu există decât experiență ca proiecție. Eroinele Hortensiei Papadat-Bengescu și-au cultivat personalitatea printr-o activitate sufletească și intelectuală interiorizată, de asemenea și personajele lui Holban și Camil Petrescu (Emil Codrescu al lui Ibrăileanu era deja format), și nicidecum printr-un consum cantitativ al experiențelor. La aceștia individul este mulțumit cu capacitatea lui de prelucrare a exteriorității; la Eliade parcă am avea de a face cu o personalitate care ezită între orientarea extrovertită și cea introvertită. Discursul la persoana întâi, formula confesivă adică, îl ține între „limitele” individualului, iar nevoia de aventuri consecutive, respingerea formelor stabile, ideale pentru reflecție, îl împinge peste granițele propriei interiorități. Ambiguitatea statutului său este net formulată : „trăirea ta, nemaifiind a individului din tine”³⁰. Într-un fel gândirea și, vom vedea, romanele confesive/subiective ale lui Eliade se mai deosebesc de ale colegilor prin antipsihologismul lor, căci dacă înțelegem bine, acel „individ din tine” ne trimite la un *eu* psihologic neglijat de Eliade în favoarea unui *eu* scindat din propria sa substanță, unul „aventuros” : „dându-ți neconținut alte forme și neoprinde-se niciodată la ele”³¹. Vedem că în pofida celor promise în eseu din *Profetism românesc* („echilibrul nu întârzie”³²), acea țintă finală a experiențelor, echilibrul, apare greu de închipuit, adică totuși întârzie ; cum greu de imaginat apare și profilul „omului nou”, căci demonstrația lui Eliade în acest eseu programatic devine confuză, confuzie din care cititorul nu poate ieși nici la îndemnul eseistului : „sînt sigur că cei ce vor să mă înțeleagă mă vor înțelege și așa, în pofida tuturor imperfecțiunilor de expresie”³³. Problema însă nu e de natură stilistică, ci de logică ; demonstrația nu mai urmărește construirea aceluia om modern așteptat, îl abandonează ca pe un proiect voluntar nefinalizat.

Voința de dedublare și, astfel, de depășire a barierelor eului nu apare doar la Eliade, evaziunile din individualitate sau doar îmbogățirea acesteia îi sunt proprii și lui Holban, și lui Sebastian, și lui Blecher, doar că la Eliade nu se întrezărește și nici nu se

tinde spre un punct de grație al împăcării cu sine, ci experiențele sciziunii „creative“ susțin mereu acea „neliniște metafizică“ de la care pornesc. Una dintre întrebările esențiale ale *Solilocviilor* tocmai asta este : care sunt modalitățile sau tehnicile de a ieși din capcana sinelui fără a se pierde în exterioritate, întrebare care se transformă repede în declarațiune imperativă și apodictică : ceea ce îi este esențial omului (nou) ar fi „instinctul său de transcendere, setea de a se libera de sine și de a trece în altul, nevoia urgentă de a rupe cercul de fier al individualității (...) ieșirea din sine, contopirea cu altul, fuga de singurătatea limitată, avântul către o libertate perfectă în libertatea celui alt“³⁴. „Experiențele“ pot fi înțelese acum clar, ele luând formele eliberării prin artă, vis, magie, dans, mistică și dragoste. Acestea sunt țintele și categoriile evaziunii, completării individualului insuficient, iar luându-le pe rând, cercetându-le potențialul, Eliade vine cu observații subtile, astfel, de pildă, în dragoste „sînt întotdeauna prezente speranța și anticiparea unei beatitudini nedeslușite, ceva care n-a fost și nu va mai fi“³⁵, sau : dansul corespunde „îmboldului de integrare într-o armonie supraindividuală, de asimilare a unui ritm străin omului“ și este „renunțare la economia personală și, mai ales, la fizica individuală“³⁶.

Pentru a constitui o virtuală evadare din sine a individului, i se mai aduc elogiile cinematografului și filmelor, care „satisfac setea de fantastic, de creație a unei lumi ideale, donquijotești – fără morală și fără eroism, poate, dar nu mai puțin fecundă în sugestii, în viață fantastică“³⁷ (s. n.), sau jocului, pentru potențialul magic pe care îl presupune și pentru că „ignoră legea și e dincolo de bine și de rău“³⁸. Eliade vede o incompatibilitate între „lege“ și „joc“ – prima ar fi „pentru oameni“, al doilea „pentru demonul din om“³⁹. Este evident acum că la autorul *Solilocviilor* morală este supusă primatului experiențelor, sau pur și simplu este eliminată. Dar, și fără asta, „sistemul“ lui Eliade suferă de incoerență prin refuzul „legilor“, prin faptul că orice mișcare sau acțiune tinde, vrând-nevrând, spre echilibru sau își crează o „lege“ anume – o recunoaște însuși autorul : „opera de artă e o creație, chiar dacă, împlinită, cade sub imperiul legilor“⁴⁰ (s. n.). Conturul „omu-

lui nou“ se desprinde acum, el fiind depersonalizat, dezindividualizat, obiectivat în mișcări, atras de magnetismul forțelor universale, cosmice, și lipsit de legi. Un alt subiect, atins doar fugar, dar reprezentativ, ispitirea – precum și problema păcatului prin evitare – ne fac contactul direct cu primul roman al scriitorului. Ispitirea este, în concepția eseistului „încercarea binelui, adică verificarea lui prin rău“ și „presupune credința în posibilitatea modificării sufletului“⁴¹ (sublinierea aparține scriitorului), iar, continuă Eliade, ceea ce e „formidabil“ în creștinătate este „certitudinea convertirii“ (...), „speranța unei posibilități de schimbare calitativă“. Mandatul acestei convertirii și schimbări, autorul eseurilor îl predă doctorului-narator din *Isabel și apele diavolului*. Problema păcatului este evitată în *Solilocvii* pentru că „e prea largă și prea încărcată de responsabilități“⁴² și pentru că ideea păcatului nu putea fi circumscrisă teoretic înainte de a i se căuta și modalitățile practice de eliberare. De aceea, Cioran are o bună intuiție când afirmă că „deși înțelege bine păcatul, Eliade nu îl simte“⁴³. E posibil ca păcatul să nu fi fost simțit, dar se pare că a fost gândit, căci, prins în vraja experiențelor convertirii și ale schimbării, el nu putea fi evitat, doar minimalizat prin eclipsare, prin scăpare de responsabilități. Primul gest al „doctorului“ fără nume (anonimatul este și el o formulă de evitare a responsabilității), înainte de a-și lansa șirul experiențelor, este tocmai uitarea : „Nu știu câți ani am. De copilăria mea nu-mi amintesc. Limba neamului meu am uitat-o“⁴⁴.

Romanul este, cum Călinescu a observat, „pueril“⁴⁵, însă crescut organic din ideile eseurilor cu care comunică perfect. Așadar, experiențele nu pot fi practicate fără renunțarea la cele anterioare, la depășirea lor : „ajung un doctor, sînt un doctor, nu mai sunt eu, cu nume și prenume, ci un doctor. Restul se pierde“⁴⁶. În fața ispitirilor noi, doctorul, anonimându-se, se desparte de istorie și își eliberează instinctele, „nu formele de viață, împrumutate“⁴⁷, și începe „caietul unei vieți libere“⁴⁸, sub sprijinul voinței de a nu fi un om comun. Prima tentativă de ispitire și de gustare a păcatului nu-și are însă imediat rezultatul, căci tânărul european sosit în India pentru studierea gramaticii anamite nimerește

în pensiunea unui pastor, numit Tobie Stephens, a cărui casă este pătrunsă de *legile* incomode ale tipicului burghez. Doctorul, oarecum înșelat în așteptările sale, stabilește tiparele vițiului său dezinteresat de rezultate, dar motivat de ideea de joc: „nu doresc fructele trudei mele: nu vânez ca să mă hrănesc, ci ca să mă joc”⁴⁹. Doctorul se simte inhibat de orice regulă, fie ea și a jocului, optând pentru libertate și neprevăzut. Eroul narator, dezamăgit de primul insucces – „Ah! lumea aceasta care refuză să primească tiparele instinctelor mele!...”⁵⁰ – se mută la o altă gazdă, la familia Axon cu un băiat (Tom) și trei fete, una de doisprezece ani (Verna), a cărei pubertate „se dezlănțuie precipitat și nervos”⁵¹, și două gemene, Isabel și Lilian, mai mărișoare, plus prietenele acestora, domnișoarele Irving. Romanul, „acest caiet al vieții mele”⁵², de fapt de aici începe și înregistrează ispitirea, în măsură mai mică sau mai mare, a tuturor personajelor din pensiunea soților Axon.

Primul compromis nu îl va reprezenta însă una dintre fete, ci, oarecum neașteptat și într-un fel gidian, băiatul mai mare, Tom, pe care apoi doctorul îl îndeamnă – îl „ispitește” – să-și caute împlinirea departe de casă și de țară, în America. Astfel eroul experimentator rămâne fără și cel mai infim control moral printre fetele din casă. Deși doctorul transferă păcatul diavolului său din adolescență, el lucrează voluntar la reușita ispitirii: „Nu-mi amintesc de când am început să lucrez serios la ispitirea lui Tom” (...), sau: „Isabel se lega tot mai mult de mine. Ispitele aruncate cu un an mai înainte rodeau”⁵³. Seria păcatelor este întreruptă doar de justificarea și filozofia lor: „menirea mea e să turbur sufletele, dar să fiu absent din conflict, să nu mă găsesc niciodată antrenat în dramă, să nu joc rol activ și responsabil”⁵⁴. Experiența își are astfel explicația mai degrabă în exploatarea ei spirituală decât în practica ei în sine.

După a doua încercare de violare, de această dată nereușită, a Isabellei, doctorul nu se mai răscumpără prin umilință față de persoana implicată în păcatul *lui*, ci se orientează spre alte, noi ispite: „Ispite și păcate se găsesc peste tot în drumul cărnii, și asta e fericirea omului. Păcătuiind se liberează”, căci lumina vine „din

întuneric”⁵⁵. O contradicție a doctorului este însă evidentă, el uitând de trecut și apostrofându-se ca „geniu sterp”: de unde atâta povară în sufletul lui, atâta voință de eliberare, căci acele „simțăminte apăsătoare” care ar motiva, după spusele lui, păcatul, nu sunt deloc detaliate? Iar că Eliade simte totuși păcatul, dar îl eclipsează, o atestă poetica și ritmul interior al romanului care, după o serie de ispitiri, relaxează presiunea morală cu câte o amnezie, sau cu un vis, cum se întâmplă în capitolul intitulat „*Visul unei nopți de vară*”, în care naratorul, înconștient, își trădează motivația – „mă înecau păcatele”⁵⁶, sau se transformă abil în victima individualului limitat: „ce să fac în această lume largă – cu o singură umbră”⁵⁷. Visul este locul și spațiul relativizării, iar doctorul victima propriului său vis, chinuit de inconștiență: „Câți ani au trecut de la întâlnirea noastră?”⁵⁸, sau, inversând lucrurile, devine el manipulat de alții: „Ajunsesem ceea ce voise și vișase Isabel”⁵⁹, astfel doctorul „află” că nu trăiește, ci este trăit.

În ciudata psihologie a doctorului, „trezirea” se produce prin șocul unui nou vis, produs de drogurile luate la domnișoara Roth, o morfinomană erudită, fată bătrână și lesbiană – prin logica doctorului ca „orice mistificare te lipește mai efectiv de realitate”⁶⁰. Noua realitate nu este alta decât săvârșirea a noi experiențe sexuale, numai că în raportul doctor-domnișoara Roth, profesoara de istoria artelor asiatice este cea care ispitește, iar doctorul este „victima”, dar – prin spiritualizarea noilor inițieri – și beneficiarul experiențelor. De fapt, pentru aventurosul doctor experiențele consumate cu această femeie snoabă și elitistă sunt cu totul „neproductive” și gratuite, căci eroul-narator preferă îndeosebi vițiul cu persoane pure sau chiar infantile (cu fetița Verna, de pildă), astfel spațiul dedicat d-rei Roth pare supradiimensionat și, prin urmare, fără prea multă semnificație. Sunt capitolele fără viață ale romanului, dar cu folosul de a transfera personajului feminin o parte din observațiile ce aparțin doctorului, observații pe care putea să și le facă și el: „se pare că ai o demonică obsesie care te îndreaptă spre păcat, sau, în termeni creștini, ești născut pentru o cazuistică a cărnii, nu a spiritului”⁶¹, și să creeze un fals dialog, distribuind confesiunea în replici, în

esență continuând monologul : „Sunt tocmai contrariul celui care am fost mai înainte. În adolescență voiam să trăiesc prin operele mele ; cu puțin timp în urmă voiam să ajung nemuritor creând *oameni*... Acum, sunt complet detașat de rezultate”⁶². Reținem aici „evoluția” naratorului, trecerea de la responsabilitatea obiectivării spre lepădarea de responsabilitate prin renunțarea la obiective.

O altă modalitate de a eschiva propria răspundere este transferarea centrului de atenție al povestirii spre alte personaje, păstrând însă discursul confesiv : „mă simt istovit chiar în pofta de a sfârși această povestire, care e mai mult a celorlalți decât a mea”⁶³, doctorul afișând o pierdere de sine, abandonându-și chiar și demonul. Naratorul, obsedat mai înainte de cultul nefinitului, al ipostazelor suspendate și nedeterminate de nici o circumstanță, face un sacrificiu pornit din sentimentul neafirmat al culpei și alege în loc de „tinerețea fără bătrînețe”, „viața fără de moarte”⁶⁴, căsătorindu-se cu Isabel care înainte se dăduse unui necunoscut, sancționând acea structurală teamă de împlinire a doctorului. Această oroare de perfecțiune se răzbună, iar doctorul epuizat de ideologia păcatelor și de păcatele sale care îl depășesc, căci jocul fără țintă nu poate fi justificat, plătește pentru experiențele gratuite ale ispitirii și convertirii, producând un „caiet” foarte puțin excitant.

Fără să fie înțeleasă ca o demonstrație, capodopera scriitorului, romanul *Maitreyi*, păstrându-și autonomia de creație artistică, ilustrează bine contradicțiile lui Eliade. Momentele de înaltă reușită din roman comunică perfect cu punctele forte ale „filozofiei” autorului lor, tot așa cum momentele românești discutabile ne trimit la concepte mai puțin rezistente. Confruntarea ideilor obiectivate în roman cu cele din afara lui este posibilă, și nu neapărat dinspre biografia spirituală, ci și invers, dinspre operă. Dacă problema lui Allen este într-un fel și a lui Eliade, asta se întâmplă pentru că se subînțelege acea relație organică dintre biografie (spirituală) și operă.

Allen, care îndeplinește în *Maitreyi* atât rolul de narator (al jurnalului pe care apoi romanul îl „înghite”) cât și pe „autorul

implicat” (termen folosit de Nicolae Manolescu⁶⁵), adică pe cel ce își scrie romanul întregind jurnalul consemnat în timpul trăirii, dotat cu o luciditate nativă, ajuns în apropierea unei femei ferme-cătoare întâmpină un conflict și o dilemă : a ceda sau a nu ceda din pozițiile comode ale spiritului rece. Soluția lui Allen va fi cea care ar fi fost și a lui Eliade, însetat de experiențe, și astfel intră și la propriu, și la figurat în jocul lui Maitreyi. Eroul-narator utilizează deseori sintagma „jocurile Maitreyiei”, expresie cât se poate de înșelătoare, căci dacă frumoasa bengaleză folosește la început unele stratageme pentru a provoca sinceritatea lui Allen, stimulând disponibilitățile imaginare și de caracter ale tânărului inginer (împletirea firului de păr întrandafir, de pildă), mai târziu ea nu se mai joacă, ci își riscă buna ei prețuire în familie. Cu sintagma pomenită fără discernământ, Allen insinuează o stare de „victimă” ; predă prea ușor inițiativele Maitreyiei, ca să scape în timp și de responsabilitatea lor, căci : „(e)xperiența începe să dureze prea mult”⁶⁶; el e mereu dezorientat, nedumerit, mirat, fermecat, fascinat etc., dar mai ales „turburat” și – argumentul suprem – „vrăjit”. Când este alungat din casa lui Sen, el trebuie să „uite”, să se vindece, revenind la luciditatea sa afectată. Allen este încântat de himera absolutului, dar o concepe în termeni cât mai reduși în timp și în tensiune. Refuzând ideea de a fi trăit de viață în favoarea ideii de a trăi viața, din lașitate și spirit utilitar, Allen ajunge tot la formula respinsă – rămâne trăit. Cum jurnalul său o demonstrează, nu-și dă seama imediat de pericolul „vrăjii” – oarecum în contradicție cu voința scriitorului de a se situa mereu în prezent –, conștientizarea vine întotdeauna ulterior, și Allen rămâne mereu un elev în ceea ce am putea numi știința de a te implica în devenire, pe când la Maitreyi știința jocului e sinonim tocmai cu această capacitate de a presimți viitorul sau de a-l invoca. Lui Allen îi scapă presimțirea devenirii, căci îi scapă sinceritatea trăirii. El cunoaște sau, mai bine spus, bănuiește valoarea experiențelor decisive, așa cum Eliade pledează pentru ele. Problema esențială o vedem, atât la Allen cât și la Eliade, în *voința* de a fi prezent (adică nu o disponibilitate spontană) ; de a face parte organică din procesul devenirii în care

luciditatea poate fi înțeleasă, sigur, nu doar ca obstacol, ci și ca un instrument de a recunoaște și valorifica „momentul” devenirii și de a se menține în registrul ei. Comparând pe Allen cu Emil Codrescu și cu Sandu, Nicolae Manolescu conchide că primul ar fi un lucid capabil de a fi și pasionat⁶⁷. Impresia e că Allen, în loc să fie pasionat, este doar dotat cu o luciditate mai cuprinzătoare decât ceilalți, am spune cu una teleologică, mai puțin contaminată de nehotărâri și șovăieli. Allen urmărește *valoarea* iubirii împlinite, nu trăirea ei perpetuă, cum Mircea Eliade însuși o spune : „...nu pot cunoaște iubirea adevărată decât depășind-o”⁶⁸. Când Allen iubește, *a și iubit deja*. Să remarcăm și o asemănare la fel de importantă la toți trei : nici unul nu-și păstrează iubita cu orice preț. Când Codrescu o proiectează pe Adela în eternitate, renunță : „În acest moment, încep trecutul.” ; când Sandu nu mai poate scrie un alt roman din chinurile lui cu Ioana sau cu Dania, e dispus să fugă sau, în al doilea caz, închide telefonul pe veci ; când Allen e dat afară din casa lui Sen, renunță treptat și la ideea lui Maitreyi, „experiențele” fiind consumate.

Dar, prin iubire, miza esențială a lui Allen este idealul lui Eliade : participarea cu întreaga ființă (psihică, mentală, fizică etc.) la faptele devenirii. Romanul demonstrează o reușită parțială. Jurnalul scris de Allen în timpul iubirii, în prezentul de *atunci*, este extrem de sărac în informații ; Allen nu este prezent cu adevărat, nici suficient de conștient, nici suficient de inconștient. Din ființa lui nu este mobilizată la început decât luciditatea, și nici asta intens. Nu numai că nu înregistrează fazele esențiale și relevante din evoluția relației lui cu Maitreyi, dar nici nu le înțelege. Aici, devenirea nu se trăiește și nici nu se conștientizează concomitent, ci se obține *ideea* ei, prin reflecție, ulterior. În această privință Allen e inferior lui Codrescu, care e pregătit cu toate instrumentele sensibilității sale să-și trăiască iubirea – chiar dacă platonice ; Allen și-o „depășește” încă din Calcutta : „Sper s-o termin repede cu India. Am promisiuni sigure, deși fără contract anticipat, la Singapore”⁶⁹. Absolutul lui Codrescu e nedesăvârșit ca trăire, dar epuizat ca idee, căci cuprinde și „viitorul”. Ceea ce la Codrescu este formulă mulțumitoare pentru a-și

consemna iubirea față de Adela – jurnalul –, lui Allen i se dovedește insuficient. Sub acest aspect, el e mai aproape de Fred Vasilescu, la care sensibilizarea se realizează la o mai mare distanță de timp față de evenimentele trăite. Ceea ce mărturisește Fred, poate s-o facă și Allen : „Povestind în scris, retrăiești din nou aceleași întâmplări și bucurii, întocmai, dar parcă le simți altfel, apar acum luminate de alt înțeles, care le face și mai vii, pentru că știi și ce s-a întâmplat în urmă”⁷⁰. Însă, în vreme ce Fred vede *altfel* cu sufletul, Allen vede doar cu spiritul. Impresia pe care Allen o face în această poveste de dragoste este a unei participări mereu în contratimp. Jurnalul este documentul acestei întârzieri, iar corecția lui în formă de roman, adică totuși reflecția – „Reflecția nu mi-a relevat niciodată nimic”⁷¹ (!) – este recuperare și documentul recuperării în același timp. „Experiența” își câștigă dimensiunea prin rescriere și astfel prin *regândire*.

Ca la Camil Petrescu, și la Eliade e palpabilă acea pulsare osmotică între biografia spirituală și opera literară, astfel încât experiența individuală a personajelor comunică exemplar cu teoriile asupra lumii și genului romanesc ale autorilor. Conștienți amândoi de pericolul canonizării discursului de tip confesiv, ei se grăbesc să îi acorde un sens metafizic. Confesiunea din operele non-fictive rămâne expresia eului propriu, al autorului, dar cel din opera fictivă se „metafizicizează” prin structurarea confesiunii care vizează sensuri și semnificații. În eseu *Originalitate și autenticitate* Eliade precizează : „A povesti o experiență proprie nu înseamnă „individualism”, „egocentrism” sau mai știu eu ce formulă. Înseamnă că exprimi și gândești pe fapte. Cu cât ești mai autentic, mai tu însuși, cu atât ești mai puțin personal, cu atât exprimi o experiență universală sau o cunoaștere universală”⁷². „Autenticitate” înseamnă aici, așa cum se sugerează într-un alt eseu, *Despre destinul romanului românesc*, crearea unui personaj „care să participe cât mai total la drama existenței”⁷³, un erou în care drama existenței să coboare „pînă la rădăcinile ființei”. Naratorul din *Maitreyi* e marcat și el de conștiința trăirii absolute, totale : „Am știut că Maitreyi mi se dă *toată* în acea abandonare a gleznei și pulpei...”, (...); „Niciodată nu am știut mai precis ca

atunci că posed ceva, că posed *absolut*⁷⁴; „În acea chemare a dragostei mele, plimbată pe carnea brațului gol, o chemam *pe ea*. Lunecările degetelor mele către umeri se îndreptau spre *ea, toată*⁷⁵; „Niciodată n-am trăit mai *total* și mai *nemișlocit* ca în acele clipe⁷⁶; „Maitreyi nu cunoștea nici una din aceste *superstiții albe* și mi se oferea continuu, *întreagă*, cu tot ce trecuse și fecundase sufletul ei pînă atunci⁷⁷ (s. n.). Cu sublinierile ilustrăm la Allen nu atât participarea lui reală la o experiență (ce sinonim pentru iubire!), ci ideologia ei ulterioară („superstiții albe”). Ne putem întreba: dacă în timpul propriu al iubirii Allen nu-și înregistra în jurnal caracterul „total” al iubirii, nici tensiunea ei, ci doar în „roman”, în ce constă „valoarea” unei trăiri absolute ulterioare; e posibilă oare? Unirea posterioară a celor doi termeni de bază a autenticității – trăire și conștientizarea trăirii – duc la un „absolut” artificial. Inteligent, Allen este convins de valoarea experiențelor „absolute”, dar cum el însuși o demonstrează, asta o realizează mai mult Maitreyi – lipsită de „superstiții”; el participă și observă cu luciditate, definește, apreciază etc. Absolutul e accesibil numai celui care și trăiește, și gândește devenirea. Fructificarea ei intelectuală îi compromite calitatea. Allen doar *spune* absolutul, îi recunoaște înfățișarea, dar nu îl și *coproduce*. „Echilibrul”, sinonimul vreunui final, întârzie, fiind amânat în favoarea noilor ispitiri sau promisiuni necunoscute. Teama de atașament a lui Allen este remarcată cu multă ironie și de Călinescu în a sa *Istorie...*, susținând că scrierile lui Eliade sunt marcate de „oroarea de nuntă⁷⁸, de frica de împlinire, opinie apropiată de cea a lui Cioran, mai puțin severă, dar subliniind o trăsătură reprezentativă atât pentru eroul romanului cât și pentru autorul lui: „îi reproșam prietenului meu că nu-i în stare să se identifice cu nimic, că vrea să fie *totul* din neputința de a fi ceva”.⁷⁹

Depășirea experiențelor, a faptelor existențiale, se asociază la Eliade cu „depășirea” textelor sale de tip confesiv – și mai ales a acestora! –, indiferent dacă ele sunt fictive sau non-fictive. Dă de gândit obiceiul scriitorului de a nu-și „corecta” decât acele scrieri „vechi”, care îl implică subiectiv, iar nu și textele de tip „obiectiv”, în care *personalitatea individuală* este relativ absentă. Textele

autorului seamănă cu experiențele naratorului; nefiind niciodată duse pînă la capăt, pot fi reluate oricând, „revizuite” la nesfârșit. Identitatea autorului/naratorului este imposibil de a fi surprinsă, modificându-se și retroactiv. Această tatonare între a se identifica sau nu, sau a o face foarte ambiguu, îi este proprie și *Șantierului*. Și aici, ca și în textele pomenite pînă acum, vocația confesivă, după ce documentul este reflectat, se transformă în vocație anticonfesivă. Psihologia, motivația inițială este amputată de luciditatea ulterioară, cenzurată adică. Textele inițiale, mărturisirile, *forma* lor autonomă se schimbă în materie brută. „Originalul”, înainte de a fi cunoscut și apreciat de cititor, este cenzurat de autor, iar „literatura” se compune astfel dintr-un text original selectat și dintr-unul adăugit: prezentul reface trecutul. Metoda cunoscută în *Maitreyi* ia proporții mai ample în *Șantier*, subintitulat abil „roman indirect”, în care se repetă același raport de înstrăinare de textul inițial: „jurnalul a încetat a mai fi al meu; mai exact, era al meu. Îl public deci fără nici un sentiment de jenă. Nu mă recunosc aproape nicăieri în paginile sale⁸⁰. Eliade produce aici dacă nu un paradox, măcar un fenomen greu de explicat: alege formula subiectivă a confesiunii la persoana întâi, publicând „hîrțile unui mort⁸¹. Logic ar fi fost – dacă ispitirea „romanului” s-a dovedit ulterior mai mare decât cea inițială a jurnalului – ca textul să fie *rescris* la persoana a treia, cea creatoare de „oameni și întâmplări”, mai ales că autorul, așa cum o afirmă în prefață: „am suprimat un număr însemnat de pagini în care era vorba de mine⁸². Avem de a face cu un fenomen foarte interesant: se alege o formulă a confesiunii intime, dar i se suprimă tocmai intimitatea, caracterul personal adică, și i se adaugă unul impersonal. Dar interesantul se transformă în contradicție: în această prefață Eliade pledează și se întreabă de ce nu ar fi roman o carte „în care s-ar descrie lupta unui om viu cu propriile sale gânduri, sau viața unui om între cărți și vise⁸³ când, cu două fraze mai înainte, el însuși, din proprie voință își ciuntește manuscrisul! Explicația suprimării este însă nu numai șubredă, dar și transparentă: „pentru a nu da prea mari proporții cărții⁸⁴!

Cu toate amputările, textul își păstrează fizionomia specific eliadescă, reactualizând și reformulând laitmotive cunoscute deja, într-o formulă dacă nu romanescă, cum autorul își dorea, într-una de jurnal pronunțat prin fragmentarismul ce îl caracterizează, fără discuție. *Șantierul* se dovedește o scriere plină de viață, dar, în loc să se contureze într-un roman – nu doar fragmentarismul i se opune genului, ci mai ales faptul că textul îi aparține autorului și nu unui narator fictiv (criteriile genului formulate de Philippe Lejeune nu pot fi evitate nici în acest caz) – el împrumută formula unui jurnal total, care înghite în el diferite feluri de jurnale: de creație, existențial, jurnalul „pensiunilor”, al vieții cultural-științifice a Indiei, jurnalul conștiinței, filozofic etc. Fără să fie cunoscut de cititor în forma lui inițială – originalul avea, cum autorul preciza în prefață, 504 de pagini – și, fără să atingă cota de calitate a celui sebastianian, unul iarăși „total”, textul este plăcut la lectură pentru aerul mai puțin tensionat și pentru preocupări mai complexe decât cele din romanele anterioare. Dacă *Isabel și apele diavolului* încearcă depășirea limitelor individualității prin fructificarea unor experiențe extreme (homosexualitate, exerciții sexuale cu nuanță de pedofilie, convertiri etc.), negative, iar în *Maitreyi* aceeași voință de depășire a eului se experimentează pozitiv, prin iubire absolută, *Șantierul* pare lipsit de tensiunea unor confruntări cu exterioritatea, ispitele păcatului și ale iubirii sunt în curs de epuizare. De aici, tonul mai relaxat și mai neutru al jurnalului. Prefața, ca și interiorul jurnalului, atestă o vocație de grafoman a autorului, încât se pare că textul inițial, cel complet, nu este suprimat de fapt, cum autorul se grăbește să ne anunțe, ci pur și simplu prelucrat deja, iar *Șantierul* este „ce a mai rămas” (din jurnalul complet lipsește vizibil „capitolul” *Maitreyi*).

Autorul își dă seama de caracterul oarecum nediferențiat al unui singur jurnal, gândindu-se la o mai transparentă practică a notațiilor, pentru o valorificare ulterioară mai ușoară a acestora: „Jurnalul trebuie pus în ordine. Mă hotărâsc să inaugurez o serie de caiete noi”⁸⁵. Aceste caiete noi vor fi botezate „monștrii”, iar jurnalul-jurnal va fi dedicat exclusiv existenței individuale: „Păs-

trez jurnalul numai pentru fapte personale, intime, și pentru urmărirea vieții mele”. *Șantierul* reprezintă încă a fază anterioară noii metode de a nota, și astfel se dovedește rezultatul unor „diferențieri” și demontări retrospective. Desigur că, prin decuparea din jurnalul inițial al capitolelor *Isabel...* – („Surprim și tot jurnalul Isabellei”⁸⁶) și *Maitreyi*, Eliade simțea nevoia unei prefete sau a unei „poetici” în fața unei scrieri greu de definit ca specie literară și, inspirat și abil, și-a botezat *Șantierul* „roman indirect”, un termen ambiguu, dar, în mod ciudat, fericit, deoarece ilustrează bine statutul incert al textului și, în plus, ne conduce în atelierul scriitorului. E vizibil cum Eliade încearcă să acorde *Șantierului* o unitate prin definiție ulterioară (nu anticipată), oarecum artificial, dar textul se opune clasificării tocmai din cauza eterogenității părților care îl compun. Pe scurt, materialul inițial se opune teoriei retrospective. În prefață, autorul identifică romanul cu paginile dedicate oamenilor și întâmplărilor, dar fragmentele respective din jurnal nu se încheagă totuși în roman, ele rămân oarecum disparate și autonome, curiozități și exotisme interesante, dar fără a configura semnificații interpretabile. De asemenea, sunt suprimate doar parțial notațiile cu caracter subiectiv, intim, chiar aceste notații reprezintă elementele forte ale textului, implicând cititorul în dilemele și problemele de formare ale autorului. *Șantierul* ilustrează o fază extrem de sensibilă în evoluția scriitorului, o fază în care experiențele sunt deja epuizate, dar personalitatea încă nu și-a conturat fizionomia, aflându-se într-o etapă decisivă, dar încă incertă.

Caracterul tranzitoriu al jurnalului se poate atesta și prin supraviețuirea unor obsesii vechi ale autorului, cu ispitele ce ne amintesc de cele ale doctorului din *Isabel...*: autorul romanului indirect se joacă cu copiii gazdei, dar precizează: „nu ei mă interesează, ci Iris și Hellen, adolescente frumoase, între 13 și 16 ani”⁸⁷. O schimbare de atitudine este însă vizibilă – ispitele noi și-au pierdut acuitatea în raport cu cele vechi, sunt privite deseori cu plictis, iar dacă autorul se lasă în voia lor, nu le mai provoacă măcar. Apare aici prima dată, chiar dacă teoretic, refuzul senzualității epuizante și obositoare, tentativa de „purificare trupeas-

că⁸⁸ și ascetismul. Practica ascezei își are însă un contra argument la Eliade: teama de a nu reuși, prin renunțări, depășirea individualității. Jurnalul, cu toate reticențele autorului față de confesiune, este documentul dramatic al unei dileme sau al unui paradox foarte clar formulat, dar care primește noi și noi forme tocmai din cauza caracterului său imposibil de rezolvat. Romanul „cu oameni” este doar o parte vie, dar secundară a jurnalului, cu sens de relaxare a unei conștiințe dornice de a se confunda cu ea însăși, dar râvnind și la posibilitățile obiectivării. Jurnalul are însă un obiectiv ce se impune tot mai acut, în funcție de trecerea timpului, iar conștiința că însemnările din acesta reprezintă faza finală a șederii lui Eliade în India, clarificarea și elaborarea unor priorități sau, de ce nu, a unei strategii existențiale de lungă durată, se manifestă tot mai urgent și mai conturat. În locul efemerului experiențelor se caută structuri durabile. Experiențele, aventura, vulgaritatea nu sunt neglijate încă, dar efectele lor destructurante, reduse la efectul imediat, sunt deja consemnate, precum și necesitatea unui „plan perfect orizontal”⁸⁹. Pentru a se familiariza cu inevitabila renunțare la aventuri, Eliade consemnează scrierea unui tratat despre asceză, dar contradicția eliadescă își arată iarăși semnele, construcția abstractă se bazează tocmai pe experiențe: „tot ce-am scris în acest tratat de asceză am învățat de la cele trei femei”⁹⁰. Se vede clar acum și pare de nețeles raportul „du-te vino” față de experiențe. Astfel jurnalul poate fi înțeles și ca apologia continuă a experiențelor, și ca tentativa de lepădare de ele, nu înainte însă de a găsi soluții de eliberare de sub ispita lor, voință iarăși prezentă în jurnal.

În viziunea lui Eliade subcategoriile experiențelor sau formele lor – viciul, păcatul – își au sensul în demontarea vechilor structuri morale și mentale abstracte și imuabile, încropite. Instaurarea unei dezordini sau a unui relativism se impune astfel ca necesitate înaintea elaborării unui nou sistem de valori, înaintea unui nou început sau „tabula rasa”. Deși în proza autorului experiențele formează primul plan, păcatul adevărat se află altundeva, în lipsa de epuizare și depășire *esențială* a experiențelor, căci astfel o experiență nereflectată suficient (Eliade e un

antireflecționist) invocă de la sine încercarea altei experiențe, nici ea epuizată însă. Avem de a face cu o „logică” a nedesăvârșirii experiențelor – iată cultul experiențelor. Eliade se entuziasmează de „această iubire de vulgaritate”⁹¹ pentru că îl salvează de sub teroarea formelor, de „primejdia oricărei „perfectiuni” lumești”⁹² și de incertitudinile creatoare ale aventurilor nebănuite, în același timp caută posibilitățile stabilității făcând abstracție de ele, în loc s-o facă intelectualizându-le, sistematizându-le, „cosmizându-le”. Cauza nu poate fi alta decât frica de experiențe, indiferent dacă ele apar în forma lor brută sau prelucrată – frica de a se familiariza cu ele până la dependență. De aici graba de a se lepăda de tot cu ce intră în contact: „Mă simt pretutindeni la mine acasă. După două săptămâni într-un oraș indian, mă plimb pe străzile lui ca pe străzile Bucureștiului. De ce nu rămân străin, adică singur, înspăimântat, atent la viața din jurul meu?”⁹⁴. Experiențele trebuie, așadar, abandonate înainte de a se identifica sau familiariza cu ele până la plictis, și lepădate chiar în momentul voluptuos al exercitării efectului lor dezintegrator. Consecința lor malefică se asociază cu cea benefică, încât dezordinea invocă remedierea prin scris, gestul ce reface unitatea ființei. De aici și necesitatea reorganizării jurnalului, „tematizarea” lui. Dacă în viață suntem dispuși să receptăm dezordinea și confuzul, scrisul trebuie structurat după legi transparente. În viață spiritul ordinii este abandonat, în scris invocat. Jurnalul salvează timpul „pierdut” în experiențe, prima dată indistinct („să nu pierd nimic”⁹⁴), apoi sistematic, recuperându-se și câștigând sens prin structurare. Grafomania lui Eliade se explică tocmai cu raportul efemer al scriitorului cu experiențele, cu implicarea „inconștientă” în devenire, cu o deficiență a memoriei personale, refăcută apoi prin actul scrisului. Interpretarea, adăugirea „manuscriselor” echivalează astfel cu o adevărată construire existențială, cu o autentificare retrospectivă.

Caracterul polivalent al experiențelor, polifonica disponibilitate a scriitorului, febrilitatea sa manifestată înspre felurite manifestări ale realității îl fac pe Eliade, mai ales în a doua parte a jurnalului, să privească cu nostalgie echilibrul preocupărilor cal-

me. Regretul asupra nefinalizării nenumăratelor experiențe recheamă în conștiința autorului voința și dorul după formule liniștitoare prin finalitatea lor sigură, al unui echilibru „neîntârziat”: „Cît de mult nu invidiez eu cîteodată creierele acelea monovalente, care nu sunt tentate decît de un singur lucru, dar care ajung cu timpul să-l cunoască, să-l stăpînească, să-l asimileze total...”⁹⁵. Iată că Eliade își revizuieste parțial ideile asupra experiențelor alternante, care e adevărat că fecundează spiritul, cum susține încă în *Itinerariu spiritual* eseistul, dar nu tind spre cunoaștere absolută, „ținta finală” pierzându-se în necunoscut. Totuși, ca să ilustrăm prin opoziții validitatea permanentă a contradicțiilor eliadești, experiențele nu vor fi niciodată denunțate de către scriitor, iar motivele sunt multe. Dar și unul singur le garantează supraviețuirea în gândirea scriitorului, și anume că formulele abstracte ale gândirii își trag seva din realul cât mai banal sau vulgar și, ca cercul vicios să se producă, oroarea de abstract îl reîntoarce pe autor iarăși la experiențe. Poate am dat răspuns la o întrebare, parcă doar parțial sinceră a scriitorului, asupra destinului său, căci Eliade refuză destinul ca pe o formă nedorită a finitului: „De ce mi-a fost mie ursit să fiu un erudit pasionat de vulgaritate, rătăcire, de aventură? Să nu mă pot fixa nicăieri, să nu pot sfîrși nimic din ceea ce am lucrat...”⁹⁶.

Șantierul încheie o perioadă de creație extrem de vie, dar și contradictorie a lui Eliade, o perioadă a confesiunilor, a formării de sine, a experiențelor extreme și exotice, dar și a unor iluminări care, deși nu duc la depășirea dilemelor și paradoxurilor, sunt formulate, totuși, cu limpezime, sintetic: „În mine se zbat, de când mă știu, două mari și seducătoare nostalgii: aș vrea să fiu în fiecare ceas altul, să mă scald în fiecare zi în alte ape, să nu repet niciodată nimic, să nu-mi amintesc nimic, să nu continui nimic. Dar aș vrea, în același timp, să pot găsi un punct fix de unde nici o experiență și nici un raționament să nu mă poată deplasa; o viziune statică, o contemplație directă – fără mijlocirea experienții – și universală (oh, mai ales universală!) – un absolut”⁹⁷.

NOTE

1. Mircea Eliade, *Solilocvii*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 84, 2. Ibidem, pp. 84-85, 3. Ibidem, 4. Ibidem, 5. Ibidem, 6. Ibidem, p. 6, 7. Idem, *Profetism românesc 1-2*, Editura „Roza vînturilor”, București, 1990, 8. Ibidem, p. 11, 9. Ibidem, p. 10, 10. Ibidem, p. 11, 11. Ibidem, p. 12, 12. Ibidem, p. 15, 13. Ibidem, p. 16, 14. Ibidem, p. 11, 15. Idem, *Oceanografie*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 7, 16. Ibidem, p. 10, 17. Ibidem, p. 9, 18. Ibidem, p. 10, 19. Idem, *Profetism...*, ed. cit., p. 36, 20. Ibidem, p. 37, 21. Ibidem, p. 38, 22. Ibidem, p. 37, 23. Idem, *Oceanografie*, ed. cit., p. 49, 24. Ibidem, p. 50, 25. Ibidem, 26. Ibidem, 27. Ibidem, 28. Ibidem, 29. Ibidem, p. 51, 30. Ibidem, 31. Ibidem, 32. Idem, *Profetism...*, ed. cit., p. 36, 33. Idem, *Oceanografie*, ed. cit., p. 51, 34. Idem, *Solilocvii*, ed. cit., p. 47, 35. Ibidem, p. 38, 36. Ibidem, p. 50, 37. Ibidem, p. 70, 38. Ibidem, p. 49, 39. Ibidem, 40. Ibidem, p. 50, 41. Ibidem, p. 65, 42. Ibidem, p. 35, 43. Emil Cioran, *Exerciții de admirație*, traducere de Emanoil Marcu, Editura Humanitas, p. 123, 44. Mircea Eliade, *Isabel și apele diavolului*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 7, 45. George Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al Piru, Editura Minerva, București, 1982, p. 957, 46. Mircea Eliade, *Isabel și...*, ed. cit., p. 10, 47. Ibidem, 48. Ibidem, 49. Ibidem, p. 19, 50. Ibidem, p. 23, 51. Ibidem, p. 32, 52. Ibidem, p. 35, 53. Ibidem, pp. 52-53, 54. Ibidem, pp. 59-60, 55. Ibidem, 56. Ibidem, p. 76, 57. Ibidem, p. 77, 58. Ibidem, p. 85, 59. Ibidem, p. 88, 60. Ibidem, p. 100, 61. Ibidem, p. 150, 62. Ibidem, 63. Ibidem, p. 167, 64. Ibidem, p. 177, 65. Nicolae Manolescu, *Jocurile Maitreyiei*, în *Arca lui Noe*, vol. II., Editura Minerva, București, 1981, p. 204, 66. Mircea Eliade, *Maitreyi*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 66, 67. Nicolae Manolescu, *op. cit.*, pp. 210-211, 68. Mircea Eliade, *Oceanografie*, ed. cit., p. 51, 69. Idem, *Maitreyi*, ed. cit., p. 195, 70. Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, în *Opere III*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin. Note și variante de Liviu Călin, Editura Minerva, București, 1981, p. 103, 71. Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 83, 72. Idem, *Oceanografie*, ed. cit., p. 126, 73. Idem, *Despre destinul romanului românesc*, în *Bătălia pentru roman*, antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic, Editura Atos, București, 1997, p. 213, 74. Idem, *Maitreyi*, ed. cit., p. 86, 75. Ibidem, p. 95, 76. Ibidem, p. 96, 77. Ibidem, p. 107, 78. George Călinescu, *op. cit.*, p. 959, 79. Emil Cioran, *op. cit.*, pp. 119-120, 80. Mircea Eliade, *India. Biblioteca maharajahului. Șantier*, Humanitas, București, 2003, p. 249, 81. Ibidem, 82. Ibidem, p. 251, 83. Ibidem, 84. Ibidem, 85. Ibidem, p. 324, 86. Ibidem, p. 291, 87. Ibidem, p. 256, 88. Ibidem, p. 279, 89. Ibidem, p. 317, 90. Ibidem, p. 422, 91. Ibidem, p. 316, 92. Ibidem, 93. Ibidem, p. 322, 94. Ibidem, p. 323, 95. Ibidem, p. 375, 96. Ibidem, p. 411, 97. Ibidem, p. 387.

Ana Borbély

Variabilitate și schimbare lingvistică – cercetare sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală despre limba românilor din Ungaria (1990–2000–2010)¹

Introducere

Folosirea alternativă a două limbi, bilingvismul (v. Borbély 2008a) nu este un fenomen omogen, ci se realizează variat de la o comunitate la alta, de la un grup social la altul, ba chiar și de la un vorbitor la altul. Adică, utilizarea limbilor variază: unii folosesc mai mult una dintre limbile comunității, alții o folosesc pe cealaltă mai frecvent oral ori în scris, iar alții folosesc ambele limbi în aceeași măsură. Bilingvismul – alături de fenomenul de multilingvism (folosirea alternativă a trei sau mai multe limbi)² – în secolul trecut a fost cercetat periferial, pe când în prezent, în contextul globalizării, devine un subiect de cercetare tot mai central. Bilingvismul poate fi cercetat din mai multe puncte de vedere, cu diferite metode. Una dintre modelele de cercetare este *sociolingvistica variaționistă*, care studiază *limba* unei comunități cum este vorbită; ce variază în ea; și analizează structurarea socială a acestor variații (prin grupele sociale existente). Cadrul teoretic al cercetării a fost aceluși creat de William Labov (v. 1972, 1994). În acest model variabilitatea lingvistică este analizată în corelație cu grupurile sociale. Elementele de bază ale analizelor sînt *variabilele sociolingvistice*, adică elementele lingvistice, care vor fi cercetate în corelație cu una sau mai multe variabile extralingvistice a grupurilor sociale (conturate prin educația, sexul, vîrsta etc. vorbitorilor sau/și situația de comunicare în care limba este folosită). Un alt model de cercetare este *sociolingvistica*

interacțională, cercetarea limbii și interacțiunii, al cărui termen de bază este comunitatea lingvistică, determinată de regulile comunității referitoare la utilizarea limbajului în strînsă legătură cu contextul (v. Gumperz 1982). De acest model de sociolingvistică interacțională se leagă analiza de alegere a limbilor în comunitățile bilingve (v. Fishman 1965) și analiza domeniilor de comunicare (v. Fishman 1972). Cercetarea sociolingvistică cantitativă (v. sociolingvistica variaționistă) și cea calitativă (v. sociolingvistica interacțională) ne oferă două posibilități diferite de a cerceta bilingvismul. O a treia metodă, mai puțin aplicată, pentru studierea proceselor lingvistice de bilingvism, este cea longitudinală, repetarea cercetării după 10–20–30–etc. de ani. Prin care se poate verifica corelația între variabilitatea lingvistică și schimbarea lingvistică, adică datele lingvistice culese în timpul aparent (date lingvistice culese de la diferite generații de vorbitori) analizate în comparație cu acelea culese în timpul real (după un, două sau mai multe decenii) (v. Labov 1994: 73–112). În cercetarea din Chitighaz, *Variabilitate și schimbare lingvistică – cercetare longitudinală despre limba românilor din Ungaria (1990–2000–2010)* aceste modele au fost îmbinate pentru studierea multilaterală a limbii românilor bilingvi din Ungaria, care, deci, prin aceste modele este o cercetare *sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală*. Analiza a fost inițiată cu cercetarea sociolingvistică de teren efectuată în 1990 cu realizarea anchetei în comuna Chitighaz (v. Borbély 2001). În 2000 tot aici am repetat ancheta (v. Borbély 2005), care a urmat să fie repetată după două decenii, în anul 2010. Cercetarea sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală își propune să dezvăluie desfășurarea în timp – în contextul social caracteristic al timpului (tradițional, modern, de globalizare) – a fenomenelor de bilingvism caracteristice pentru comunitatea lingvistică, cu privire la alegerea limbilor, atitudinea față de limbă, limbă și identitate, schimbare de coduri (codeswitching), stilurile de vorbire (grai, standard) etc., și punînd accentele pe aspectele lor de variabilitate și schimbare.

Scopul cercetării sociolingvistice cantitative-calitative-longitudinale este:

1. descrierea din perspectiva sociolingvisticii a unei comunități aflate în situația de schimbarea limbii (eng. *language shift* [v. Gal 1979], adică schimbarea limbii române în limba maghiară): circumstanțele conturării fenomenului și trăsăturilor caracteristice ale derulării lui, respectiv luarea în considerare a factorilor care determină retragerea treptată a limbii minorității;

2. relevarea faptului cum are loc alegerea între limba maternă (prima limbă) și cea de a doua limbă, și ce factori o influențează în cadrul contactelor zilnice ale unei colectivități aflate în procesul de schimbare a limbii române în limba maghiară;

3. transcrierea repertoriului românesc al colectivității și sublinierea eventualelor variabilități și schimbări lingvistice;

4. examinarea trăsăturilor procesului de comunicare al comunității bilingve, a schimbării de cod și a interdependențelor din procesul schimbării limbii, raportul între limba română și identitate, etc.

Cercetări de teren efectuate în timp și spațiu (n=1000)

Cercetare repetată în Chitighaz face parte din proiectul amplu care are ca scop să descrie bilingvismul și limba română folosită în comunitatea românilor din Ungaria. Alături de ancheta repetată de două ori în Chitighaz, au fost desfășurate și alte anchete în următoarele localități din Ungaria, populate și de români: Apateu (1994), Bătania (1996), Bedeu (1994), Budapesta (2008), Cenadul-Unguresc (1996), Ciorvaș (1996), Giula (2003, 2007), Otlaca-Pustă (1984), Micherechi (1994, 1997, 2003), Săcal (1994). Cercetările de teren din Apateu, Bătania, Bedeu, Budapesta, Cenadul Unguresc și Săcal s-au realizat în cadrul proiectului de schimb științific bilateral între Academia Ungară de Științe și Academia Română, iar interviurile le-am realizat împreună cu cercetătoarele din București, Maria Marin și Iulia Mărgărit (v. Marin–Mărgărit 2005). Cercetările legate de comunitatea românilor din Bătania, Ciorvaș, Giula și Micherechi au fost realizate în cadrul proiectelor științifice ale Institutului de Cercetări al Româ-

nilor din Ungaria (1996–2007) (v. Berényi, red. 2000, 2003; Borbély 2007a). În șirul cercetărilor de teren în comunitățile românești din Ungaria se amintește și cea efectuată în cinci localități din România: Cefa, Ciumeghiu, Inand, Ianoșda, Mădăras – cu scopul de a căuta originea românilor din Micherechi. Aceste cercetări de teren din România au fost desfășurate de un colectiv științific, alcătuit din colegele Maria Berényi, Elena Csobai, Emilia Martin și autoarea, în cadrul unui proiect din anul 1998 al Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Datele culese în România au fost prelucrate în monografia Micherechi (v. Berényi, red. 2000). Alături de aceste cercetări se adaugă un proiect comparativ pe țară în care bilingvismul românilor din Ungaria a fost analizat în comparație cu comunitatea băiașilor, germanilor, romilor, sârbilor și slovacilor din Ungaria, realizat în cadrul consorțiului dintre Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Ungare de Științe și Catedra de Limbă Maghiară Contemporană ELTE (Budapesta) (v. Bartha 2003, 2006, 2007, 2009; Borbély 2007b, 2008b, 2009, 2010).

Date sociolingvistice despre comunitatea românilor născuți în România și stabiliți în Budapesta sau în suburbiile capitalei ungare, ne stau la dispoziție din anul 2010. Aceste date de teren ne ajută să facem comparație între un grup autohton și migrant, să căutăm fenomenele identice sau/și deosebirile referitoare la limba română, bilingvismul român–maghiar și indentitatea românească ori dublă, româno–ungară. Proiectul *Diaspora românească din Budapesta. O analiză socio-culturală* (2010–2012) este un proiect interacademic, aprobat de Academia Ungară de Științe și Academia Română, în colaborare cu colegii Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu (**Institutul de Filologie Română „A. Philippide”** – Filiala din Iași a Academiei Române).

Atunci când se efectuează o cercetare despre minoritățile unei țări, nu se poate pierde din vedere nici atitudinea majoritarilor față de comunitățile minoritare. Proiectul, inițiat și condus de Kontra Miklós, *Interviu Sociolingvistic în Budapesta*, începând cu pregătirile de cercetare în 1985 și cu cercetarea de teren din 1987, a fost realizat cu 50 de subiecți unguri din Budapesta. Interviu

sociolingvistic, structurat în module și teste lingvistice, conține un modul (*etnie; ETN*), care cuprinde un discurs referitor la minoritățile din țară (v. Kontra 1987).

Pe baza acestor date culese din cinci tipuri de cercetări de teren se poate face o sinteză amplă despre limba română, bilingvismul român–maghiar, identitatea românească din Ungaria în corelație cu unii factori legați de circumstanțele sociale, politice etc.

Scopul comunicării este să prezint metodele de cercetare aplicate la Chitighaz în acești 20 de ani și câteva rezultate bazate pe datele culese pe teren.

Cercetarea din 1990

În 1990, la prima anchetă, am avut ca bază în prezentarea schimbării limbii în comunitatea românească din Ungaria metodele aplicate în literatura de specialitate (v. de ex. Gal 1979). Am ales, pentru descrierea situației sociolingvistice, o singură comunitate, Chitighaz. Adunarea de date s-a realizat folosind mai multe metode de cercetare (obsevații de teren, interviuri, teste etc.). Datele lingvistice de teren proprii le-am completat, după caz, și cu datele Oficiului Național Ungar de Statistică. Pentru subiecții adulți am recurs la un interviu sociolingvistic semistructurat și, în cadrul acestuia, la o discuție dirijată, la un chestionar oral de utilizare a limbii, la un test de autoapreciere a cunoașterii limbii și la un test de vocabular. În plus, am făcut și observații de teren, ca participant. Subiecții au fost selectați după trei criterii sociale: vîrstă, sex și instrucție școlară/educație. Numărul lor total a fost 96. A fost aplicat un test de vocabular (de cuvinte) cu 50 copii, elevi ai cursului superior al școlii românești din localitate. Un chestionar în scris a fost aplicat pentru a obține părerea celor 8 profesori din aceeași școală despre învățămîntul românesc, utilizarea limbilor la școală etc. În total, se pot documenta culegeri de date lingvistice de la 154 subiecți, și prin urmare, această culegere de teren se consideră cea mai bogată de date lingvistice din această comunitate românească.

Limba în care s-au desfășurat interviurile semistructurate a fost graiul limbii române din Chitighaz. Am ales varianta locală ca limbă de realizare a interviului pentru că, în viitor, oricare membru al colectivității va putea fi interviuat în limba maghiară, dar, din cauza schimbării rapide a limbii, în română tot mai puțini. Subiecții sînt considerați ca reprezentanți ai populației românești din Chitighaz prin faptul că au acceptat interviuarea în limba română (cu eventualele dificultăți de exprimare) și identificați cu apartenența lor la minoritatea națională românească din localitate (fiind indivizi cu părinți români, vorbitori de limbă română, foști elevi la școala românească, mireni ortodocși sau bapțiști etc.).

Se consideră important de subliniat că nu a figurat în eșantion acel tip de subiect care este român la origine, dar nu vorbește limba română (fie că „a uitat-o”, fie că în copilărie nici nu a învățat-o).

Datele empirice au fost puse în valoare prin metode de statistică matematică. Modelul de analiză a fost unul explicativ.

Conform rezultatelor anchetei din 1990, bilingvismul comunității poate fi considerat ca perioadă de tranziție între cea de monolingvism românesc și cea de monolingvism maghiar. În 1990, în comunitate, procesul de schimbare a limbii din limba română în limba maghiară era într-un stadiu avansat (vezi Borbély 2001).

Cercetarea din 2000

Peste zece ani, în 2000, cînd a fost repetată ancheta în Chitighaz, în principiu, am realizat interviuri sociolingvistice cu structuri identice ca cele aplicate în 1990 și, cu aceiași subiecți adulți (18–60 de ani) deja intervievați. Dintre subiecții intervievați în 2000 au lipsit acei care în decursul deceniului au decedat (27 la număr), de asemeni n-am putut repeta interviul sociolingvistic cu cei care s-au mutat într-o altă localitate (5 la număr) sau au fost grav bolnavi (3 la număr). 42 subiecți au fost la număr aceia cu

care am făcut interviu sociolingvistic și în 1990 și în 2000. Eșantionul copiilor, însă, a fost diferit (50 în 1990 și alți 38 în 2000). În ambele cazuri am intervievat elevii actuali ai cursului superior al școlii românești din localitate.

Cîtă vreme am avut la dispoziție doar datele culese în 1990, am putut analiza/prezenta sau/și interpreta procesul de schimbarea limbii comparînd datele culese de la cei vîrstnici, de la cei de vîrstă medie și de la cei tineri; adică pe baza *timpului aparent* (v. Labov 1994: 43–72). Cercetarea repetată în 2000 se referă însă la datele culese în 1990 și la cele din 2000, în consecință, modelul de cercetare este acela de a prezenta și explica schimbarea referitoare la fenomenele lingvistice detectate într-un deceniu. Deci, cu ajutorul datelor culese în acești ani putem studia influența *timpului real* (v. Labov 1994: 73–112) asupra procesului (proceselor) în discuție.

Cercetarea din 2010

Cercetarea din anul 2010 este repetarea a doua a anchetei din 1990. Din eșantionul din 1990 cu 33 subiecți am avut posibilitatea să repet a treia oară interviul sociolingvistic semistrukturat. În 2010 am realizat în total interviuri cu 56 adulți, iar cu 38 elevi din școala românească am făcut un test de vocabular (de cuvinte), și 9 profesori mi-au completat un chestionar referitor la circumstanțele învățămîntului românesc din loc. Atmosfera cercetării de teren din 2010, în comparație cu cea din 1990, a fost cu totul diferită. În 1990 oamenii erau închiși și feriți să fie intervievați în limba română, și mi s-a părut că unora le era frică să-mi comunice orice. Iar cei cu care am reușit să fac interviu – mai cu seamă cei mai vîrstnici, dar și unii din generația de vîrstă medie – au vorbit cu mare drag despre apartenența lor românească, despre limba română, iar despre procesul de schimbarea limbii române în limba maghiară au vorbit cu mare tristețe. Unii erau chiar și foarte agitați vorbind despre fenomenul desfășurat, precizînd că o parte a comunității – români de origine – nu vor să vorbească

românește, și se declară de identitate ungurească. După 20 de ani atmosfera interviurilor s-a schimbat. Subiecții au fost dispuși să stea de vorbă în fața microfonului, au vorbit deschiși, fără frică. Atitudinea lor însă față de fenomenul de schimbarea limbii române în limba maghiară s-a schimbat. Chiar cei mai vîrstnici și cei care vorbeau cu mare durere și neplăcere despre utilizarea tot mai rară a limbii române, cu două decenii în urmă, în 2010 au părut a fi foarte calmi, fără emoții și aproape împăcați cu situația lingvistică în care se află comunitatea. Din cele spuse de subiecți reiese că, ei cunosc situația sociolingvistică din comunitate, iată cîteva dintre ideile lor:

- *asta este, n-avem ce face;*
- *pruncii, nepoții nu mai vor/știu să vorbească românește, și vorbim cu ei ungurește;*
- *numai noi, bătrînii mai vorbim întră noi românește;*
- *numai cu acea persoană vorbesc românește care inițiază discursul românește;*
- *eu nu încep cu limba română...*

Schimbări sociale, politice, culturale, minoritare între 1990-2010

În acești douăzeci de ani, în viața românilor din Chitighaz, ca și în întreaga țară, s-au produs diferite schimbări politice, sociale, economice și culturale. Iată cîteva mai însemnate dintre ele. În 1990, la începutul anchetei de teren, în mijlocul satului stătea un monument sovietic. Într-o noapte, din perioada primei culegeri de teren, niște chitighăzeni au luat de pe vîrfurile monumentului sovietic „steaua roșie”, simbolul societății comuniste-socialiste. După cîteva ani, pe același monument, au fost gravate numele acelor săteni care au căzut în primul sau în al doilea război mondial. În deceniul 1990–2000 un simbol internațional a devenit unul local. Iar în 2010 Ungaria deja de șase ani este membră în Uniunea Europeană (1 mai 2004).

În perioada primei anchete, românii chitighăzeni lucrau în

cooperativa din localitate (care, ca urmare a privatizărilor, tocmai în acel an, s-a transformat într-o nouă formațiune agricolă), și unii făceau navetă la orașele din apropiere (Bichișciaba și Giula). În 2010 o numeroasă parte a populației din sat era inactivă (pensionari de vîrstă sau de boală, ori șomeri), iar alții aveau afaceri familiale, ori lucrau la oraș la o firmă (internațională).

În aceste două decenii și în comunitatea minoritară românească au avut loc mai multe schimbări. În 1993 a fost înființat la Giula de către cercetători români din Ungaria *Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria*, care funcționează ca organizație non-guvernamentală, pînă în prezent fără întreruperi, sub conducerea directorului Maria Berényi. Cel mai important eveniment științific al institutului este Simpozionul, organizat, anual, din 1993. În 2010 a fost organizat Simpozionul jubiliar, ediția XX. „Activitatea științifică desfășurată de către intelectualii grupați în jurul acestui atelier constituie una dintre cele mai importante realizări spirituale din ultimele decenii ale comunității românești din Ungaria” (Berényi 2010). Rezultatele cercetărilor anuale legate de acest grup științific apar în publicațiile *Simpozion*, *Izvorul* și *Lumina*, editate de institut. Ca o activitate științifică deosebită poate fi considerată acea cercetare – de arhive, bibliotecă și de teren în Ungaria și în România – care a fost efectuată de cinci cercetători, în urma căreia au apărut trei monografii despre istoria, limba, cultura, etnografia localităților cu populație românească din Ungaria: Chitighaz, Bătania și Micherechi (v. Berényi, red. 1993, 1995, 2000).

În ultimul deceniu al secolului al XX-lea, Parlamentul Ungar a aprobat **Legea nr. LXXVII** privind drepturile **minorităților** naționale și etnice din **Ungaria**, adoptată la **7 iulie 1993**. Pe baza acestei legi s-au format autoguvernările minoritare (1994, 1998, 2002, 2006, 2010). Paralel cu apariția autoguvernărilor minoritare a luat naștere și un fenomen nou: *etnobiznisul*. Se consideră și se și declară în postură de lideri ai minorităților oameni care nu sînt recunoscuți ca membri ai comunităților minoritare din Ungaria. Etnobiznișarii, după părerea jurnalistului Joó István (2010: 2), sînt escroci „legali”. Adică legali, deoarece legea permite ca și

acea persoană să devină membru într-o autoguvernare minoritară (locală, pe județ, pe capitală, pe țară) a cărui moși și strămoși – precum și etnobiznișarii la rîndul lor – și-au trăit viața liniștită de majoritari, fără ca să lupte împotriva acțiunilor, atitudinilor provocatoare și umilitoare, cu care s-au confruntat minoritarii din Ungaria de-a lungul secolelor.

La Chitighaz, în perioada primei anchete, în biserica ortodoxă servea pr. Alexandru Șereș, preot originar din Micherechi. Iar în perioada anchetei a doua și a treia în fruntea bisericii se afla pr. Florin Olteanu, preot misionar sosit din România. După prima anchetă, anume în 1999 vicariatul ortodox român din Ungaria, în frunte cu pr. vicar Pavel Ardelean, originar din Otlaca-Pustă, a devenit episcopie, condus de PS Sofronie Drincec, episcop din România (azi Episcopul Oradei, Bihorului și Sălajului). Iar în 2007 în ziua de 8 iulie a avut loc hirotonia și instalarea actualului Arhiepiscop al Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria, PS Siluan Mănuilă.

Aceste schimbări – sociale, politice, culturale, minoritare – creionate foarte pe scurt, sînt factori care pot influența în mod diferit (de ex. pozitiv, negativ ori neutru) menținerea comunității și limbii românești din Ungaria.

Legături cu România 1990–2010

După cele spuse de subiecții intervievați, începînd cu anii 1994–1996, viața economică din România s-a schimbat considerabil, și, ca urmare, vizitele în România au devenit tot mai rare. Se menține aici că, unii subiecți nu au fost niciodată în România (în 1990 10 subiecți, din eșantionul de 60 persoane; v. Borbély 2001: 284). Alături de ei, într-o proporție mai mică, găsim și subiecți care, în principiu, nu din cauza cumpărăturilor au legături cu România. Un subiect, de exemplu, se interesează de viața culturală și este copleșit de viața tradițională, de la țară din România. În 1976 și-au vizitat prima dată rudele din România și, de atunci, în fiecare an o dată fac acest drum în România.

La ultima cercetare de teren, în 2010 am putut sesiza și o nouă tendință legată de identitatea românească, adică manifestarea interesantă a chitighăzenilor de a-și exprima apartenența lor la neamul românesc. Primul exemplu pare neobișnuit. Pe străzile comunei, în fața caselor sînt sădiți pruni, vișini sau meri: la unii tulpina pomilor este vopsită cu var. Pe acești subiecți i-am întrebat, de ce au vopsit tulpina pomilor. Răspunsul, la unul dintre ei a fost: *că sînt'em rîmân'*. Și după aceasta imediat am aflat și explicația. Călătorind prin România au văzut că pomii și copacii de la stradă sînt vopsiți cu var, de aici au luat exemplul, și prin aceasta se identifică cu un obicei specific pentru românii din România. Interesul de a vizita mănăstirile³ și dorința de a cunoaște plaiurile din România se desfășoară tot mai frecvent în grup (cu autocar) și individual (cu familia). Unul dintre subiecți m-a informat că își ajută, ca translator, cunoscuții și prietenii în afacerile lor în România. Tot la acest nivel se adaugă și rolul internetului. Un subiect îi ajută pe cunoscuți, nevorbitori de limba română, afișîndu-le cîte un anunț de vînzare pe situri românești, ori mi-a arătat cîte cîntări bisericești românești minunate ascultă pe internet.

Relațiile vii cu românii din România ar putea fi un factor care ar ajuta în mod pozitiv menținerea limbii și identității românești din Ungaria.

Variabilitate și schimbare în utilizarea limbii române între 1990–2000–2010

Rezultatele cercetării sociolingvistice cantitative-calitative-longitudinale după un deceniu ne arată unele aspecte noi ale procesului de schimbare a limbii române în limba maghiară. Ipoteza de bază, în modelul de schimbare a limbii din limba română în limba maghiară, este următoarea: *utilizarea limbilor cu trecerea timpului se schimbă de la o generație la alta ori/și de la un domeniu de utilizare a limbii la altul în așa fel încît funcțiile limbii române sînt preluate de*

limba maghiară. Rezultatele cercetărilor din 1990–2000 nu susțin această ipoteză de cercetare pe deplin. După un deceniu, în domeniile de utilizare a limbii, alegerea limbii române și maghiare variază diferit. În unele domenii de utilizare a limbii: (a) s-a folosit mai mult limba română, adică schimbarea limbii a luat o direcție inversă; (b) nu s-a schimbat nimic; (c) s-a folosit mai mult limba maghiară, adică schimbarea limbii a luat direcția conform ipotezei. Datele sînt culese de la 40 subiecți, care au răspuns și în 1990 și în 2000 la aceleași întrebări, ca de exemplu:

În ce limbă vorbești/vorbiți: cu soțul/soția; cu bătrînii din sat; cu medicul?

În ce limbă: te rogi/vă rugați; faci/faceți cumpărături; scrii/scrieți o carte oficială; numeri/numărați banii; se oficiază o cununie la casa satului, în biserică etc.?

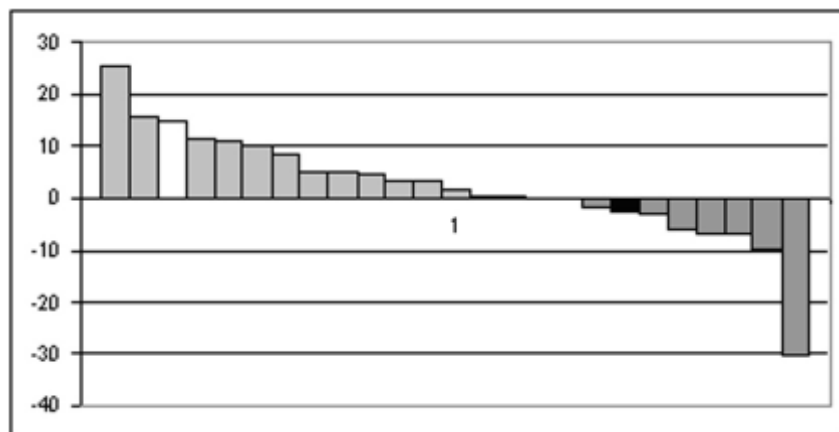
În Figura 1 am modelat cum se schimbă folosirea limbii române în 25 de situații de comunicare: fiecare bară reprezintă diferența (în plus, minus ori neschimbată) după zece ani. Iată trei exemple. Bara albă (a 3-a din stînga) din figura 1 reprezintă schimbarea în utilizarea limbii române de un deceniu la cumpărăturile de piață. În 1990 nu a fost subiect care a declarat că la piață folosește exclusiv limba română: 0%, iar în 2000: 15% au răspuns că la piață vorbesc numai românește. Schimbarea aceasta se explică cu faptul că în 2000 foarte mulți români din România au fost între vînzători la piața din Chitighaz, ceea ce nici în 1990 și nici după 20 de ani nu a fost caracteristic. Al doilea exemplu se referă la folosirea limbii române cu medicul. În 1990 și peste un deceniu n-a răspuns nimeni că folosește exclusiv limba română cu medicul, deci nu s-a schimbat nimic în 10 ani (v. în Figura 1 bara nearticulată/invizibilă pe linia 0, a 20-a din stînga). În 1990: 76,6% dintre subiecți au răspuns că se roagă numai românește, iar în 2000: 74,1% au dat astfel de răspuns. Schimbarea de un deceniu, deci în această situație de comunicare, este de o scădere de -2,5% (v. în Figura 1 bara neagră, a 7-a din dreapta).

Dintre cele 25 de situații de comunicare legate de domeniile utilizării limbii (familie, comunitate, biserică, școală, servicii etc.)

numai în 7 situații domină folosirea limbii române, în 4 situații ambele limbi se folosesc în proporții identice, și în 14 situații domină folosirea limbii maghiare (v. Borbély 2005).

Datele din 2000 (vezi timpul real) susțin rezultatele din 1990 (vezi timpul aparent) referitoare la existența corelației între alegerea limbii române și cunoștințele/competențele de limbă română – în procesul de schimbare a limbii, și anume: indivizii se acomodează la competențele de limbă a partenerului (v. Borbély 2001: 120–122). Conform acestora: alegerea limbii române în interacțiunile cu partenerii vârstnici nu se schimbă în timpul real, conform ipotezei de cercetare, ci invers, crește numărul interacțiunilor românești în defavoarea limbii maghiare. Iar în interacțiunile cu nepoții – conform ipotezei de cercetare – aproape total scade alegerea limbii române, în favoare limbii maghiare.

Figura 1
Schimbare de un deceniu în utilizarea limbii române
în 25 de situații de comunicare la Chitighaz
(1990–2000, n= 40)

Graiul român vorbit în Chitighaz și în 2010 continuă să reprezinte cel mai important simbol al identității românești. Folosirea acestui grai românesc se leagă încă în special de vorbitorii din

generația mai în vârstă sau din cea de vârstă medie. În 1990 am întâlnit câteva familii românești, în care și copiii cei mici (2–4 ani) vorbeau românește. După două decenii am găsit doar un copil mic vorbitor de limba română, mama lui fiind născută în România, care nu vorbește limba maghiară.

Trecînd de la vorbitori la domeniile de utilizare a limbii sau situațiile de comunicare, putem sublinia că, familia și biserica sînt acele domenii de comunicare în care este vorbită cel mai frecvent limba română. În legătură cu utilizarea limbii române a tinerilor, într-o sferă formală de comunicare (la alimentară), un subiect mi-a accentuat următoarele (citată dintr-un interviu⁴):

O fost așe că m-am dus și am spus că-m trabă ă pită, uă-m trabă ăăă e și im io drojii, uă-m trabă nu ș•u e. Ș-o stat, ș-o zîs să zi unгурeș•e că iê nu ș•i. Ș-apu am zîs că: j% „Și babă-ta îi rîmână dă e nu ș•ii tu să vorbeș• rîmâneș•e?” O zîs că nu s-o-nvâțat, și la e să să-nvêță că mai mult unгурeș•e. Așe că limba dă mamă s-o s-o părăsêș•e. (femeie, născută în 1949, 12 clase; data anchetei: 2000)

Tematizarea schimbării limbii române în limba maghiară se comunică ca o rușine, un fenomen care, în mod normal, nu ar trebui să se desfășoare:

Că la urmă om ajunge acolo că noi rîmân și sat rîmânesc și n-or ș•i prun i uă nêpoți, uă e ș•iu e ș•iu io, n-or ș•i rîmâneș•e, și asta-i rușine pă noi că j% nu ș•iu să vorbescă rîmâneș•e. Și noi țînem, că noi sîn•em rîmân?! (femeie, născută în 1949, 12 clase; data anchetei: 2000)

În consecință, se poate susține că, în comunitatea românească din Chitighaz procesul schimbării de limbă se va termina în generația nepoților (celor născuți în secolul al XXI-lea), și ultimul domeniu de utilizare a limbii, în care se va folosi limba română, va fi biserica ortodoxă.

Tipuri de schimbări lingvistice

Labov analizînd corelație între variabilitate și schimbare lingvistică, referitoare la un individ și la o comunitate, definește patru

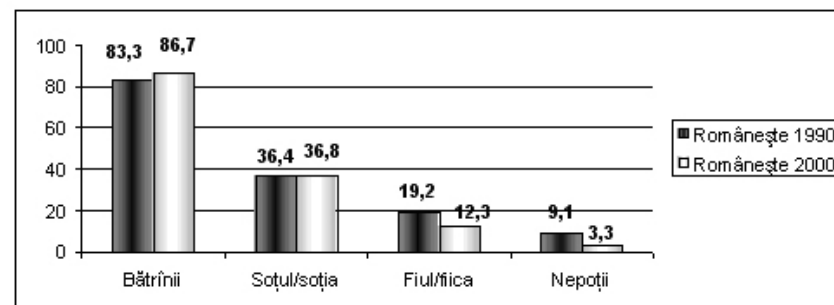
tipuri sau categorii de schimbări: (1) stabilitate; (2) gradul de vîrstă; (3) schimbare de generație; (4) schimbare de comunitate (v. Tabelul 1). Variabila lingvistică de cercetare la Chitighaz este/ a fost: utilizarea limbii române și maghiare în diferite situații comunicative. Datele statistice din timpul aparent (vîrsta subiecților) și timpul real 10 ani ne arată că schimbarea limbii minoritare în limba majoritară este o schimbare care se realizează din generație în generație. Vom demonstra aceasta cu datele acumulate în figura 2 care conține date statistice bazate pe datele anchetei din 1990 și din 2000. La întrebarea: *În ce limbă vorbiți cu bătrînii din sat?* în 1990 dintre subiecți 83% au răspuns că vorbesc: românește; iar la întrebarea *În ce limbă vorbiți cu nepoții?* dintre cei care ne-au dat răspuns numai 9,1% au răspuns că: *românește*. Așa cum ne arată aceste date statistice din anul 1990 și după zece ani: variabilitatea dintre generații (bătrînii din sat, soț/soție, copii și nepoți) este mai mare decît schimbarea de un deceniu. Datele statistice susțin categoria a 3-a de schimbare a lui Labov (v. Tabelul 1), adică schimbarea limbii (române în limba maghiară) se desfășoară ca o schimbare lingvistică de generație, deci după utilizatorii limbii române vor urma generații care vor mai vorbi limba română. În principiu, nu se poate nega nici faptul că variabilitatea în utilizarea limbii române se realizează și la nivelul indivizilor. De exemplu, după zece ani subiecții care au ieșit la pensie, mi-au comunicat că vorbesc mai mult românește, deoarece nu mai fac naveta la oraș și nu mai au contact cu colegii vorbitori de limba maghiară de la oraș. Tot așa, individul care s-a căsătorit într-o familie ungurească vorbește mai puțin românește decît în copilărie, în familia românească. Datele, în ceea ce privește utilizarea limbii române, din timpul aparent și real ne conving că, în principiu, variabilitatea este descoperită în comunitate, iar stabilitatea, în mare măsură, se atribuie indivizilor. Dar se desprind și unele *oscilări* sau *asimetrii* la unii indivizi, ca urmare a unor factori, influențe sociale, economice, familiale etc. aparente în mod diferit la unii indivizi decît la alții.

Tabelul 1
Modelul schimbărilor de individ și comunitate (Labov 1994: 83)

	Individual	Comunitate
1 Stabilitate	stabil	stabil
2 Gradul de vîrstă	instabil	stabil
3 Schimbare de generație	stabil	instabil
4 Schimbare de comunitate	instabil	instabil

Figura 2

Mediile de procente (din 1990 și 2000) ale răspunsului: „românește”, referitoare la întrebările: *În ce limbă vorbiți cu bătrînii/soțul, soțialfiul, fiicalnepoții?*

Modul de comunicare al bilingvilor

Un alt aspect în cercetarea sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală din Chitighaz este *modul de comunicare al bilingvilor* (v. Grosjean 1995: 261–264). În interviurile realizate între 1990–2010 am vorbit românește, și am folosit cu subiecții uneori și două limbi într-o comunicare. Fenomenele lingvistice ca alternanța de limbă, schimbarea de cod, integrarea cuvintelor maghiare la nivel fonetic-fonologic sînt fenomene lingvistice normative în comunitățile bilingve. Problema aceasta, legată de modul de comunicare al bilingvilor în corelație cu timpul aparent și real, poate fi abordată din mai multe aspecte. Grosjean (v. Tabelul 2) definind modul de comunicare al bilingvilor afirmă că un bilingv poate comunica în una dintre cele două limbi pe care le însușește.

Deci, românii din Chitighaz cu un român (monolingv) pot vorbi românește, iar cu un ungar (monolingv) pot vorbi ungurește (v. Tabelul 3). Iar cu membrii comunității românești din Chitighaz bilingvii pot alterna ambele limbi (v. Tabelul 3). Subiectul cercetării de față se leagă de modul de comunicare în două limbi, adică la alternanța de limbă. Variabilele lingvistice cercetate ale alternanței de limbă vor fi: *împrumutul*, adică acele cuvinte împrumutate din limba maghiară care devin integrate în limba română la nivel fonetic-fonologic, morfologic și sintactic; *schimbarea de cod de un cuvânt*, adică acele cuvinte maghiare care nu vor fi integrate în limba română nici la un nivel de limbă; *schimbarea de cod de mai multe cuvinte*, adică acele segmente comunicative în care două sau mai multe cuvinte maghiare nu vor fi integrate în limba română nici la un nivel de limbă. În tabelul 4, prin cuvântul maghiar *şógornó* ('cumnată'), vor fi exemplificate aceste trei variabile lingvistice diferite. Se consideră variabilă de împrumut cuvântul: *şogorița*, deoarece cuvântul este integrat în limba română la toate nivelele lingvistice: nivelul fonetic-fonologic (prin evitarea sunetelor maghiare: *o* lung și *ő*), nivelul morfologic (prin sufixul *-iță* și pronumele posesiv de genul feminin *mea*) și nivelul sintactic (prin prepoziția *la*). Se consideră variabilă de schimbare de cod de un cuvânt: *SÓGORNÓMNÉL*, întrucât cuvântul maghiar nu este integrat în limba română. Se consideră o variabilă diferită schimbarea de cod în două sau mai multe cuvinte, fenomenul în care vorbitorii recurg la alternanțe care conțin două sau mai multe elemente din limba maghiară.

În cadrul acestui studiu, sub acest subiect, ca un exemplu, formulăm următoarea ipoteză de cercetare. *Dacă există interdependență între alternanța de limbă (împrumut, schimbare de cod etc.) și schimbarea limbii: tinerii vor produce în comunicare mai multe alternanțe de limbă decât cei mai vârstnici.*

Tabelul 2

Modul de comunicare al bilingvilor (Grosjean 1995: 262)

într-o limbă	în două limbi	într-o limbă
L1	ALTERNANȚĂ DE LIMBĂ L1+L2	L2

Tabelul 3

Modul de comunicare al bilingvilor din Chitighaz

românește	ALTERNANȚE DE LIMBĂ și românește și ungurește	ungurește
-----------	--	-----------

Tabelul 4

Variabilele lingvistice ale alternanțelor de limbă română și maghiară (Chitighaz)

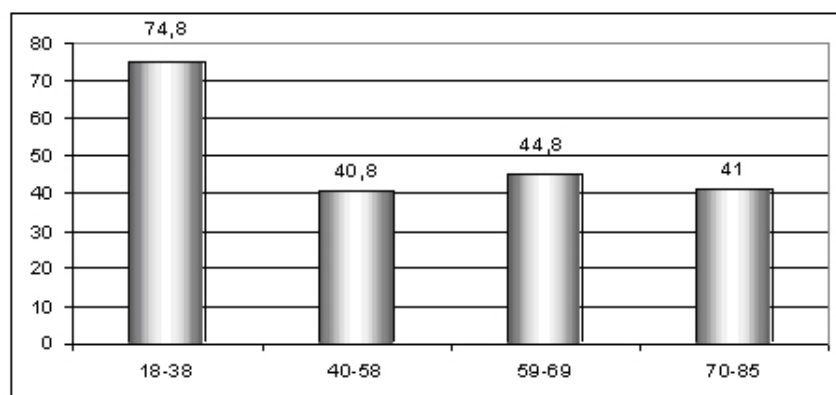
<i>Împrumut</i> : cuvânt maghiar integrat la nivel fonetic-fonologic, morfologic și sintactic	am fost la <i>şogorită</i> <i>me</i> [am fost la cumnata mea]
<i>Schimbare de cod</i> la nivel de un cuvânt	am fost la <i>SÓGORNÓMNÉL</i> [am fost la cumnata mea]
<i>Schimbare de cod</i> la nivel de mai multe cuvinte	am fost la – <i>HOGY MONDJAM</i> – <i>SÓGORNÓMNÉL</i> [am fost la – cum să zic – cumnata mea]

În cele ce urmează, vor fi prezentate rezultate bazate pe analiza datelor lingvistice culese în 1990. Cercetarea este de timp aparent, subiecții fiind grupați pe generații, adică 4 grupe de vârstă. Eșantionul cuprinde 40 subiecți. Datele lingvistice analizate au fost culese din interviurile dirijate și semistructurate, într-un interval de timp de 20 minute pentru fiecare subiect. Modul de comunicare al interviurilor a fost realizat în două limbi (alternanță de limbă). Situațiile comunicative, în care s-au realizat interviurile, au fost relativ identice: partener (români din Chitighaz și autoarea); calitatea relației (cunoscuți, rude, vecini, colegi de școală etc.); temă (amintiri autobiografice, comunitatea românească, atitudinea față de limbă, utilizarea limbilor etc.); loc (casa subiecților). Cercetarea statistică comparativă se referă la mediile incidentelor ale variabilelor lingvistice din interviuri, culese din cele 4 grupe de vârstă de subiecți.

Rezultatele (v. Figura 3) susțin ipoteza, adică prin rezultatele analizei statistice s-a dovedit că generația mai tânără (18–38 ani) în 1990 în interviul dirijat, în modul de comunicare bilingv, a întrebuițat mai multe alternanțe de limbă (adică împrumut, schimbare de cod, v. Tabelul 4) decât cei mai în vârstă (40–85 ani). Până ce în fragmentele (de lungimi identice) de interviuri cei mai tineri au recurs, în medie, la 74,8 alternanțe de limbă, la cei mai în vârstă aceasta cifră a fost între 40,8–44,8 referitoare la cele trei variabile ale alternanțelor de limbă română și maghiară.

Figura 3

Mediile incidentelor în procente ale celor trei variabile lingvistice referitoare la alternanțele de limbă română și maghiară (1990, n=40, 4 grupe de vârstă)

Concluzii

În comunicare m-am concentrat asupra cercetării sociolingvistice cantitative-calitative-longitudinale inițiată cu două decenii în urmă, printre care, și asupra a celor mai importante fenomene lingvistice caracteristice comunității românilor din Ungaria (Chitighaz). Din rezultatele cercetărilor din 1990, 2000 și 2010, în măsura în care materialul a fost prelucrat, se poate conchide că, în comunitatea românească din Chitighaz, limba română este vorbită tot mai puțin, dar încă de o mare parte a românilor de aici. Schimbarea limbii române în limba maghiară în *timpul real*, ca de exemplu, luînd în vedere variabila sociolingvistică: utilizarea limbii române, în situații de comunicare, *nu este o schimbare lineară*, deoarece ea oscilează de la o situație la alta. Iar procesul de schimbare a limbii române în limba maghiară – luînd în considerare categoriile lui Labov în ceea ce privește schimbarea limbii (1994: 83) – este o *schimbare de generație*, dar nu exclusă de unele variabilități detectate de la un vorbitor la altul, aparținători generațiilor respective. Din rezultatele cercetărilor din faza a

treia (2010) s-a desprins și o tendință nouă. Unii subiecți văd în România un loc cultural și turistic agreabil, și nu numai, ci posibilități noi pentru afaceri. Valoarea/prețul limbii române pe *piața limbilor* (v. Bourdieu 1991) este în creștere, și – paradoxal –, tocmai atunci cînd în familiile românești a început tot mai mult să câștige teren utilizarea limbii maghiare.

BIBLIOGRAFIE

Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (red.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 304–311.

Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviseletének időszakos kiadványa. *Hetedik füzet/2006*. Fridrich Ebert Stiftung, 57–84.

Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (red.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 95–111.

Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In: Borbély, Anna – Vanèoné Kremmer, Ildikó – Hattyár, Helga (red.) *Nyelvideológiák*,

attitűdők és sztereotűpiák. Tinta Kűnyvkiadó, Budapest, pp. 141–155.

Berényi, Maria (red.) 1993. În amintirea lui Iosif Ioan Ardelean. Chitighaz. Pagini istorico-culturale. Comp-Press Kft., Budapesta.

Berényi, Maria (red.) 1995. Bătania. Pagini istorico-culturale, Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Comp-Press Kft., Budapesta.

Berényi, Maria (red.) 2000. Micherechi. Pagini istorico-culturale. Publicația Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula.

Berényi, Maria (red.) 2003. Institutul de Cercetări al Romănilor din Ungaria un deceniu de existență, 1993-2003. Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula.

Berényi, Maria 2010. Institutul de Cercetări al Romănilor din Ungaria – Magyarországi Románok Kutatóintézet. Schneider Nyomda Kft., Giula.

Borbély Anna 2001. Nyelvcser. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Készűlt az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Budapest. [Rezumat în limba română: 233–240].

Borbély, Anna 2005. Changes in Bilingual Language Choice Influenced by Real and Apparent Time: Panel study in the process of language shift in a Romanian minority community living in Hungary. In: Cohen, James – Kara T. McAlister – Kellie Rolstad és Jeff MacSwan (red.) ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism. Cascadilla Press, Somerville MA, 328–340.

Borbély, Ana, 2007a. Secvențe din istoria comunității româ-

nești din Giula pe baza istoriei orale. Izvorul, Revistă de etnografie și folclor. Nr. 28. Martin, Emialia (red.), Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula, 16–30.

Borbély, Ana, 2007b. Bilingvismul în șase comunități minoritare din Ungaria. In: Berényi, Maria (red.) Simpozion. Comunicările celui de al XVI-lea Simpozion al Cercetărilor Romăni din Ungaria (Giula, 25–26 noiembrie 2006). Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula, 120–131.

Borbély, Ana 2008a. Bilingvismul. In: Distorsionări în comunicarea lingvistică – Textele comunicărilor prezentate la simpozionul organizat de Institutul de Filologie Romana „A. Philippide” și de Asociația Culturală „A. Philippide”, Iași, 33–42.

Borbély, Ana 2008b. Atitudinea față de limba vorbită de românii din Ungaria comparativ cu alte comunități lingvistice. In: Berényi, Maria (red.) Simpozion, Comunicările celui de al XVII-lea Simpozion al Cercetărilor Romăni din Ungaria (Budapesta, 24–25 noiembrie 2007). Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula, 103–120.

Borbély, Ana 2009. Comunitate și identitate minoritară – cercetări sociolingvistice în Ungaria la începutul secolului al XXI-lea. In: Berényi, Maria (red.) Simpozion. Comunicările celui de al XVIII-lea Simpozion al Cercetărilor Romăni din Ungaria (Giula, 29–30 noiembrie 2008). Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula, 149–166.

Borbély, Ana 2010. Limba maternă, bilingvism și identitate minoritară – cercetări sociolingvistice în Ungaria la începutul secolului al XXI-lea. In: Berényi, Maria (red.) Simpozion. Comunicările celui de al XIX-lea Simpozion al Cercetărilor Romăni din Ungaria (Giula, 28–29 noiembrie 2009). Publicație a Institutului de Cercetări al Romănilor din Ungaria, Giula, 140–157.

Bourdieu, Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*. Harvard UP, Cambridge Mass.

Fishman Joshua A. 1965. Who Speaks What Language to Whom and When? In: *La Linguistique* Vol. 1, 2, 67–88.

Fishman, Joshua A. 1972. Domains and the relationship between micro- and macro-sociolinguistics. In Gumperz, John J. – Hymes, Dell H. (red.) *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*. Basil Blackwell, Oxford, 435–453.

Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York–San Francisco–London.

Grosjean, François 1995. A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guest words by bilinguals. In: Milroy, Lesley - Muysken, Pieter (red.) *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge University Press, Cambridge, 259-275.

Gumperz, John J., 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.

Joó István 2010. Továbbra is virágzik az etnobiznisz – A tizenhárom hazai kisebbség több mint tizenötezer jelöltet állított – Más adatok a népszámlálásnál. In: *Magyar Nemzet*, 2010. 09. 07: 2.

Kontra Miklós 1987. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Kutatócsoport, Budapest, 1987 július. Material xeroxat.

Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Blackwell, Oxford, UK.

Labov, William 1994. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA.

Marin, Maria – Mărgărit, Iulia 2005. *Grauirile românești din Ungaria. Studiu lingvistic, Texte dialectale, glosar*. Editura Academiei Române, București.

NOTE

1. Cercetarea s-a efectuat cu sprijinul proiectului *Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent* – OTKA K 81574 – Institutul de Cercetări Lingvistice – Academia Ungară de Științe (MTA NYTI) Budapesta.
2. La ISB8 (Simpozionul International de Bilingvism ediția a 8-a; 15–18 iunie 2011, Universitatea din Oslo) comitetul de organizare a adus decizia de modificare a denumirii simpozionului. Începând cu anul 2013 simpozionul va fi denumit *Simpozionul International de Bilingvism și Multilingvism* (International Symposium on Bilingualism and Multilingualism).
3. Chitighăzenii au fost în pelerinaj, de obicei, la mănăstirea Hodoș-Bodrog (jud. Arad). Unul dintre subiecți (n. 1931) mi-a amintit că, mama lui (n. 1901), pînă cînd a fost în vîrstă, în fiecare an a făcut pelerinaj de 15 august la mănăstirea aceasta cu hramul Adormirii Maicii Domnului.
4. Semnele diacritice dialectale folosite pentru transcrierea fragmentelor din interviuri sînt următoarele: (africată alveopalatală surdă) *as* (ceas); *ï* (oclusivă palatală sonoră) *ïal* (deal); *ê* (e deschis) *fê•e* (fete); *k'* (oclusivă palatală surdă) *k'indă* (tindă); *ñ* (nazală palatală) *ñam* (neam); ¹ (o deschis) *sore* (s're); • (oclusivă palatală surdă) *•ept* (piept). Semnvo-cale: *e, i, u*: leagăn (leagăn), *ii* (ei), *uou* (ou). Alte semne: *i%* marchează pauza; = pusă în urma sau înaintea unui cuvînt arată că el nu este complet; „ „ marchează un citat; ă/ăă desemnează ezitarea; (...) desemnează omisiuni din textul interviului.

Viorica Goicu, Simona Goicu-Cealmof

Nume de familie de origine toponimică ale românilor din Ungaria

1. Cercetarea diacronică a antroponimiei are un rol determinant pentru cunoașterea sistemului de denotație personală. Cu ajutorul documentelor istorice pot fi puse în evidență diversele categorii de nume de persoane, capacitatea lor de individualizare și caracteristicile lor formale, ceea ce ne permite uneori să avansăm, în cunoașterea societăților medievale, pe baza antroponimiei.

Din punctul de vedere al originii tematice, numele de familie se clasifică în patru categorii: nume de botez, nume de origine toponimică, nume de meserii și profesii precum și porecelele cu întreaga lor varietate.

Sunt de origine toponimică acele nume care leagă individul de pământul, de casa ori domeniul unde el locuiește, de localitatea sau țara de unde este originar. Făcând referire la acest tip de nume din Franța, Paul Lebel¹ a arătat care sunt condițiile generale de denotație a oamenilor după locul de origine: când un nou-venit se stabilea într-un sat sau oraș, vecinii săi îi dădeau imediat ca supranume denumirea localității de origine. Astfel de nume sunt considerate de Albert Dauzat² ca fiind cele mai vechi supranume din Franța. Potrivit cercetărilor întreprinse de cunoscutul onomast francez, frecvența numelor de sate ca supranume coincide cu emigrarea spre orașe începând din secolul al XII-lea, ca urmare a dezvoltării comerțului și a industriei artisanale. Aceste mișcări de populații au avut loc mai ales în sud, în urma întemeierii de noi sate și orașe.

Numele de familie de acest tip sunt deosebit de importante pentru toponimie nu numai pentru că ele conservă forme vechi pe care numele de locuri le-au pierdut, dar ele permit, uneori, să se descopere localități dispărute de la sfârșitul Evului Mediu.

Între numele de locuri și antroponime se află, așadar, o strânsă legătură. De-a lungul istoriei se observă un perpetuu du-te-vino: omul a dat numele său pământului, iar pământul, numele omului. Din Antichitate până la începutul epocii feudale a predominat al doilea procedeu, oamenii, în frunte cu nobilii, luându-și numele de la terenurile lor. Au loc însă și unele reveniri, astfel încât mutațiile de nume nu sunt întotdeauna ușor de stabilit. În principiu, numele de familie vine de la un nume de loc, când acesta este vechi, dacă el a existat înainte de formarea patronimului.

2. O importantă categorie a numelor de familie românești o constituie numele de origine toponimică. O simplă consultare a dicționarului cuprinzând numele de familie românești al lui Iorgu Iordan³ poate confirma acest lucru. Foste supranume, acest tip de nume de familie desemnează, în marea lor majoritate, locul nașterii, dar și reședința sau proprietatea. Astfel de nume devine funcționale în alte așezări decât cele de origine, atunci când individul sau familia se mutau.

Prin consultarea colecției de documente din Transilvania între anii 1351–1355 (DRH, C, X) și 1361–1365 (DRH, C, XII), am constatat că sunt numeroase cazurile când numele persoanelor apar însoțite de numele localității de reședință, conform sistemului latin medieval de denotație personală: Mihail, fiul lui Blasiu *de Sâncel* (DRH, C, X, p. 12); magistrul, fiul lui Toma *de Lazuri* (p. 54); Simion al lui Simion *de Teiuș* (p. 245); Toma, fiul lui Laurențiu *de Tileagd* (DRH, C, XII, p. 26); Nicolae *de Zlatna* (p. 122); Ioan, fiul lui Nicolae *de Ciortea*; Ștefan, fiul lui Dominic *de Giulvăz* (p. 317); Toma, fiul lui Nicolae *de Cherechiu* (p. 410). Am selectat doar câteva exemple, astfel de construcții fiind prezente aproape în fiecare document.

3. Acest tip de nume alături de alte tipuri apare în documentele din Ungaria încă din secolul al XIII-lea, unde identitatea nobilului proprietar este redată prin următoarele construcții latinești:

a) 1201: Alexius *filius Gude* (ÁÚO, I, p. 91), unde se menționează numele tatălui;

b) 1228: Job *de genere Woyk* (ÁÚO, VII, p. 457), unde este desemnat clanul de origine;

c) 1245: Marcellus *de Baghe* et Sebretus *de Szantou* (SoprVm. I, p. 20), unde la numele individual se adaugă numele locului de origine sau al proprietății;

d) 1326: Petrus *dictus Orros* „cu nasul mare” (HédOkl. I, p. 21), unde la numele individual se adaugă un supranume, mai exact o poreclă, prin formula *dictus* „zis, numit”.

Acest tipuri diferite sunt adeseori combinate:

e) 1303: Moys filius Nicolai *dicti Ayakas* („cu buzele groase”) *de Iwanh* (AnjouO. VII, p. 281) etc.

Desigur că astfel de construcții nu au fost folosite în maghiara vorbită. Dacă în secolul al XIII-lea asemenea formulări pot fi sau, în cea mai mare parte, trebuie considerate ca fiind specifice documentelor oficiale, arată Géza Bárczi⁴, este aproape sigur că, din secolul al XIV-lea, nobilii proprietari erau denumiți prin nume duble în limba vorbită, deși adeseori este destul de dificil să se constate evoluția acestui uz, mascat de formulele latinești din documente. Tipurile de nume de familie maghiare din această perioadă, ca și cele românești (vezi *supra*), corespund în general formulelor latinești din documente, care, probabil, au influențat formarea acestora, dar mai puțin în privința supranumelor sau mai exact a porecelor, construcția latină reflectând întotdeauna denumirea maghiară, respectiv numele românesc.

4. Așa se explică faptul că sunt foarte frecvente supranumele maghiare formate de la numele de locuri cu sufixul *-i* care formează adjective indicând originea. Deși, așa cum s-a arătat mai sus, latina documentelor a mascat formele din limba vorbită, totuși sunt numeroase exemplele care atestă că acest tip de nume este relativ vechi: 1270-1290 Endre *Mazhay* (= de Maszló) *dicti* (ÁÚO VIII, p. 332); 1353 *Egrimihal* (= Egri Mihály „Mihály de Eger”) (OKLSz) și multe altele. Probabil că numele de acest tip se ascund sub forma latină construită cu prepoziția *de*, ca în următorul exemplu din 1468 Georgio *de Byb*, Georgij *Byby* (HédOkl. I, p. 330-332) etc. Astfel de nume s-au păstrat în familie chiar și atunci când proprietatea pe care o evocă și-a schimbat stăpânul:

1492 Mathia Dobózy *de Pewked* (HédOkl. I, p. 477). De asemenea, anumite nume indică naționalitatea sau originea persoanei, ca în exemplele din 1138-1329 *Bulgar*, *Huruat* „croat”, *Lengen* „polonez”, *Scerecen* „sarazin” (MNZ. XXXII, 57, 132, 203, 205).

5. În limba română, sufixul *-ean* din vechiul slav *-eaninm*, *-janinm*, pl. *-eane*, *-jane*⁵, este cel mai vechi sufix pentru formarea numelor de locuitori și a intrat în limbă odată cu numele slave de locuitori, în textele vechi fiind consemnate un mare număr de forme slave⁶.

Faptul că, treptat, vechiul sufix *-ean* a devenit foarte productiv în limba română pentru a forma nume de locuitori, trebuie să fi determinat scoaterea din uz a mai vechiului sufix latinesc *-(i)anu*, care s-a păstrat în celelalte limbi romanice (gal., cast., arag. *-an(o)*, ast. *-an(u)*, port. *-aõ*, cat. *-à*, occ. *-àn / -à*, fr. *-ain*, fr.-prov. *-an*, română *-aun*, friul. *-àn*, it. *-ano*, sard. *-anu*), iar în dacoromână *-în*, *-ân*⁷, doar în dr. *român*, ar. *armân*, ir. *rumer* (< lat. *romanus*) ca nume etnic. Dacă toate aceste populații dispersate în nordul și sudul Dunării se denumeau ele înseși prin același termen latin *romanus*, iar toate sursele medievale le înglobau sub genericul slav *vlah*, rezultă că cele patru dialecte se încadrează într-un sistem lingvistic unic, numit limba română.

Numele de familie în *-(e)an*, *-(e)anu*, la origine supranume, s-au format de la toponime care pot fi nume de localități (*Cefan* < *Cefa*), de râuri (*Mureșan* < *Mureș*), regiuni (*Ardelean* < *Ardeal*) sau de la entopice (*Muntean(u)* < *Munte*) etc.

6. Pentru domeniul Beiuș, regiune care a făcut obiectul unor studii istorice și dialectale⁸, am dispus de două conscrieri din anii 1600⁹ și 1721¹⁰, deosebit de importante pentru istoria acestui vechi ținut românesc.

Numele de familie din cele două conscrieri au fost analizate sub două aspecte, amândouă complementare¹¹: numele de familie revelatoare pentru stabilirea migrațiilor și a modul cum au fost asimilate în onomastica locală. Chiar dacă în perioada dintre cele două documente (1600-1721) numele de familie nu era fixat într-un mod stabil, cauza fiind legată de constrângerile socio-econo-

mice, al doilea nume ereditar este un instrument de reper social mai eficace decât înlănțuirea numelor paterne.

Domeniul Beiuș făcea parte din marele domeniu al Episcopiei romano-catolice din Oradea, reconstituit la începutul secolului al XVIII-lea în urma rescriptului imperial din 1693¹², prin care episcopiei i se restituiau toate bunurile stăpânite până în 1566¹².

Întocmită pentru împărat, conscrierea din 1600 înregistrează târgul Beiuș cu 64 de sate, din care 61 sunt românești, caracter unguresc având doar Beiușul, Târcaia și Șoimușul, iar Băița e „amestecată”. În cadrul fiecărui sat sunt nominalizați capii de familie, majoritatea dintre ei fiind consemnați cu supranumele familial urmat de numele de botez, conform uzului din administrația maghiară. Doar în localitățile cu populație maghiară (Beiuș, Târtaica și Șoimuș), numele de botez în forma sa latinizată apare pe primul loc.

În cea de a doua conscriere a domeniului Beiuș din 1721 sunt înregistrate cele trei districte românești – Beiuș, Vașcău și Beliu – cu un târg, 126 de sate și 13 latifundii organizate în 6 șpanate, adică 6 subunități sau oficii economice. În cadrul fiecărui sat sunt nominalizați capii de familie, majoritatea dintre ei fiind consemnați cu numele de familie urmat de numele de botez, conform uzului din administrația maghiară.

Conscrierea din 1721 cuprinde un număr mai mare de sate decât cea din 1600, în plus fiind șpanatul Beliu și alte câteva sate de pe Valea Crișului Negru, de unde rezultă că și numărul locuitorilor a crescut simțitor.

Prin compararea numelor de familie care apar în aceeași localitate la un interval de 121 de ani în cele două conscrieri, am constatat că, în cele mai multe localități, acestea s-au păstrat într-o proporție de 10-30%; altele însă numele apare în alte sate aparținând domeniului Beiuș. Procentul care indică păstrarea sau stingerea numelui în aceeași localitate variază în funcție de numărul capilor de familie care purtau același nume în anul 1600. Apoi mai trebuie să ținem cont de faptul că în conscrierea din 1721 nu au fost înregistrați oamenii liberi, preoții, meseriașii și o serie de slujbași.

În conscrierea din 1600, numele de origine locală formate cu sufixul *-(e)an* sunt foarte puține și cu o frecvență redusă, fapt ce demonstrează că în această regiune, până în anul 1600, au avut loc doar deplasări individuale sau în orice caz foarte restrânse, probabil prin căsătorii, doar în interiorul domeniului Beiuș. În conscrierea din 1721 a crescut numărul numelor de familie formate de la denumiri de localități și regiuni mai îndepărtate. Cel mai frecvent însă este numele *Erdelan* cu variantele *Erdilan*, *Erdilyan* [= *Ardelean*] – 24 capi de familie, la jumătate dintre purtătorii acestui nume fiind notat pe margine că sunt *inquilini*, adică jeleri, un nume care nu apare în conscrierea din 1600.

În paralel cu numele românești de origine toponimică apar și nume maghiare de același tip. Este vorba de numele derivate cu sufixul *-i*, echivalent al sufixului *-(e)an*, nume înregistrate doar în târgul Beiuș: *Lugosi*, *Baranyi*, *Thordai*, *Csanadi*, *Debreczeni*, *Varadi* etc. Tot în Beiuș sunt înscrși trei capi de familie cu numele *Erdely*, echivalentul numelui românesc *Ardelean(u)*.

Cunoașterea numelor de locuri și a etnonimelor din structura numelor de familie din fostul domeniu Beiuș a fost deosebit de utilă pentru stabilirea migrațiilor în această zonă: în jurul anului 1600 o migrație redusă în satele domeniului, dar destul de ridicată în Beiuș, care ar putea fi considerat chiar din această perioadă „un târg cosmopolit”, dată fiind diversitatea etniilor reflectată în numele de familie (*Horvat*, *Magyar*, *Racz*, *Zaz*, *Gall*, *Török*) la care se adaugă alte nume etnice în conscrierea din 1721 (*Czigány*, *Görög*, *Lengyel*, *Nemez*, *Szekely*). Apoi migrațiile au crescut vizibil la începutul secolului al XVIII-lea, cele mai multe fiind din afara domeniului, fluxul cel mai mare venind din Ardeal.

8. În privința originii românilor din comitatul Bichiș, Iosif-Ioan Ardelean¹³, autorul unei monografii a comunei Chitighaz, ne spune următoarele: „Din cari locuri, prin cine și din ce cauză au fost siliți antecesorii comunei noastre a pleca la drum, a-și părăsi casa și masa lor din alte părți și a căuta o patrie nouă pe locurile acestea necunoscute, nu se știe, cel puțin nu-mi stau la dispoziție documente demne de crezământ. Atâta totuși se afirmă aproape cu pozitivitate cum că străbunii noștri au venit din Ardeal [...],

căci cei mai mulți dintre ei au un cognome de *Ardelean* și locuiesc mai cu seamă în Giula, Chitighaz, Bichiș și Ciaba”, autorul estimând că străbunii săi s-au colonizat în jurul anului 1702.

9. În studiul privind numele de familie ale românilor din Ungaria¹⁴, am făcut o analiză și a numelor de familie de origine toponimică, înregistrate de Iosif-Ioan Ardelean pe baza unei conscrieri „făcută la anul 1768, cu care ocaziune s-au aflat 124 case risipite și fără stăpâni”, inventar întocmit de autor „ca urmașii să vadă ce fel de familii și de care neam au colonizat la început această comună”¹⁵. Inventarul cuprinde „numele și cognomele” locuitorilor („capi de familie”) din Chitighaz din 1768. Iată numele de familie de acest tip: *Abrudan* (< *Abrud*, jud. Alba), *Ardelean* (< *Ardeal*), *Cheșan* (< *Checea*, jud. Timiș), *Cioltean* (< *Ciolt*, numele unui sat dispărut din Ungaria: Magor alio nominee *Cholth* 1479, azi teren arabil), *Crișan* („de pe Criș”), *Curtean* (< *Curtea*, jud. Timiș), *Dehelean* (< *Deheleni*, denumirea unui ținut din zona Făgetului bănațean), *Hălăgean* (< *Hălmagiu*, jud. Arad), *Mocan* (< *mocan* „cioban din regiunile muntoase ale Ardealului”), *Moț* (< *moț* „român din Munții Apuseni), *Mureșan* („de pe Mureș”), *Oltean* („de pe Oltul ardelean”), *Otlăcan* (< *Otlaca*, jud. Arad), *Secan* (< *Szék-Udvár*, numele maghiar al Socodorului, jud. Arad), *Sălăgean* (< *Sălaj*), *Tulcan* (< *Tulca*, jud. Bihor), *Vărsăndan* (< *Vărșand*, jud. Arad).

Și în prezent, cele mai frecvente nume de familie de origine toponimică din Chitighaz sunt *Ardelean*, *Muntean*, *Crișan*, *Sălăgean*, *Abrudan*, *Otlăcan*, *Moț*, *Mocan*, *Tulcan*, *Dehelean*, la care se mai adaugă *Aletean* (< *Aletea*, magh. *Elek* localitate care a trecut după 1918 în Ungaria), *Frătean* (< *Frata*, jud. Cluj), *Moldovan* (< *Moldova*).

În cartea de telefoane a județului Bichiș pentru anii 1998/1999, numele de familie *Ardelean* (cu variantele grafice *Argyelán*, *Ardeleán*, *Árdeleán*, *Ardelan*) este înregistrat cu 88 de apariții în toate localitățile cu populație românească, cele mai multe din Chitighaz (24), apoi în Micherechi (21), Giula (14), Bichișciaba (14), Aletea (7), Bătania (3), Otlaca-Pustă (3) și Bichiș (2).

Potrivit indicilor de frecvență la nivelul întregii Români real-

zată în 1994¹⁶, numele de familie *Ardelean* are 23.237 de apariții, cele mai multe fiind înregistrate în județele Maramureș (4.293), Arad (4.261), Bihor (3.082), Satu Mare (2.403), Timiș (2.258), în timp ce numele *Ardeleanu*, caracterizat prin prezența lui [-u] final atât în rostire cât și în scriere, a fost atribuit ardelenilor stabiliți în Moldova, Țara Românească și Dobrogea, având doar 8.669 apariții la nivelul întregii țări, cele mai multe în jud. Bacău (2.510).

Cu o frecvență mai redusă în județul Bichiș, numele de familie *Muntean* are 17 apariții în cartea de telefoane pentru anii 1998/1999, din care în Chitighaz (9), Bichișciaba (4), Aletea (1), Giula (1), Micherechi (1), Otlaca-Pustă (1). În același timp (anul 1994)¹⁷, în România numele de familie *Muntean* are 9.551 de apariții, fiind mai frecvent în județele din Ardeal, Crișana, Maramureș și Banat, în timp ce forma articulată *Munteanu* are 63.811 apariții.

Numele de familie *Muntean(u)* cu numeroasele sale corespondente în onomastica italiană (*Monti*, *Montagna* etc.) și franceză (*Mont*, *Dumont*) înseamnă, pentru fiecare român, italian, francez etc., omul de la munte care a migrat din motive economice, politice, administrative sau comerciale, coborând în locuri mai apropiate sau mai îndepărtate. La origine, supranumele *Muntean(u)* are la bază toponimul *Muntele*, cel mai apropiat și mai cunoscut de localnici, de la care, într-o fază inițială, emigranțului i-a fost atribuit supranumele *Muntean(u)* și nu de la toponimul *Muntenia*, consemnat doar în 1841¹⁸.

Prin urmare, familiile cu numele *Ardelean* și *Muntean* la care se adaugă și cele cu numele *Abrudan*, *Frătean*, *Mocan*, *Oltean*, *Sălăjan*, din județul Bichiș își au obârșia în Ardeal, îndeosebi în regiunile de munte și de dealuri ale județelor Alba, Cluj, Hunedoara, Sălaj și Sibiu, înțelegând prin Ardeal centrul țării, semnificație ce i-a fost atribuită în Evul Mediu și pe care trebuie să o luăm ca punct de plecare în explicarea acestor nume. Pornind din Ardeal, cei mai mulți s-a așezat în localitățile din câmpia vestică a țării, după cum o arată răspândirea aceluiași nume în așezările de câmpie ale județului Arad¹⁹, în partea sud-vestică a Bihorului²⁰ și în localitățile românești din comitatul Bichiș.

NOTE

1. *Annales de Bourgogne*, XI, 1939, p. 95.
2. *Les noms de famille de France*, Paris, 1942, p. 135.
3. *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.
4. *L'anthroponymie hongroise du Moyen Âge*, în „Atti e memorie”, III, *Memorie della sezione antroponomica*, Firenze, 1963, p. 13.
5. Magdalena Popescu, *Nume de locuitori derivate de la nume străine*, în *Studii și materiale pentru formarea cuvintelor*, II, 1960, p. 216.
6. Magdalena Popescu, *art. cit.*, p. 216.
7. *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane*. Volume I / 1. *Introductions. Cahiers de normes rédactionnelles. Morphologie. Bibliographies*, Tübingen, 2007, p. 125.
8. Pentru întreaga bibliografie privind istoria și graiul acestui ținut, vezi monografia lui Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 19, nota 1 și Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, 2005.
9. David Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, V, 1962, p. 36–110. Originalul se află în Arhivele Statului din Budapesta, U și C, fasc. 17, nr. 6. Fotocopie în Arhiva Institutului de Istorie a Filialei Academiei din Cluj-Napoca.
10. *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721* a fost publicată de Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci în „Crisia”, X, Oradea, 1980, p. 353–443.
11. Viorica Goicu, *Nume de familie de origine toponimică din ținutul Beiuș*, în „Limba română”, LVII, 2 / 2008, p. 186–197.
12. Bunyitay Vincze, *Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno-Varadinensis latinorum*, Oradea, 1896, p. 33; Jak Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940.
13. Iosif-Ioan Ardelean, *Monografia comunei Chitichaz*, Arad, 1895, ediția din 1896, Békéscsaba, p. 48.
14. Viorica Goicu, *Nume de familie ale românilor din Ungaria*, în „Simpozion”, Giula, 1999, p. 112–125.
15. Iosif-Ioan Ardelean, *op. cit.*, p. 18.
16. Teodor Oancă, *Geografie antroponomică românească. Metodă și aplicații*, Craiova, 1998, p. 174–175.
17. *Idem*, *op. cit.*, p. 171–172.
18. Alexandru Mareș, *Vechimea toponimului Oltenia*, în „Limba română”, LVIII, 2/2008, p. 198–202.
19. Viorica Goicu, *Nume de persoane din Țara Zarandului*, Timișoara, 1996, p. 44.
20. *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, p. 353–443.

Emilia Martin

Vindecare prin descântec la românii din Ungaria

Medicina populară face parte din cunoștințele despre natură și din sistemul de credințe populare, care cuprinde, pe de o parte, practicile tradiționale, bazate pe experiențe verificate și, pe de altă parte, practici magice, întrebuițate la vindecarea bolilor induse, potrivit credinței oamenilor, pe cale magică. În acest context, credințele au și ele o oarecare bază reală, având în spate o experiență de natură magică. Acest lucru se observă mai ales în medicina populară, care îmbină cele două imagini despre lume, bolile fiind vindecate prin ambele metode, empirice și magice. În medicina populară inovațiile de natură empirică trebuiau să se supună cunoștințelor îndătinute. Elementul nou pătrundea în ansamblul tradițiilor fără a exclude practicile vechi. Magicul și empiricul sînt prin urmare elementele fundamentale ale medicinei populare, care nu se pot delimita. (Vezi: Ionescu-Milcu I. 1973. 455–463.)

Pentru a evita bolile erau săvîrșite diverse acțiuni preventive. Vindecarea bolilor, chiar și a celor cauzate de practicile vrăjito-rești, datorate ființelor malefice, se făcea prin procedee raționale și magice.

Vindecarea magică cuprinde multe și felurite practici, acțiuni, substanțe și obiecte cu valențe magice, dar se putea realiza și pe cale orală, prin magia cuvîntului, adică prin descântec. De data aceasta ne vom limita doar la vindecarea prin descântec, așa cum a fost el practicat de românii din Ungaria.

Viața omului este marcată de puterea magică a cuvîntului, în gândirea tradițională funcționînd credința, că tot ce este exprimat prin cuvînt se va împlini. În acest sens, un text rostit într-un anumit context (obicei, practică), poate avea efecte pozitive sau negative. Dintre textele rostite în scop benefic fac parte urările (în

versuri sau în proză), spuse în cadrul anumitor obiceiuri calendaristice sau de familie, textele colindelor și a jocurilor dramatice, menite să asigure fecunditate în anul care urma să vină, formulele menite să influențeze pozitiv anumite activități, munci gospodărești, expresiile cu rol preventiv de protejare a noului-născut sau cele rostite pentru asigurarea măritişului, etc.

Cu efect malefic, dăunător, erau rostite diverse forme de imprecuație, texte de vrăji de dragoste sau de luare a manei vitelor, etc. (Martin E., 1998. 129–130.)

Cea mai frecventă formă de influențare prin cuvânt a fost *descântatul*. Expresia „descântat” desemnează totalitatea actelor, practicilor efectuate în scop magic, deci termenul include toate practicile însoțitoare, precum și obiectele, recuzita utilizată de descântătoare în timpul performării.

Ritualul magic este săvârșit de o anumită persoană, pentru vindecarea unei boli. În timpul săvârșirii, vindecătoarea își impune voința asupra demonului bolii, cu ajutorul cuvintelor.

Descântatul presupune trei perspective de analiză diferite: descântecul ca specie folclorică, ca activitate terapeutică a descântătorului sau ca practică rituală.

În primul caz, *descânțele* sînt creații populare, care însoțesc practicile de vindecare îndătinat, în vederea protecției magico-medicale, și care se adresau forțelor supranaturale, pentru a apăra sau pentru a vindeca boala cauzată de vreo ființă malefică. Dar în același timp sînt și documente de mare importanță prin caracterul lor arhaic, conservator. Ca formă de artă, ca specie versificată a folclorului, descântecul este păstrător de limbă veche românească. Este un text magic (de obicei în versuri) care, fiind rostit (și însoțit de anumite gesturi), se crede că lecuiește de o anumită boală sau dezleagă un farmec.

În ce privește gîndirea magică, descântecul are la bază două principii importante: magia prin similitudine și magia prin contact. În opoziție cu cîntecul, este formula orală care denumește specia folclorică rostită fără melodie, a cărei eficacitate este însă întărită prin mimica și gesturile persoanei descântătoare. (De fapt

descântecul este un termen frecvent și pentru strigăturile de joc, care sînt creații tot neînsoțite de melodie.)

În Dicționarul explicativ al limbii române la termenul descântec / a descînta găsim explicații simplificate: „*Formulă magică (în versuri) însoțită de gesturi, cu care se descîntă; vrajă, descîntătură.*” și „*A rosti descânțele însoțite de anumite gesturi pentru a obține îndepărtarea unui farmec, vindecarea de o boală.*” (DEX, 1996. 283.)

Ovidiu Bîrlea în studiul amplu despre descântec subliniază că descântatul înglobează totalitatea procedeele magice, de la substanțe și acțiuni pînă la textul însoțitor. (Bîrlea, 1983. 7.)

După Dicționarul de mitologie generală descânțele sînt „*Formule magice destinate să modifice o stare de lucruri sau starea unei ființe, cu ajutorul potențialului supranatural al vrăjitorului descîntător.*” (Kernbach, 1995. 147–148)

Descânțele (Filimon A. 1913. 284-291., Sulica SZ. 1914.254-256.) fac parte din magia secretă. Sînt spuse cu scop de a desface, a dezlega, a anula vrăjile negative. Nu puteau fi învățate decît pe furiș, erau recitate monoton, cu voce încetată, însă unele părți, – unde se cere ajutorul unei ființe supranaturale – erau accentuate. Ele au și un efect psihoterapeutic, deoarece, prin sugestie, obțin putere benefică pentru reechilibrarea sistemului nervos al bolnavului.

În ce privește *conținutul*, aceste texte sînt poezii cu scop pragmatic, pe care unii cercetători le numesc și rugăciuni populare, chiar și rugăciuni-impreduații. (Rugăciuni în sensul că se cere ajutorul ființelor supranaturale în scopul vindecării, dar totodată și impreduații utilizate contra agresorilor, pentru înlăturarea calamităților.)

Părțile principale ale descântecului sînt rugăciunea sau invocația ca formulă introductivă, tratarea temei, uneori prin povestire alegorică, și urarea finală de însănătoșire.

Apocape în fiecare descântec sînt invocate divinitățile în formulele introductive sau la sfîrșitul textelor, pentru a ajuta descântătoarei în alungarea bolii, ea considerîndu-se doar o intermediară:

„Doamne ajută mare Maică Sfântă
Io mă rog ție, tu-m ajută mie!”

„Iară Doamne tu-m ajută
Mărie Maică Sfântă!”

„Descîntecu-i dî la mine,
Leacu fie dî la Dumnezeu alduitu.”

În aceste formule este solicitat ajutorul lui Dumnezeu și al Fecioarei Maria, miloasa patroană a suferinzilor. Gestul religios de facere a crucii pe trupul bolnavului sau folosirea tămîii și a apei sfințite întăresc efectul procedurii.

În textele descîntecelor sînt inzestrate cu putere magică diferite obiecte și substanțe:

„Că cu fumu afuma-te-oi,
Cu focu arde-te-oi,
Cu cuțitu- mpunje-te-oi,
Cu mătura mătura-te-oi,
În fundu mării arunca-te-oi.”

În descîntece apare genericul „99 de feluri”, expresie care încearcă să acopere toate ipostazele răului:

„ ... dă-i bubă,
dă-i zgaibă,
dă-i franță,
dă-i lubanță,
dă-i cancu,
dă-i rășură,
dă-i dă 99 dă feluri,
dă-i 99 dă chipuri,
99 stă și te baje-n fundu pămîntului.”

Narațiunile cu acțiuni imposibile sînt spuse în speranța că, așa cum nu se pot petrece acestea, nu se va putea dezvolta nici boala. Sînt unele tipuri de descîntec în care după ce este indicat locul invadat de boală, sînt înșirate diverse părți ale corpului, pentru a alunga boala din acestea:

„Ieși bubă din crerii capului,
Din fața obrazului,
Din melcii ochilor,
Din rădăcinile măselelor,
Din ghinți, dîn vîne.”

Specific descîntecelor este și repetiția, care are însemnătate magică, fiind un mijloc prin care descîntătorul se transferă din lumea reală în cea magică.

O altă practică este rostirea inversată, adică recitarea în ordine decrescîndă a numerelor de la nouă pînă la unu sau rostirea inversată a rugăciunilor, descîntecelor, pentru a determina scăderea și dispariția bolii. Scara descendentă are ca scop anihilarea, nimicirea bolii, micșorarea și în fine dispariția răului, țintește înlăturarea calamității:

„Ionica s-o spăriet dă 9 spăriet
dă 8 spăriet,
dă 7 spăriet,
dă 6 spăriet,
dă 5 spăriet,
dă 4 spăriet,
dă 3 spăriet,
dă 2 spăriet,
dă on spăriet.”

Descîntătoarea vizează de multe ori o sferă mai largă a bolii, pentru a nu o scăpa pe cea cuibărită în corpul bolnav:

„Bubă albă,
Bubă neagră,
Bubă mucedă,
Bubă pucedă.”

De asemenea, sînt înșirate și formele de manifestare maladivă ale bolii:

„Noi am arăduit la
Marișca,
Și-i mîncăm carne,
Și-i berem sînjele,
Și-i ciunterem viața.”

Descîntecele de obicei nu sînt prea lungi, versurile introductive și formulele finale se repetă de la o variantă la alta, încît acestea să fie ușor de reținut, gîndindu-ne mai ales la modul în care acestea se răspîndeau.

Versul descîntecelor e liber, dovadă că acestea nu sînt însoțite de melodie. Compoziția structurală nu respectă nicio normă de alcătuire. Interpretarea individuală și secretă dă posibilitate pentru mici improvizații explicînd diversele variante.

Se întîmplă că unele motive, formule ale descîntecelor circulă de la un tip de descîntec la altul. În urma pierderilor din memoria colectivă acestea nu se găsesc întotdeauna în aceeași ordine, uneori puțînd chiar să lipsească unele dintre ele.

La românii din Ungaria, *persoana care descînta* era întotdeauna o femeie, care îndeplinea un rol important în terapeutică populară. Magia medicală nu putea fi săvîrșită de oricare membru al colectivității. Era important ca bolnavul să creadă în puterea vindecătorului și în eficacitatea procedurii, fiindcă în caz contrar practica nu ar fi avut niciun rezultat. Din alt punct de vedere și descîntătoarea trebuia să creadă în eficiența descîntatului, ca să ajungă la scopul dorit, la vindecarea bolii.

În vederea vindecării, deseori era nevoie și de prezența persoanei stricătoare. Îndeosebi în cazul deochiatului se cerea ca însuși stricătorul să tămăduiască bolnavul, prin practicile stabilite de vindecător.

Cu ajutorul descîntecelor tămăduiau mai ales femeile mai în vîrstă (mama, soacra, mătușa, vecina), care pentru această activitate nu primeau răsplată. Eficiența actului magic depindea și de modul în care era transmis textul și ritualul descîntatului de la un descîntător la altul. În practica rurală descîntecele puteau fi însușite numai „pe furate”, prin învățare indirectă, clandestină, eficiența fiind anulată dacă descîntecul este transmis direct, adică spus cuiva, învățat de cineva.

Eficiența *descîntatului ritual* depinde de respectarea condițiilor îndătinate, de *momentul, modul* (care include gesturile, mișcărilor, locul, numărul acțiunii, etc.) și *recuzita* necesară. Aceste condiții se bazau pe principii magice generale, dar se deosebeau

de la un descîntător la altul. Gesturile reprezentau încrederea în eliminarea răului. Cuvintele, gesturile, obiectele primeau, în timpul performării, funcție magică. De obicei, acestea sînt și pomenite în textele descîntecelor.

Descîntecul avea efect numai contextualizat. Influența textelor trebuia întărită cu acțiuni magice, ca de exemplu: ungerea părții dureroase, suflarea bolnavului de trei ori, afumarea, stropirea cu apă sfințită, lingerea frunții bolnavului, scuirea pe pămînt, întoarcerea bolnavului spre răsărit, desenarea semnului crucii pe trupul bolnavului, repetarea descîntecului de 3, 7 sau 9 ori. Descîntatul se făcea de obicei la 3, 7 sau 9 ocazii, în curs de 3, 7, 9 zile.

În medicina populară se folosea o *recuzită* specială: substanțe naturale, animale sau părți ale acestora, plante, unelte din gospodăria țărănească, îndeosebi cele de fier, multe dintre ele fiind încărcate cu valențe magico-medicale. Aceste obiecte trebuiau să aibă proveniență specială: găsite, părăsite, nefolosite, neîncepute.

Ovidiu Bîrlea grupează obiectele din recuzita medicinei populare din punct de vedere funcțional în 3 categorii. (Bîrlea, 1983. 9-11). În prima categorie sînt grupate cele cu valențe magice folosite împotriva spiritelor răuvoitoare, menite să îndeapărteze demonii bolilor, cum sînt de exemplu cuțitul, toporul, secerea, foarfecele, usturoiul, cărbunii stinși, uneltele de fier. Tot aici sînt grupate și acele lucruri, de exemplu mătura sau firul de mătură, care capătă rol apotropaic prin actul descîntatului, deoarece în credința populară, prin similitudine, are menirea să măture boala din organismul omului.

În a doua categorie sînt grupate substanțele utilizate prin tratare externă, iar în a treia substanțele provenite din medicina empirică, ca de exemplu apa specială (neîncepută, descîntată, sfințită), sarea, mierea, plantele medicinale. (Bîrlea, 1983. 9/11.)

La românii din Ungaria, conform cercetărilor de pînă acum, în ritualul de descîntat era utilizată următoarea recuzită: cuțitul, greabănușul, secerea, mătura, haina întoarsă pe dos, spata de țesut, usturoiul, tămîia, sarea, boabele de grîu, acul cu gămălie, panglica roșie, cuțitul, cărbunele, cenușa, apa sfințită, apa mută (neîn-

cepută), apa descântată, balega culeasă în Ziua Crucii, cercul de sită de lemn.

Apa rituală, (Martin-Puşcar, 1989. 29–73.) printr-un act magic, prin descântec dobîndea proprietăți de magie terapeutică. Bolnavul trebuia să bea trei înghițituri din ea sau i se spăla rana cu apa descântată. De multe ori în aceste practici de vindecare magică era suficientă stingerea cărbunilor sau spălarea părților bolnave cu apă descântată. În aceste tratamente, rolul apei era acela de a restabili echilibrul pierdut prin cuibărirea în om a demonului bolii. Caracterul ritual al performării apare în momentul de încheiere a practicii magice săvârșite, când boala este mutată prin intermediul apei, fiind aruncată pe gard, pe par, pe prag, pe un animal (cîine sau pisică), pe țîțina ușii. După descântat ea trebuia aruncată într-un loc neumblat, ca să nu calce nimeni în ea, fiindcă cine călca lua boala.

* * *

La românii din Ungaria azi se pot aduna tot mai puține descîntece de boli. Faptul că pînă în zilele noastre s-au păstrat, dovedește însemnătatea descîntecelor în medicina populară. Membrii comunității credeau în puterea vindecătoare a descîntecului, a vindecării magice prin magia cuvîntului. Se întîmpla că în familie fata observa și învăța de la mamă modul de vindecare. Adevăratele știutoare însă nu mai sînt în viață, au lăsat urmașilor doar frînturi din știința lor de cîndva. Totuși repertoriul păstrat dovedește clar importanța și extinderea pe care a cunoscut-o acest tratament magic, în trecut, la românii din Ungaria.

ANEXĂ

Descîntece – texte

1.

Dă diuăt

*Iară Doamne tu-m ajută, Mărie Maică Sfîntă,
Io mă rog ție,
Tu-m ajută mie!*

*Să luară 99 dă strîgoi cu 99 dă bosorcăi
Pă cale, pă mare
La jumătate dă cale să-ntălniră cu Maica Sfîntă.
Maica Sfîntă-n grai graie:
– Inde mereț voi 99 dă strîgoi și 99 dă bosorcăi?
– O, Maică Sfîntă Preacurată, bine faci că ne-ntrebi.
Că noi merem la Diuri, sînjele și i-il bem,
Carne și i-o mîncăm, dă moarte și-l lăsăm.
– O, 99 dă strîgoi și dă bosorcăi,
Napoi hăinărescu-vă,
Cumpănescu-vă
Cu cuvîntu mneu
A lui Dumnezeu.
Nu mereț voi acolo, ci mereț la mare,
că ieste acolo o știucă crăpată,
Beț-îi sînjele, carne i-o mîncaț,
Dă moarte o lăsaț!
Diuri să trăsără luminat,
ca Dumnezo cînd l-o dat.
Nici on bai n-o avut,
Nici on bai și n-aibă.
Cu gura dăscîntatu-i-am,
cu aburi suflatu-i-am.
Dăscîntecu-i dă la mine,
Leacu-i dă la tine!
(MARTIN L. 1984. 39. – Micherechi)*

2.

Dă diuăt

*Doamne mărire
Maică Sfîntă,
Sfîntă dă tine,
Io mă rog ție,
Tu-m ajută mie,
Dăpă dăscîntec*

Curat, luminat.
 Sărmanul pruncului,
 Noauă pocete
 Cu pocete,
 Noauă jdiuță
 Cu jdiuță,
 Tă d-a lungu uliți
 Voietînd și jderînd.
 Maica Sfîntă întălniră,
 Și în grai grăiră:
 Da-nde v-ați gătat?
 Da-nde v-ați îmbrăcat?
 Da-nde v-ați arăduit?
 Noi am arăduit la
 Marișca,
 Și-i mîncăm carne,
 Și-i berem sînjele,
 Și-i ciunterem viața.
 Noi cu hontu
 Tu cu hontu.
 Isus Cristos
 Nu-i mîncăș carne,
 Nu-i bereș sînjele,
 Nu-i ciuntereș viața,
 Că cu cușitu-mpunje-v-oi.
 Cocos negru nu cîntă,
 Cîne negru nu bate,
 Vacă neagră nu mujește.
 V-iș topi ca raua dă soare,
 Ca spuma după mare.
 Marișca trăsară
 Curat, luminat,
 Ca Maica Sfîntă
 Ce l-o dat.
 Nici un bai n-o-vut,

Nici un bai și n-aibă,
 Nici dîn ceasu d-amu.
 (MARTIN E., 1994. 40. – Micherechi)

3. Dă diuăt

Să luară noauă murari,
 și noauă morăriță,
 cu noauă cușite,
 cu noauă furțiță,
 cu noauă făclii aprinsă,
 tăt cîntînd,
 și plîngînd,
 și văierînd,
 și-n pālmi bătînd.
 Nime-n lume
 nu le aude
 numa maica sfîntă
 dîn poarta raiului.
 – Inde mereș, voi,
 noauă murori,
 noauă morăriță,
 cu noauă cușite,
 cu noauă furțiță,
 cu noauă făclii aprinsă,
 tăt cîntînd,
 și plîngînd,
 și văierînd,
 și-n pālmi bătînd?
 numa maica sfîntă
 – Merem la Floare
 carne moale să-i mîncăm,
 sînjele să-i bem,
 uāti dă moarte să-i punem.

– Voi acolo nu mereț,
 mereț în nalba,
 mereț în salba,
 acolo ieste o pasăre-uasăre,
 carne moale să-i mîncaț,
 sînjele să-i beț,
 uăti dă moarte să-i puneț.
 (BORZA, 1984. 16-17. – Chitighaz)

4.

Dă diuăti

Doamne ajută Mare Maică Sfîntă
 Să luară 9 nurori
 Cu 9 strîgoi
 Cu 9 cuțite ascuțite
 Cu 9 topoară
 9 troci în cap luară.
 Să dusă-ră pînă la Floare,
 Dîn cap o slăbiră,
 Dă pămînt o trîntiră
 Sînjele i-l băură.
 Floare să să-ntoarcă
 Luminată și curată,
 Ca arjintu strecurată.
 Ca Maica Sfîntă pă pămînt ce u-o lăsat
 Nimica nu i-o fost,
 Nimica și nu-i fie.
 Pti, pti, pti!
 (ARHIVA MUZEULUI ERKEL, 426 - 84. – Chitighaz)

5.

Dă diuăt

Doamne ajută-mi,
 Doamne, Mărie Maică Sfîntă.

Dă-i diuătet Lica
 Dă muiere curată, năcurată
 Crepe/i țițăle, cure/i laptele.
 Lica să trăsară curat ți luminat,
 Ca Dumneyo cînd l-o dat...
 (PETRUȘAN, 1997. 26. – Micherechi)

6.

Dă diuăt

Doamne, Mărie Maică Sfîntă
 Ajută-mi mie.
 Mă luai pă cale pă mare
 Mă-ntălnii cu noauză și noauă dă strîgoi
 Cu noauză și noauă dă șerpoi.
 I-am întrebat:
 – Inde mereț voi?
 – Noi merem la Toader.
 Carne și-i mîncăm, sînjele să-i bem.
 – Oh, napoi vă-nturnați!
 Că vă cumpinesc cu noauză și noauă dă lătrudii,
 Cu noauză și noauă dă evanghelii,
 Cu cu noauză și noauă dă popi.
 Mereți la mare,
 Că ieste acolo o știucă mare
 Carne i-o mîncați,
 Sînjele i-l beți,
 Lui Toader Dumneyo să-i deie leac.
 (PETRUȘAN, 1997. 26-27. – Micherechi)

7.

Dă sclîntit

Doamne mărire
 Maică Sfîntă
 Io mă rog ție,

Tu-m ajută mie.
 Dăpă dăscîntec
 Curat, luminat.
 Să luără Marișca,
 Dă la casa lor,
 Dă la masa lor,
 Pă pod dă rai.
 Cînd pă pod-o-ajuns,
 Podu fără știre
 S-o clătît,
 Brînca i s-o sclîntit.
 Ie să cîntă,
 Ie să vaietă,
 Vai dă ie,
 Ce s-a face,
 Că i s-o sclîntit brînca.
 Maica Sfîntă-n grai grăie.
 Cum nu m-oi cînta,
 Cum nu m-oi vaieta,
 Cînd pă podu-ala m-am dus
 Podu fără știre
 S-o clătît,
 Brînca mi s-o sclîntit.
 Nu te cînta fiică,
 Nu te văieta,
 Că pîn lacrimi
 Dumnezo te-a tămădi.
 Tămădește-l Petre!
 Nu-l poci doamne.
 Tămădește-l doamne!
 Carne cu carne,
 Ciont cu ciont,
 Vînă cu vînă,
 Sînje mîndru pîntră iele,
 Ptele mîndră păstă iele.
 Marișca trăsară

Curat, luminat,
 Ca Maica Sfîntă
 Ce l-o dat.
 Nici on bai n-o-avu,
 Nici on bai și n-aibă,
 Nici dîn ceasu d-amu.
 (MARTIN E., 1994. 41-42. – Micherechi)

8. Dă sclîntit

Iară Doamne tu-m ajută, Mărie Maică Sfîntă!
 Să luără Toader dă la casa lui pă cale mare.
 Să întîlni cu niște trîntituri,
 Cu niște izbituri.
 Și-l luără, și-l trîntiră,
 Și-l izbiră,
 Picioru d-a stîngu îl sclîntiră.
 Iel să tînguie și să amăre,
 Nime-n lume nu-l auze,
 Numa Maica Sfîntă Preacurată
 Dă su poala raiului,
 Dă su poarta cerului
 Maica Sfîntă în grai grăie:
 – Ce te cînt?
 Ce te văieț?
 – O, Maică Sfîntă,, cum nu m-oi cînta,
 Cum nu m-oi văieta?
 Că m-am luat dă la casa me pă cale,
 Pă mare.
 Cînd am ajuns la jumătate dă cale,
 Mă întîlnii cu niște trîntituri
 Și niște izbituri.
 Mă luără,
 Mă trîntiră,
 Mă izbiră,

Picioru mi-l sclîntiră.
 Maica Sfîntă în grai graie:
 Nu te cînta,
 Nu te văieta,
 Că iară t-i vindeca.
 Carne cu carne,
 Ciont cu ciont,
 Ptele cu ptele,
 Sînje cu sînje,
 Măduă cu măduă.
 Tu să trăsari curat și luminat,
 Ca în ceasu ce Dumnezo te-o dat.
 Nici on bai n-ai avut,
 Nici on bai și nu ai.
 Cu gura i-am dăscîntat,
 cu aburi l-am suflat.
 Dăscîntecu-i dă la mine,
 Doamne, leacu-i dă la tine.
 (MARTIN L. 1984. 42-43. – Micherechi)

9.

Dă sclîntit

Doamne Mărie Maică Sfîntă
 Io mă rog dă tine,
 Tu-mi ajută mie.
 Să luară Nuțu dî la casa lui,
 Dî la masa lui,
 Nici on bai nu avură.
 Cînd fusă la jumătate dă cale
 Să-ntălniră cu noauă muieri.
 Iele dă pămînt îl trîntiră,
 Picioru îl sclîntiră.
 Iel apucă a cînta, a să văieta,
 Nime-n lume nu-l auzea.
 Maica Sfîntă dîn poarta raiului

Dă direapta tatălui
 Îl auzîră și strîgară:
 – Nu te cînta, nu te văieta!
 Hai la mine-n poarta raiului
 Dă direapta tatălui.
 Că ț-oi da tri nuiele dă înjeri
 Și tri dă sînjeri
 Și t-i lovi păstă picior.
 S-a tomni cioante cu cioante,
 Carne cu carne,
 Sînje cu sînje.
 Ca Dumnezo cînd l-o dat
 Nici on bai nu o avut
 Și dîn ceasu aista să nu mai aibă
 Dăscîntecu-i dî la mine
 Leacu fie dî la Dumnezo.
 (PETRUȘAN, 1997. 28-29. – Micherechi)

10.

Dă făcătură

Doamne, Mărie Maică Sfîntă,
 io mă rog dă tine,
 tu-m ajută miie.
 Dă-i Florica făcătură,
 curată, năcurată,
 îi ajută și să tămădească.
 (HOȚOPAN, 2003. 40. – Micherechi)

11.

Dă spăriet

Doamne, ajută-m,
 Mărie Maică Sfîntă,
 Io mă rog dă Tine,
 Tu-m ajută miie.

Să luară dă la casă Eva,
 bdiata fătuța asta,
 când fusă în drum,
 s-o spăriet.
 Hai, spărete, împărete,
 hai, lălucă-n luncă,
 Eva și trăsără curată, luminată,
 Ca-n ceasu când u-ai dat,
 Nici on bai și n-aibă!
 Dăscîntecu-i dă la mine,
 Leacu fiie dă la Dumneze!
 (HOȚOPAN, 2003. 40. – Micherechi)

12.**Dă spăriet**

Ionica s-o spăriet dă 9 spărieț
 dă 8 spărieț,
 dă 7 spărieț,
 dă 6 spărieț,
 dă 5 spărieț,
 dă 4 spărieț,
 dă 3 spărieț,
 dă 2 spărieț,
 dă on spăriet.
 Spăriet dă tată, dă mamă,
 dă vacă, dă vițâl,
 dă scroafă, dă purcel,
 dă cîne, dă mîță.
 100 dă noduri,
 1000 dă noduri,
 Ionica să trăsără curat, luminat,
 Ca Dumnezeo când l-o dat;
 Nimică nu i-o fost,
 Nimică nu-i fie,
 Pînă în veacu dă vecie!
 (MARTIN L. 1984. 40. – Micherechi)

13.**Dă spăriet**

Spăriete-m părete
 Spărietul ludului
 În coada lupului
 Lupu meargă-n pădure
 Ludu rămîie acasă
 Curat cum Maica
 Sfîntă mi l-o dat.
 (SINKÓ LAURINYECZ, 1996. 39 – Otlaca Pustă)

14.**Dă răsplîns**

Tută-mută, fată dă pădure,
 Măriei nu-i da plîns, nu-i, da rîs,
 N-o culca, n-o sătura, n-o adipa,
 Că Maica Sfîntă, care u-o dat,
 Bine culca-u-a, bine sătura-u-a,
 Bine adipa-u-a și somn curat i-a da;
 Măria să trăsără curată, luminată,
 Ca Dumnezeo când o dat-o,
 Nimică nu i-o fost,
 Nimică și nu-i fie,
 Pînă în veacu' dă vecie!
 (MARTIN L., 1984. 38. – Micherechi)

15.**Dă răsplîns**

Doamne ajută, mare Maică Sfîntă,
 Sfîntă zuuță dă astăz.
 Io mă rog ție,
 Tu-m ajută mie.
 Tută-mută,

*Fată dă pădure,
La pruncu aista,
Nu-i da rîs,
Nu-i da plîns,
Nu-l culca,
Nu-l sătura,
Nu-l adîpa,
Că Maica Sfîntă,
Care l-o dat,
Bine culca-l-a
Bine sătura-l-a
Somn curat da i-a.
Eva să trăsară curată, luminată,
Ca Dumnezo cînd u-o dat.
Nimica nu i-o fost,
Nimica și nu-i fie,
Pînă-n veacu dă vecie.*

(MARTIN E, 1984. 22-23. – Micherechi)

16.

Dă dobă (foale)

*Traștițale-babițale, nu te juca cu mațale.
Ce-i în rînza pruncului, fie în rînza cocoșului.
Ce-i în rînza cocoșului, fie în rînza pruncului.
Copilului nimica să nu-i fie,
Dă astăz în veac dă vecie!*

(MARTIN L. 1984. 40. – Micherechi)

17.

Dă foale

*Traștițale, braștițale,
Nu vă jucaț cu ațale,
cu mațale.*

*Ce-i în rînza pruncului
Fie-n rînza cocșului.
Cu cuțitu tăie-v-oi,
Pă mare arunca-v-oi,
Acolo și periț
Dă soare și dă răcoare
Ca scopitu su picioare.*

(ARHIVA MUZEULUI ERKEL, 1287-2010 – Micherechi)

18.

Dă pîntece

*Doamne, Mărie Maică Sfîntă
Ajută-mi mie.
Traștițale, babițale
Nu te juca cu mațale.
Ci te du la Valea Albă
Și te apleacă și bea apă.
Acolo și ptieri și răsptieri.
Nuțului nimică nu i-o fost,
Nimică să nu-i fie
Pînă-n veacu de vecie.*

(PETRUȘAN, 1997. 27. – Micherechi)

19.

Dă mătrice

*– Mătrice, mătricită
Unde fuji cu coada ridicată?
Nu muji ca vacile,
Nu-mpunje ca acile!
Terezca să rămîună curată, luminată!*

(Terezca Kis, născută Ardelean, 1917 – Cenadul Unguresc)

20.**Dă pojar**

*Ieși, pojar,
 Și te țîpă-n jar,
 Că dacă nu-i ieși,
 Eu t-oi, cumpăni
 Și t-oi alunga:
 Cu 99 dă evanjelii
 Și cu 99 dă trundii;
 Dă la Todor dîn fața obrazului,
 Dîn jinjinele măselelor,
 Dîn rădăcinile ghinților,
 Dîn creierii capului,
 Dîn auzu uretilor.
 Că io cu vîrou cuțîțului t-oi lua,
 Pă mare t-oi alunga,
 Acolo și te topești,
 Și nu zăbovești,
 Ca spuma pă mare
 Și scopitu su picioare.
 Doamne, dă-i leac,
 Doamne, tămădește-l!
 (MARTIN L. 1984. 41. – Micherechi)*

21.**Dă orbalț**

*Să luară noauă albinuță
 Dă la noauă stupinuță.
 Maica Sfîntă le auzea
 Și în cale le ieșea.
 Și le-ntrebă că:
 – Unde mereti voi noauă albinuță
 Dă la noauă stupinuță?*

*Mergem în câmpu cu flori
 După mană și jertfă.
 Întoarce-ți-vă napoi
 Că s-a țîpat orbalțu
 La Terezca.
 Orbalț pîn sete,
 Orbalț pîn osteneală,
 Orbalț pîn potca cea mare,
 Orbalț dă noauăză și noauă dă feluri.
 Cu aripile strînje-ți-l
 Și cu picioarele duce-ți-l
 În marea sacă.
 Acolo să piară,
 Acolo să răspiară.
 Pti, pti, pti.*

(Terezca Kis, născută Ardelean, 1917 – Cenadul Unguresc)

22.**Dă orbalț**

*Mă întîlnii cu Maica Sf., ie mă-ntrebă:
 – Ce te cînt?
 Ce te văieț?
 – Cum nu m-oi cînta?
 Cum nu m-oi văieta?
 Că mi s-o țîpat orbalț verde,
 Orbalț roșu,
 Orbalț dă 99 dă feluri,
 În 99 dă tipuri...
 ...Că mîndru v-oi culeje,
 Dîn creierii capului,
 Dîn fața obrazului.
 Cu mătura t-oi mătura,
 Ca banii t-oi împrôșca.
 Acolo în mare,*

*Acolo și ptară,
Ca roua dă soore,
Ca scopitu su picioare.*
(MARTIN L. 1984. 41. – Micherechi)

23.

Dă obrîntit

*Să luară păcuraru pă dîn sus dă mare,
Oile pă dîn jos dă mare.
Păcuraru începu dă a striga,
Oile începură a jdera;
Păcuraru înceta dă a striga.
Oile încetară dă jderat,
Buba încete dă obrîntit.
Iară, Doamne, tu mă ajută,
Mărie, Maică Sf., i-o mă rog ție,
Tu-m ajută mie!
Cu gura i-am dăscîntat,
Cu aburi i-am suflat.
Descîntecu-i dă la mine,
Leacu-i dă la tine!*
(MARTIN L. 1984. 42. – Micherechi)

24.

Dă obrîntit

*S-o luat păcuraru,
Pă cale, pă mare,
S-o dus pă dîn sus dă mare.
Uăile pă din jos dă mare.
Uălie jderau,
Păcuraru strîga.
Uăile-o-ncetat dă jderat,
Păcuraru o-ncetat dă strîgat,
Buba stă dă obrîntit.*

*Eva trăsară curată, luminată,
Ca Dumnezo cînd u-o dat.
Nimica nu i-o fost,
Nimica și nu-i fie,
Pînă-n veacu dă vecie.
Dăscîntecu-i dă la mine,
Leacu fie dă la Dumnezo.*
(MARTIN E., 1984. 23. – Micherechi)

25.

Dă bubă

*Doamne, ajută-m
maică sfîntă, Marie,
io mă rog ție,
tu-m ajută mie.
La Floare s-o țîpat buba,
pîn ustăneală,
pîn infocare,
pîn sete,
pîn foame
pîn nu știi ce,
s-o țîpat bubă
în noauăzăci și noauă dă tipuri,
în nouauăzăci și noauă dă feluri.
Bubă năsădită, bubă galbănă,
bubă vînată,
bubă infocată,
bubă în noauăzăci și noauă dă tipuri,
în noauăzăci și noauă dă feluri.
nu izbi,
nu trînti,
nu coace,
că bine te-oi aleje,
bine te-oi culeje,
dîn căii capului,*

din fața obrazului,
 din rădăcina dinților,
 din cruce nărilor.
 În pământ te-oi băga,
 acolo umfla,
 acolo gîmfa,
 acolo coace,
 acolo răscoace.
 Pă Floare s-o leș luminată
 și curată,
 ca doi părinți
 ce u-o născut,
 ca maica care u-o făcut.
 Nu i-o fost nimica,
 nimic să nu-i fie
 d-amu înainte!
 (BORZA, 1984. 11-12. – Chitighaz)

26.

Dă bubă

Dă ești bubă,
 Dă ești zgaibă,
 Dă ești freanță,
 Dă-i lupanță,
 Dă ești spurcat,
 Dă-i răsură.
 Dă-i 99 dă tipuri,
 În 99 dă feluri.
 Nu te coace,
 Nu te face,
 Ce napoi te-ntoarce,
 Că cu cuțitu-mpunje-te-oi,
 Cu aburu sufla-te-oi,
 În fundu mării arunca-te-oi.
 Acolo și pteri,

Ca raua dă soare,
 Ca scopitu su picioare.
 Eva și trăsără curată, luminată,
 Ca Dumnezo cînd u-o dat
 Nimică nu i-o fost,
 Nimica și nu-i fie,
 Pînă-n veacu dă vecie.
 Dăscîntecu-i dă la mine,
 Leacu fie dî la Dumnezo.
 (MARTIN E., 1984. 21. – Micherechi)

27.

Dă bubă

Doamne, Mărie Maică Sfîntă
 Io mă rog dă tine,
 Tu-mi ajută mie.
 Să luară Toadere dî la casă
 Tăt cîntîndu-să, văietîndu-să,
 Nime-n lume n-auzî,
 Nime-n lume nu-l văzu
 Numa Maica Sfîntă l-o auzî
 Și l-o-ntrebat:
 – Da inde meri tu așe cîntîndu-te,
 Văietîndu-te?
 – Mă duc la Maica Sfînta după leac,
 Că m-o aflat buba
 În cap dă direapta,
 În cap dă stînga.
 Pîn foame, pîn sete,
 Pîn ustăneală, pîn potca ce mare,
 Ieși bubă albă, bubă neagră,
 Bubă verde, bubă pucedă
 Uă dă noauză și noauă dă feluri.
 Ieși, nu împunje, nu străpunje,
 Nu izbi, nu zvocoti.

Cu cuțitu tăie-te-oi
 Cu aburu sufla-te-oi
 Pă mare arunca-te-oi
 Acolo și ieși și răsptieri,
 Ca raza dă soare,
 Ca spuma după mare.
 Ieși bubă din crerii capului,
 Dîn fața obrazului,
 Dîn melcii ochilor,
 Dîn rădăcinile măselelor,
 Dîn ghinți, dîn vine.
 Ieși, nu coace, nu gîmfa,
 Nu te umfla.
 Ce te du în munți a Leii
 Acolo și răsptieri.
 Pă Toader lasă-l curat și luminat
 Ca Dumnezo cînd l-o dat
 Nici on bai nu o avut,
 Dîn ceasu aista și nu mai aibă.
 Dăscîntecu-i dî la mine
 Leacu fie dî la Dumnezeu.
 (PETRUȘAN, 1997. 21-30. – Micherechi)

28.**Dă bubă mai re**

Doamne ajută mare Maică Sfîntă,
 Eu mă rog ție,
 Tu-m ajută mie.
 Bubă albă,
 Bubă neagră,
 Bubă mucedă,
 Bubă pucedă.
 Nu trînti,
 Nu izbi,
 Nu zvocoti,

Nu coace,
 Ce napoi te-ntoarce.
 Că cu fumu afuma-te-oi,
 Cu focu arde-te-oi,
 Cu cuțitu- mpunje-te-oi,
 Cu mătura mătura-te-oi,
 În fundu mării arunca-te-oi.
 Acolo și pteri,
 Ca raua dă soare,
 Ca scopitu su picioare.
 Eva să trăsără curată, luminată,
 Ca Dumnezo cînd u-o dat.
 Nimica nu i-o fost,
 Nimica și nu-i fie,
 Pînă-n veacu dă vecie.
 (MARTIN E., 1984. 21-22. – Micherechi)

29.**Dă bubă pă față uă în gură**

Doamne ajută mare Maică Sfîntă,
 Eu mă rog ție.
 Tu-m ajută mie.
 Ieși bubă dă la Eva,
 Dîn jene,
 Dîn sprîncene,
 Dîn crerii capului,
 Dîn melcii uătilor,
 Dîn rădăcina dinților.
 Că cu cuțitu-mpunje-te-oi,
 Cu aburu sufla-te-oi,
 În fundu mării arunca-te-oi.
 Acolo și pteri,
 Ca raua dă soare,
 Ca scopitu su picioare.
 Eva să trăsără curată, luminată,

Ca Dumnezeu când u-o dat.

Nimica nu i-o fost,

Nimica și nu-i fie,

Pînă-n veacu dă vecie.

Dăscîntecu-i dă la mine.

Leacu fie dă la Dumnezeu alduitu.

(MARTIN E., 1984. 22. – Micherechi)

30.

Dă durere dă dinț

Iară doamne Mărie Maica lui Dumnezău

hai napoi,

hai napoi,

dă-i bubă,

dă-i zgaibă,

dă-i franță,

dă-i lubanță,

dă-i cancu,

dă-i răsură,

dă-i dă 99 dă feluri,

dă-i dă chipuri,

99 stă și te baje-n fundu pămîntului.

Aburi ce tăte,

aburi suflate,

pă fund șede,

Floare să trăsară curată,

luminată,

ca-n ceasu ce s-o născut.

Nici on bai n-o avut

Nici on bai și n-aibă.

Dă-i lu baba dăscîntatu

Dumnezău și-i deie leacu.

(ARHIVA MUZEULUI ERKEL, 1287-2010. – Micherechi)

31.

Dă jundi

Nu-l junde pă uomu aista arînd,

Nu-l junde grăpînd,

Nu-l junde cînepa sămănînd,

Nu-l junde cînepa culegînd,

Nu-l junde cînepa încărcîndu-ă,

Nu-l junde dăscărcîndu-ă,

Nu-l junde în apă băgîndu-ă,

Nu-l junde din apă scotîndu-ă,

Nu-l junde cînepa-ntinzîndu-ă,

Nu-l junde melițînd,

Nu-l junde grebănînd,

Nu-l junde fuior făcînd,

Nu-l junde torcînd,

Nu-l junde dăpănînd,

Nu-l junde rîștiind,

Nu-l junde țăsînd,

Nu-l junde pînză făcînd,

Nu-l junde pînza albind,

Nu-l junde chimeșe din pînză curuind

Nu-l junde chimeșe pă el luînd,

Uomu să trăsară curat, luminat,

Ca Dumnezeu când l-o dat.

Nimica nu i-o fost,

Nimica și nu-i fie,

Pînă-n veacu dă vecie.

Dăscîntecu-i dă la mine,

Leacu fie dă la Dumnezeu.

(MARTIN E., 1984. 24. – Micherechi)

32.

Dă boală cînească

Ie-ți cîne capu,

Ie-ți cîne uătii,
 Ie-ți cîne limba,
 Ie-ți cîne bătutu,
 Ie-ți cîne spetele,
 Ie-ți cîne picioarele,
 Ie-și cîne mațăle,
 Ie-i cîne maiu,
 Ie-ți cîne plămînele,
 Ie-ți cîne coada,
 Ie-ți cîne pișetoare,
 Și fuji cu iele.
 Pruncu să trăsără luminat
 Și n-aibă nici on bai.
 (MARTIN E., 1983.20. – Micherechi)

33.

Dă potca ce mare

Să lua Floare
 Dă la casa lui,
 Dă la masa lui,
 Să dusără pînă-n câmpu verde.
 În câmpu verde noauă muroi,
 Noauă puroi,
 Noauă bosorconitoare
 Cu noauă troace-n cap,
 Cu noauă cușite ascușite,
 La Floare carne să-i mînce,
 Viața să-i ciunce.
 U-o auzît Maica Sfîntă dîn cer
 Ș-o vînit ș-o zîs:
 – O, noauă muroi,
 Cu noauă puroi,
 Cu noauă bosorcoane,
 Cu noauă troace-n cap,
 Cu noauă cușite ascușite.

Haidaț cu mine
 În pădurița verde.
 Acolo ieste o crăiasă-mpărăteasă
 La-cie carne-i mîncăț,
 Viața-i luaț.
 Pă ie o lăsaț,
 Cum Dumnezo u-o lăsat,
 Și Maica Sfîntă u-o aflat.
 U-o lăsat sănătoasă.
 (Catița Santău, născută Balint, 1898 – Chitighaz)

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva Muzeului Erkel Ferenc (ARHIVA MUZEULUI ERKEL)
- Bologa, V. L.: *Etnoiatrie-iatrosomie*, In: *Despre medicina populară românească*, București, Editura medicală, 1970
- Botea Maria: *Corpul omului I*. In: *Izvorul, Revistă de etnografie și folclor*, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1983. nr. 1. 38–43.
- Botea Maria: *Corpul omului II*. In: *Izvorul, Revistă de etnografie și folclor*, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1983. nr. 2. 20–26.
- Borza Lucia: *Boli, credințe și superstiții – Mărturisiri din Chitighaz*. In: *Izvorul, Revistă de etnografie și folclor*, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1984. nr. 1. 10–19.
- Constantinescu Nicolae: *Fișe pentru un dicționar de folclor (IV)*. In: *Revista de etnografie și folclor* 30. nr. 2. 1985. 142–151.
- Csiszár Árpád, *Szemmelverés es igézés*, In: "Janus Pannonius" Múzeum Évkönyve XI. 1968. 161–180.
- Diószegi Vilmos: *Az agos gyerek a bukovinai székelyeknél*. In:

Néprajzi Közlemények V. évf. 1. sz. Szerk: Némethy Endre–Takács Lajos, Budapest, 1960. 87–92.

Diószegi Vilmos: *Embergyógyítás a moldvai székelyeknél* In: Néprajzi Közlemények, V. évf. 3–4. sz. Szerk: Némethy Endre–Takács Lajos, Budapest, 1960. 35–124.

Filimon Aurél: *A besztercevidéki oláh ráolvasások és rontások* In: Ethnographia, XXIV. évf. Szerk: Sebestyén Gyula, Budapest, 1913. 284–291.

Gémes Balázs, *A népi orvosláskutatás aktuális problémái Magyarországon*, In: Orvostörténeti Közlemények Suppl. 7-8. 1975. 15–34.

Hoțopan Alexandru: *Date etnografice. Dăscântare dă diuăti* In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1986. nr. 1. 44–45.

Hoțopan Alexandru: *De la zămislire pînă la na'tere*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, 14. Red: Emilia Martin, Budapest, 2003. 24–70.

Ionescu-Milcu Ioana: *Etnoiatria. Considerații teoretice și metodologice* In: Revista de etnografie și folclor, București, 1973. nr. 6. 455–463.

Kernbach Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995. 701.

Martin Emilia: *Obiceiuri legate de naștere la românii din Micherechi*, In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1983. nr. 1. 13–21.

Martin Emilia: *Descânțece de boli din Micherechi*, In: Izvorul,

Revistă de etnografie și folclor, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1984. nr. 1. 20–25.

Martin Emilia: *Deochiul la românii din Chitighaz și Micherechi* In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1986. nr. 1. 11–14.

Martin Emilia: *Practici referitoare la păstrarea, luarea și aducerea manei vitelor*, In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Alexandru Hoțopan, Gyula, 1989. nr. 1. 18–32.

Martin Emilia: *Funcția imprecăției în societatea tradițională*, In: Simpozion, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Maria Berényi, Gyula, 1998. 129–150.

Martin Emilia – Pușcar Maria: *Reminiscentele medicinei populare la românii din Ungaria* In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 7. Red.: Emilia Martin Nagy, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 29–71.

Martin Ladislau: *Credințe și descânțece legate de prevenirea și vindecarea bolilor infantile în comuna Micherechi*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, 5. Red: Mihaiescu György, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 36–45.

Nagyné Martyin Emília: *A boszorkány alakja a magyarországi románok néphitében*, In: Annales'96, Szerk.: Tiberiu Herdean, Gyula, 1996. 112–148.

Oláh Andor: *„Fűbe-fába az orvosság” Békés megyei népi orvoslás*, h.n.1982. 290.

Pavelescu Gheorghe: *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni* In: Sociologia României 6. București, 1945. 81–113.

Pócs Éva: *A magyar néphit ún. természetfeletti lényei* In:

Ethnographia, XC évf. 3. sz. Szerk: Hofer Tamás, Budapest, 1979. 331–341.

Pócs Éva: *A magyarországi románok néphite Diószegi Vilmos gyűjtésében I.* In: Békési Élet, 1981. 4. sz. 487–498.

Pócs Éva: *A magyarországi románok néphite Diószegi Vilmos gyűjtésébe II.* In: Békési Élet, 1982. 3. sz. 368–377.

Sinkó-Laurinyecz Rozália: *Date referitoare la creșterea păsărilor de curte la Apateu*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 7. Red: Emilia Martin Nagy, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 74–91.

Sinkó-Laurinyecz Rozália: *Credine cu privire la graviditate și nou/născuți la Veherd*, In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Emilia Martin, Gyula, nr. 16. 1996. 31–44.

Popa I. I.: *Contribuții la studiul practicii magice în Banat*, In: Folclor literar. vol. I. Timișoara, 1967. 151–182.

Petrușan Maria: *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Miche-rechi*, In: In: Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Red.: Emilia Martin, Gyula, nr. 18. 1997. 13–31.

Sulica Szilárd: *Egy régi román ráolvasásról* In: Ethnographia XXV. évf. Szerk: Sebestyén Gyula, Budapest, 1914. 254–256.

Stella Nikula

Metode și procedee de educare a copiilor în comunitatea tradițională

„...dacă-i copil, să se joace, dacă-i cal,
să tragă, și dacă-i popă să cetească...”
(Amintiri din copilărie de Ion Creangă)

Bunele maniere reprezintă modul în care ne prezentăm în fața celorlalți membri ai societății în diferite momente și situații de viață, sunt cartea de vizită a fiecărui individ în societate.

Fiecărei situații, în care ne aflăm la un moment dat, îi corespunde un set de reguli, care nu sunt pedepsite prin legi, dar nerespectarea lor – în funcție de nivelul de toleranță al membrilor societății, în funcție de obiceiuri sau de mediul din care provine persoana –, atrage respingerea, blamarea din partea celorlalți și momente stânjenitoare pentru propria persoană.

Datorită, deci, importanței modului cum ne prezentăm, din cele mai îndepărtate timpuri, omul a fost interesat să aibă legi care să interzică faptele rele și să le pedepsească, îndemnând la fapte și comportări bune, acestea fiind răsplătite.

Aceste reguli au suferit modificări în funcție de timp, de societate și de modă. Acum 200-300 de ani existau alte norme de comportament, de exemplu într-un fel se comportau oamenii simpli, altfel aristocrații și altele erau obiceiurile de la curtea domnească. Dar legile esențiale ale respectului față de alții, față de sine, față de rude sau prieteni, de oameni mai în vârstă au rămas peste timpuri aceleași, grija față de alții trebuind să domine întotdeauna relațiile dintre oameni.

Din aceste norme cele mai importante sunt normele de conduită ale copiilor, pentru că, așa cum spunea și Freud, „Copilul este tatăl viitorului adult.”

Bunele maniere se deprind din copilărie sau nu se mai deprind

deloc. Buna creștere se dobândește în mai multe feluri. De acest lucru și-au dat seama oamenii din cele mai vechi timpuri, astfel că au acordat o deosebită atenție educării și pregătirii copiilor.

Pe parcurs și-au mai dat seama și că nu trebuie să forțăm copilul cu tot felul de conduite complicate, ci ar fi bine să îi explicăm, încă de mic, bazele comportamentului manierat în societate. De aici rezultă că principalul scop al familiei, mai târziu al școlii și al altor comunități, l-a reprezentat și îl reprezintă încă și azi, formarea la copii a deprinderilor morale și a manierelor frumoase.

Până în epoca iluministă copilul era privit ca un matur mic și astfel era și tratat. Abia mai târziu au început să recunoască că necesitățile copiilor diferă de cele ale adulților.

Despre cum au procedat oamenii primitivi pentru a crea "omul perfect" nu știm, putem doar deduce studiind modul de viață al unor triburi primitive încă existente pe planeta noastră. Astfel putem afirma că în fazele de început instinctul a fost decisiv însă după cum am evoluat în timp acesta a fost tot mai mult înăbușit.

La început toată lumea primea aceeași educație, mai târziu această muncă s-a perfecționat, organizat, ajungându-se la separarea pe grupuri de sexe și vârste. Odată cu destrămarea comunei primitive, educarea tinerilor s-a diferențiat, în funcție de necesitățile diferitelor clase sociale și de nivelului cultural al acestora. Despre munca depusă în acest scop în antichitate s-au păstrat opere filosofice, literare sau cu conținut religios. Din acestea putem deduce că clasele dominante pregăteau totdeauna tipul de om de care aveau ei nevoie.

Evul Mediu este caracterizat de influența bisericii în ceea ce privește pregătirea spirituală a ființei umane. În cazul diferitelor popoare rolul religiei, cât și a tradițiilor izvorâte din aceasta a fost decisiv. Orice lucru era săvârșit după cum era prescris, de la efectuarea diferitelor munci, până la consumarea mesei ș.a.m.d. Caracteristic acestor culturi a fost și marginalizarea fetelor, considerându-se chiar o pedeapsă de la Dumnezeu dacă într-o familie se nașteau doar fete. Astfel că obținerea cunoștințelor și studierea textelor religioase a fost un privilegiu al băieților. Dato-

rită rigurozității însușirii și respectării legilor din cărțile lor de căpătâi aceste culturi însă s-au păstrat intacte până în zilele noastre. (Vezi cazul popoarelor arabe sau a celui evreu care trăiesc după legile *Coranului* respectiv al *Talmudului* – nota autoarei.)

În cazul creștinilor, *Biblia* enumeră un întreg șir de reguli, care au definit viața de zi cu zi a comunităților, inclusiv a celei în care am crescut noi înșine, abundă de prescripții de comportament și de enumerare a pedepselor:

„Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, pentru ca să îți se lungească zilele în țara, pe care ți-o dă Domnul, Dumnezeuul tău.

Să nu ucizi.

Să nu preacurvești.

Să nu furi.

Să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău.

Să nu poftesti casa aproapelui tău; să nu poftesti nevasta aproapelui tău, nici robul lui, nici roaba lui, nici boul lui, nici măgarul lui, nici vreun alt lucru, care este al aproapelui tău.”

(Exodul, 20, 12-17, fragment din Cele zece porunci)

Perioada reformei și a contrareformei a adus un nou avânt în gama metodelor de educare a ființei umane, cât și în lupta purtată pentru formarea unui sistem școlar cu o programă unică, cu metode didactice utilizabile oriunde în lume. Modernizarea metodelor se face odată cu apariția noii societăți, noile concepții și cerințe fiind create de **Jan Amos Komensky-Comenius** care afirma următoarele:

„Orice făptură este caracterizată de faptul că în fragedă tinerețe poate fi ușor formată...”

Ilumiiniștii au fost primii care au ajuns să afirme că un copil este calitativ o altă ființă decât adultul, și că libertatea și personalitatea lui trebuie respectată, pentru că el este cheia unui viitor frumos, și că perfecțiunea poate fi atinsă doar printr-o copilărie fericită.

Copilul de azi are deja drepturi personale, iar munca lui este

evaluată prin metode moderne. El însă ajunge prea repede în lumea competițiilor și în cea orientată spre succese rapide, uitând de joacă.

În cazul românilor din Ungaria sânul comunității tradiționale a asigurat cel mai frumos loc pentru copilărie, cele mai plăcute amintiri legându-se fie de un animal din curtea bunicilor, fie de un copac în care ne-am cățărat, ori de copiii de pe „uliță” sau de jocurile prin fân și iarba proaspăt cosită. Aici s-a putut da frâu imaginației și s-a putut reface universul descoperit în poveștile citite sau în legende auzite. Pentru că fiecare copil are în interiorul său o mare bogăție, un univers fără limite.

Copilăria, descrisă în numeroase opere literare, este lumea inocenței, a jocurilor pline de hohote și gălăgie, a viselor fermecate și a vieții fără griji. O lume în care evadăm în oricare moment greu al vieții noastre, o lume în care părinții, mama și tata mereu își întind mâna păzitoare spre noi, asigurându-ne acel sprijin care ne-a făcut să credem timp îndelungat că nu ne poate sta nimic în față având alături de noi astfel de protectori atotputernici și neînfricoșați.

Tot aici s-au însușit și manierele convenite. Pentru că copilăria este acea perioadă în care se depun bazele viitorului om, instruirea fiind lăsată pe seama celor mai competente foruri, precum: mama, tatăl, bunicii, frații, rudele sau prietenii familiei, ori conducătorii comunității, preotul sau învățătorul.

„Când am fost mică mama m-o învățat să mă rog în fiecare sară. Dî la ie am învățat primile rugăciuni pă care apoi le-am învățat și voauă, ca Bunu Dumnezeu să vă ajute în viață, să vă păzască și să vă deie sănătate. Prima rugăciune o fost așe:

„Înjer, înjerașu mneu,
Roagă-te la Dumnezău,
Pântru suflețelu mneu,
Și dă zăuă și dă noapte,
Până-n ceasu cel dă moarte.
Doamne noapte o vinit,

*Nu mai pot dă obosât,
Dăruiește-mi somn curat
Și hodină bună-n pat.
Să mă scol dă dimineață,
Sănătoasă, cu viață.
Doamne, sfinț înjerii Tăi,
Fie păzătorii mnei!”*

povestește o femeie.

Viața noului-născut era îndrumată din primele luni, când trebuia să deslușească diferențele dintre bine sau rău. Metodele erau foarte simple, dar cu atât mai eficiente. În scopul de a-l dezobișnui de a se atinge de lucruri interzise era lovit peste mâini, iar când scotea vreun cuvânt nepolitic se pocnea peste gură, în alte cazuri i se trăgea o bătaie la fund.

Mamele precaute aveau și alte metode. Pe lângă faptul că li se interzicea efectuarea unor lucruri, le era și explicată cauza sau consecințele acestora, desigur, deseori exagerând pentru a obține efectul dorit.

Doar câteva exemple din repertoriul bogat al acestora:

„Nu scoate limba, că ț-o taie popa!”
„Nu minți că ț-or crește uretile mari!”
„Nu umbla cu jejetu pân nas că ți s-a usca brânca!”
„Nu sufla lumina că ti-i pișe noapte în pat!”
„Nu be apă multă c-or cânta broaștile în tine!”
„Nu fluiera în casă, că aduce nănorocire!”
„Nu te uita în fântână că Urātu te-a traje-n ie!”
„Nu fii rău că vine țăganu cu sacu după tine!”
„Nu umbla noapte-n capu gol că s-or luua strâgoiile după tine!”
„Nu umbla noapte p-afară că te-or traje dă păr strâgoiile!”
și în fine
„Nu te juca cu păsărica, că ți s-a usca brânca!”

După cum se poate observa o întreagă gamă de ființe dotate cu forțe supranaturale puteau provoca neazuri copiilor neastâmpărați, în toate locurile înfricoșătoare trăind câte un dintre ele. În

păduri trăia *Muma Pădurii*, o femeie bătrână cu o înfățișare înfricoșătoare păr lung, dinți ascuțiți, unghii lungi etc., figură binecunoscută din povești. În fântâni locuia *Omul Apei*, care te trăgea în lumea lui, dacă te aplecai prea tare spre apă. În colțuri întunecate locuia un omuleț răutăcios care speria copiii cei răi. (El este cunoscut la noi sub denumirea de „*Mumuș*”, care provine din limba maghiară.) După cei neastâmpărați venea *Cel-cu-sacu*, pentru a-i duce cu el într-un loc înfricoșător unde erau duși toți copiii cei răi, ori *Uomu-cu-Bitușe*.

Noaptea bântuia strigoii și alte ființe afară, astfel că nu era bine să petreci prea mult timp pe acolo, iar dracu se lipea de tine tot pasul, îndemnându-te la fapte rele. Și dacă atât nu era de ajuns, atunci și Dumnezeu cu toți sfinții te urmăreau de sus, trecând pe foaia *Cărții vieții* sub numele tău faptele bune și rele săvârșite în cursul vieții, ca „*la vinire vremurilor să dai sama da faptile tale*”.

„*Orice prunc mai face și prostii când îi mic. Așe o fost și nepotu mneu. Sara nicii cum n-o vrut să să culce dăvreme, numa tă săre și să juca, nu știieu tată-so și mă-sa ce să facă cu iel. Până când odată s-o gândit bunu-so să să îmbrace dă ceva și să-l sperie bine. Apu cum s-o dus în cămară o văzut bitușe în cui. U-o luuat pă spate, și iacă, că să pune numa în fereasta cășii când nepotu își făce dă cap. Apu cum aiesta l-o văzut în fereastă așe flocoș, cu păr lung pă spinare, așe s-o spăriet dă n-o mai ieșit dă lângă mă-sa. Noa, d-atunci o fost d-ajuns să pominești numa dă Cel-cu-Bitușe, că dăloc o fost pace-n casă!*”

Își amintește o bunică de pățania nepotului său.

Nerespectarea legilor scrise și nescrise ale comunității deci atrage după sine pedepsirea. Pedepsele sunt reflecții împotriva celor care păcătuiesc împotriva regulilor societății având ca scop de a-l face de rușine pe acesta. Acestea deseori duc la „*moartea morală a sufletului*” dacă sunt prea aspre. Dacă cineva este pedepsit de comunitatea în care trăiește, el trebuie să se supună chiar și atunci când fapta săvârșită este minoră.

„*Gura satului dă multe uări o făcut dân uou bou.*”
declară un informator.

Fapte care trebuiau pedepsite erau: furatul, minciuna, înjurătura, bătaia, distrugerea bunurilor altuia, nerespectarea adulților sau a conducătorilor comunității, și oricare altele săvârșite împotriva legilor prescrise de Dumnezeu.

Părinții încercau foarte sever să acționeze în aceste cazuri, crezând că faptele săvârșite în sânul familiei, acolo trebuie și rezolvate. Metode erau bătutul cu nuiua, cu biciul sau cureaua, așezarea în colțul încăperii pe boabe de porumb, interzicerea efectuării unor lucruri (a vorbi, a mânca, a se juca, a ieși din curtea casei, a participa la joc ș.a.m.d.).

Pentru tineri furatul, minciuna, bătăile etc. însă deseori erau considerate ștregării fără consecințe, chiar și în zilele noastre, care nu trebuie pedepsite zicându-se că:

„*Noa, i-a trece și asta dup-o vreme*”.

Alta era situația celor căsătoriți sau celor care au făcut deja armată, crezându-se că:

„*Uomu însurat și uomu care o fost cătănă nu mai fură și nu să mai bate*”.

Deși copilul din naștere este „*ca arjintu viu*”, se întâmpla ca să mai facă și el câte un lucru bun, iar pentru aceasta putea fi răsplătit. Nu cu o păpușă Barbie sau un joc la calculator, ci conform posibilităților familiei, cu o felie de pâine muiată în apă și presărată cu zahăr sau alte dulciuri, „*țucur croampe uă bocskorszij*” după cum povestesc informatorii, iar cine primea „*cățoa fileri*” se putea simți în al nouălea cer.

Membrilor familiei le revenea sarcina de a antrena tinerele generații în diferitele activități ale comunității. Îi învățau cum să lucreze, fetelor cum să conducă o gospodărie de la pregătirea mâncărilor până la țesut și cusut, zugrăvit, grădinarit sau

crescut animale, ori tratarea diferitelor boli, în timp ce băieții își însușeau îndeletniciri legate de muncile agricole, creșterea animalelor, construirea edificiilor, practicarea diferitelor meserii – olărit, potcovit, morărit, etc. –, fiecare sex având locul său bine stabilit.

„Pă mine mama m-o învățat să sucesc pătura d-aluat. Așe tăiții fac încă și astăzi că ciie dî la bold nu-s buni dă nimica. Tăț să moaie în zamă.”

povestește o informatoare.

„Moșu mneiu o fost cărășcădău. Apu iel m-o învățat cum să fac bani dîn iasta-ciie. Ș-amu m-aduc aminte dă iel. Iera așe, uomăteoc mare, dă tremura gacile pă noi când să uita la noi.”

ne informează un sătean.

Însușirea conduitei exemplare, a bunelor maniere era obligatorie, fiind un semn al bunei creșteri, al „celor șapte ani d-acasă”:

„Pă uliță o trăbuit să dăm bineță la tătă lume pă lângă care am trecut. Apu dacă uitam cumva, ne trăje câte una tata după ceafă, dă ne zbângăne urete câteva ceasuri bune. Iară dacă ajungem acasă cu noaptea-n cap, tăt satu ni-o mărș veste.”

povestesc sătenii.

Ajungând odată la școală metodele de educare erau de asemenea foarte severe:

„Dac-ai făcut ceva te-o pus dascălu să stai în picioare nante clășii, apu o trăbuit să-ntinz brâncile cu palma-n sus. Apu cu o bătă ț-o tras câteva dă așe țu să umfla palma ca pita în cuptor/ca dospitile în oloi.”

își amintește un bărbat.

„Dacă făcăm ceva prostie la școală ieram puși în colț și nu ne lăsa dascălu să ne jucăm cu ciielalț. Da dacă am fost buni, căpătam dî la iel mere, nuci, uă ne cite o poveste. Apu asta tare ne plăce!”

povestește altul.

Conduita cuvenită la diferitele evenimente ale vieții satului se însușea în mod obligatoriu, precum dansurile, obiceiurile legate de sărbători (colindat, udat etc.) sau evenimente din viața omului (nuntă, înmormântare) sau participarea la o slujbă bisericească.

„Tătă lume duminica și la sărbători merem la biserică. Noi, pruncii șidem acolo, nante altarului. Popa să uita numa să vadă care dânră noi nu ști cânta cântările uă spune rugăciunile. Apu numa să vadă că nu mărș lucrurile așe cum trabă, că ne căpătam noi mai d-apoi!”

ne destăinuiește un informator.

Desigur atunci când cetele de copii rămâneau nesupravegheate, de exemplu la ieșirea „pă nimaș cu găștile sau cu porcii” sau în timpul jocului în grup, la fel ca și în zilele noastre, se cam uitau sfaturile maturilor.

„Noa, că dârt-acie mai făcăm noi și niște șpeculanții. Mai ales la jocuri, când nu ne vede nime!”

recunoaște un bărbat.

Dintre toate persoanele antrenate în educarea copiilor, bunicii nutreau un deosebit sentiment față de aceștia. Ei sunt persoane care au ajutat și care ne ajută în continuare foarte mult în creșterea copilului, sunt cei care au trecut prin experiența de a îngriji un copil și știu de ce are nevoie acesta. Copilul poate vedea în bunici aliați pe timpul de joacă, deoarece aceștia au tot timpul din lume să stea cu el, să-l asculte, să-i dea sfaturi, să-i împărtășească din experiența lor de viață. Iar cele mai valoroase erau poveștile povestite de dânșii. În timp ce copilul se distrează ascultându-o, acesta își dezvoltă imaginația, cât și achiziționează abilități esențiale care îi vor folosi mai târziu, studiază cu mare atenție personaje care îl fascinează, cunoaște primele emoții și semnificații ale acestora.

Povestea pentru ei este o formă de joc care dezvăluie tainele lumii reale. Ea poate sugera că viața este o cursă cu obstacole pe care trebuie să o înfruntăm cu curaj și inteligență, că este inevita-

bil să întâlnim oameni răi sau figuri pozitive care ne pot ajuta, dar și că, dacă ne vom comporta potrivit unor reguli juste, vom ieși învingători din încercare. Povestea poate avea deci efecte de a trezi speranța și de a amplifica încrederea în forțele proprii, iar bunicii și strămoșii noștri au transmis valorile, criteriile care constituie conținutul acestei înțelepciuni.

„Când am fost mică maica (bunica) multe povești îmi spunea, de la „Cenușotca”, la „Capra cu trei iezi”, „Scofița Roșie”, și altele. Atunci pe toate le-am învățat pe de rost. Cu una, cu povestea „Lapa și lupu” m-am și prezentat la un concurs. Acolo am fost una dintre premiate. Sper că în viitor și eu voi putea povesti povești copiilor și nepoților mei, printre care și pe cele auzite de la bunica mea, pe care nu o voi putea uita niciodată. De la ea nu numai povești, ci și multe alte lucruri am putut învăța. M-a învățat să gătesc, să cos, să lucrez în grădină, cum să mă comport cu alții, ba, mă ajuta uneori și la lecții.”

relatează o fetiță despre copilăria sa, venind parcă să accentueze tot ceea ce s-a spus până acum.

După cum bine știm cu toții activitatea mentală și fizică a copiilor a fost și este încă și azi mare consumatoare de energie, volumul și intensitatea activităților zilnice variind în funcție de vârsta copilului și de preocupările sale particulare. Noi, părinții sau bunicii acestora însă încercăm să facem față, pentru că ne sunt „draji ca lumina uătilor” și nu am dori „să pice nici-on strop de apă pe ei”. Iar ei nu vor uita toată viața lor glasul blând al mamei sau al bunicii, mâna cu care te mângâia, poveștele tatălui sau ale bunicului, parfumul așternutului sau al casei părintești, bucatele pregătite ca acasă, lucruri pe care la rândul lor vor dori să le predea mai departe copiilor lor și pe care le vor căuta mereu la partenerii lor de viață.

Cu toții suntem purtători de lucruri bune pe care le dorim și copiilor noștri și de lucruri rele de care vrem să-i ferim. Încercăm deci să-i educăm transmitându-le tot ceea ce avem mai bun. Căci ceea ce facem sau nu facem noi acum ca părinți sau bunici, pe ei îi va marca pentru toată viața.

Informatori

Ecaterina Ardelean, născută Nicula (1933–1996), Chitighaz
 Florica Bojti, născută Sarca (1929), Aletea
 Maria Borbil, născută Nicula (1914–2000), Chitighaz
 Zenobia Gabor, născută Rediș (1900–1990), Otlaca Pustă
 Sofia Munteanu, născută Șimonca (1914–2000) Chitighaz
 Gheorghe Nicula (1927–2010) Chitighaz
 Iuliana Nicula, născută Rediș (1933–2001), Chitighaz
 Gheorghe Rotar (1922–?), Chitighaz
 Sofia Szretykó, născută Samfira (1929), Aletea
 Gheorghe Tripon (1927–2006), Chitighaz
 Florica Tulcan, născută Nicula (1915–1993), Chitighaz
 Gheorghe Tulcan (1913–1989), Chitighaz

BIBLIOGRAFIE

- A Talmud könyvei*, Editura Paginarum, Budapesta, 1997,
 Bernea, Ernest, *Cadre ale gândirii poporului român*, Editura Car-tea Românească, București, 1985,
Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Lon-dra, 1965,
 Constantinescu, Gabriel, *Marginalii la Talmud*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999,
 Durkheim, Emile, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Editura Polirom, 1997,
 Garami, Irina, *Regulile etice ale românilor din Săcal*, în *Izvorul, Revistă de Etnografie și Folclor*, Giula, 2005, pag. 56–66,
 Goody, Jack, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, Editura Polirom, Iași, 2003,
 Gulian, C. I., *Lumea culturii primitive*, București, Editura Alba-tros, 1983,
Korán, Editura Helikon, Budapesta, 1987,
 Lao-ce, *Tao Te King*, Editura Tericum, Budapesta, 1994,

Martin, Emilia, *Norme etice în societatea tradițională*, în *Simpozion*, Giula, 2000, pag. 3–8,

Nikula, Stella, *Copii în societatea tradițională românească*, în *Izvorul*, *Revistă de Etnografie și Folclor*, Giula, 1997, pag. 32–46,

Nikula, Stella, *Nașterea la românii din Ungaria*, în *Annales '96*, Giula, 1996, pag. 223–253,

Simon, Róbert, *A Korán világa*, Editura Helikon, Budapesta, 1987.

Traian Trifu Căta

Centenarul revistei FAMILIA din Petrovasâla, Banatul sârbesc – Mesager românesc pe meridianele lumii (1910–2010)

Revista FAMILIA din Petrovasâla (Vladimirovaț) este printre cele mai vechi publicații ale românilor din Banatul iugoslav, mult timp a fost necunoscută oamenilor de cultură, publiciștilor și istoricilor de la noi. Primul număr a apărut la 15 martie 1910, la Roman Petre (Roman Petre a fost denumirea localității noastre în anul amintit).

S-a tipărit la tipografia PROGRESUL din Oravița, actualmente România. Redacția și administrația și-a avut la Roman Petre respectiv Petrovasâla. Proprietar și editor Ioan Țințariu, iar funcția de redactor a îndeplinit-o Dorin (pseudonimul redactorului). Revista a apărut lunar iar abonamentul pe un an a fost 3 coroane. De pe frontispiciul revistelor găsim că FAMILIA este revistă de literatură, instruire, petrecere, maxime, glume, anecdote, povește, ghicitori.

Am descoperit primele patru numere: nr .1- din 15 martie, nr.2 – din 15 aprilie nr.3 – din 15 mai, nr.4 – din 15 iunie, toate apărute în anul 1910.

Un articol intitulat Răsbunarea semnat de cunoscutul scriitor petrovicean Alexandru Țințariu ne întărește convingerea că nașul literar al acestei publicații este tocmai același scriitor, colaborator la revista FAMILIA lui Iosif Vulcan. Mult timp nu am știut cine de fapt a fost nașul literar al revistei dar în anul 2006 un consătean Horia Barbeș stabilit în Arizona, a adus colecția revistei FAMILIA din Oradea Mare (colecția adusă precis la 100 de ani și anume 1906–2006).

Colecția amintită Horia a cumpărat-o de la un artist – pictor Iovan Ardelean tot emigrant din satul vecin – Satu Nou, stabilit

în California care a dus cu el această colecție. Din colecție găsim că scriitorul petrovicean Alexandru Țințariu aproape în 40 de numere scrie articole iar unele apar și pe frontispiciul revistei. Aceasta ne-a întărit și mai mult convingerea că este nașul literar al revistei noastre, de altfel surioara mai mică a revistei FAMILIA lui Iosif Vulcan întemeiată la Budapesta în anul 1865, în care Eminescu și-a publicat primele versuri .

Și cum scrie Traian Galetaru din Comloșu Mare: „Și iată, străvechea FAMILIE a născut „pui viguroși”, încă unul în orașul de pe Crișul Repede și altul tocmai printre românii din Banatul sârbesc... căci după părerea mea revista FAMILIA a Petrovicenilor urmează în linii generale programul național-cultural al primului întemeietor din Imperiu, revista petrovicenilor este cu adevărat o surioară mai mică a revistei FAMILIA lui Iosif Vulcan.

Au trecut anii și în anul 1993 găsim-mă la Iași, România – mare centru și focar de cultură, acolo văzând importanța publicațiilor într-o cunoașterea semenilor noștri, m-am întors acasă și în anul 1994 împreună cu parohul Konstantin Suru am reeditat revista sub egida Bis. Ort. Rom. din Petrovasâla. De atunci până astăzi au apărut 99 de numere iar de curând va apare și cel de-al 100-lea număr .

În cei șaisprezece ani de apariție, revista a fost sprijinită financiar de către consătenii noștri stabiliți în Canada, S.U.A, Europa, Australia precum și de petrovicenii de acasă. Revista a devenit mesager mondial acelor care nu s-au mai întors în satul natal sau acelor care-i duc dorul, devenind unica legătură cu vatra strămoșească. Pentru emigranții petroviceni FAMILIA este „rândunica ce aduce vești de acasă” așa cum a văzut-o dr.Vlad Bejan din Iași. Sau :Te admir FAMILIA, revista mea cea mai dorită. Eu scriu versuri pentru tine într-o noapte nedormită într-un oraș străin și rece, te aștept cu nerăbdare (versuri din poezia „Scrisoare” dedicată revistei FAMILIA de petroviceanul Petru Nica din Komsomolisk, Poltavskaia Oblast ,Ukraina).

Poeta Aurelia Pența Mândrea, fidelă colaboratoare la revista FAMILIA în poeziile ei scria:

*„Dacă mâine ori poimâine
Nu vom avea sare și pâine
Familia noastră tot va apare
Ea este și copilul
Cel de peste hotare.”*

Revista FAMILIA serie nouă se tipărește la Timișoara, la început cu un tiraj de 1500 exemplare. Actualmente, FAMILIA apare color pe hârtie cretată, pe 16 pagini, de 4 ori pe an, în numere duble la un tiraj de 1200 exemplare. FAMILIA se difuzează în 20 de țări și anume: Austria, Australia, Belgia, Canada, Cipru, Croația, Costa Rica, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Germania, R. Moldova, Olanda, România, Serbia, Suedia, S.U.A., Ucraina și Ungaria.

Membrii actuali ai redacției FAMILIA sunt din: Kitchener, Hamilton, New York, California, Chicago, Melbourne, Viena și Petrovasâla.

De la număr la număr FAMILIA și-a mărit numărul de cititori de pe mapamond. În revistă se publică articole cu tematică: istorică, literară, religioasă, texte cu valoare documentară, documente din Arhivele de Stat din Viena, trimise și cercetate de istoricul și membrul redacției Trințu Măran, creații folclorice, datini, tradiții, obiceiuri, poezii, interviuri, hărți extrem de valoroase, desene plastice, statistici demografice, personalități, noutăți editoriale, știri și evenimente culturale, texte cu fotografii referitoare la petrovicenii emigranți, fotografii vechi și rare, scrisori și opinii ajunse la redacție (publicate peste 500 de scrisori) și altele.

La redacția FAMILIA s-au publicat ani în șir:

- calendare luxoase, color de perete
  - ilustrate jubiliare, ecusoane, fascicule, invitații, programe pentru simpozion
  - diplome memoriale, dosare, pixuri jubiliare
  - hărți plane a localității Vladimirovaț-Petrovasâla
- Redacția FAMILIA a organizat numeroase manifestări:
- Poposirea ansamblului IZVORAȘUL din Minnesota la

Petrovasâla (spectacol extraordinar, coregraf Ion Omorean, originar din Petrovasâla, conducătorul formației de dansuri populare românești)

– Zilele revistei FAMILIA, „15 ani de prietenie” (21–22 august 2008), Simpozion științific...

Sub îngrijirea redacției FAMILIA s-a tipărit și volumul de poezii „Ca să-ți aduci aminte” de Aurelia Pența Mândrea, precum și alte volume.

La prima editură din istoria Petrovasâlei „*Traian Căta*” de pe lângă revista FAMILIA s-au tipărit în anul 2008 la împlinirea a 200 de ani de la întemeierea localității noastre două volume :

– Monografia comunei Roman – Petre, Petrovosello 1808–1908 de Nicolae Penția

– Volumul Petrovasâla – întoarcere la începuturi de Ioan Traia și Traian Căta

– Volumul – Cunoștința binelui și răului, Înțelepciuni de Gheorghe Șorgean apărut în 1910

Redacția, îndeosebi redactorul ei, sunt precum o ambasadă culturală pentru cititorii și consătenii de peste ocean pe care-i sprijină, comunică și îi ajută întru toate când vin acasă.

Printre colaboratori la revistă găsim: profesori, ingineri, țărani, studenți, elevi, fețe bisericești, profesori universitari, scriitori, poeți, ziariști, doctori, judecători, avocați, emigranți, consăteni de pe întregul glob, compozitori, actori, etnografi, muzeografi. Revista FAMILIA se depozitează în numeroase biblioteci din România, Viena și Serbia. În cei 16 ani de apariție s-au tipărit în jur de 700 de pagini .

Tipografiile unde s-au tipărit revistele sunt: anii 1994–1999 S.C. „Tim-Press” S.A. Timișoara, anii 2000–2010 S.C. „U.R.C.XEDOS” S.R.L. Timișoara.

Redacția, respectiv redactorul ei colaborează cu numeroase redacții ale publicațiilor din România, institute de cultură, biblioteci, muzee, societăți culturale precum și cu alte publicații din Banatul sârbesc, Ungaria, S.U.A. Redactorul Traian Căta este adeseori prezent la sesiuni științifice în România, Ungaria, Serbia și pe filele revistei apar articole referitoare la: congrese, simpo-

zioane, cursuri de vară de istorie, cursuri de limba română, tabere internaționale, congrese ale ziariștilor din România și jurul ei și alte multe manifestări culturale .Traian Căta este ales de vicepreședinte al publiciștilor din presa rurală din Banat (Banatul istoric) și este membru al multor redacții, publicații din Banatul sârbesc și România.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban

..... ív terjedelemben készült

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György